Herbert Tingsten

Flykt-försök

Notiser 1971–1972

NORSTEDTS

HERBERT TINGSTEN FLYKTFÖRSÖK

HERBERT TINGSTEN

FLYKTFÖRSÖK

Herbert Tingsten

NÄR SKYMNINGEN FALLER PÅ

Femte upplagan · Tjugosjunde tusendet

"Det är en bok genomglödgad av passion, skälvande av naken smärta, som griper, fängslar ja ibland övermannar läsaren . . . Vill man veta, hur den stora litteraturen ser ut, när den skrivs i det lilla formatet, hur mycket som går att säga i få ord, skall man läsa *När skymningen faller på.*"

Thure Stenström i Svenska Dagbladet

"Vad man *tycker om* den människa som så oförbehållsamt kommer emot en i denna bok . . . Om Herbert Tingsten kan man verkligen säga att hans klarsyn fullkomnas i blindheten och att denna natt har ett sällsynt skimmer av dag."

Gunnel Vallquist i Vår Lösen

"Det som ger denna underbara bok om vemodet när skymningen faller på dess gripande och i ordets rätta mening uppbyggliga effekt är den personliga bikten, frontrapporterna från den dagliga kampen för att stå emot åldrandet och lidandet . . . Denna rapport från skymningens värld måste ge många läsare ljus och förtröstan."

Lennart Hirschfeldt i Upsala Nya Tidning

"Om dessa intellektuella och moraliska övningar skriver Herbert Tingsten så naturligt att det måste vara en tröst för många som är i samma situation . . . Humorn, däribland självhumorn, är aldrig långt borta, och boken har mitt i allt vemodet ett lätthetens behag."

Harald Wigforss i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning

HERBERT TINGSTEN

FLYKTFÖRSÖK

MÅNADENS BOK

HERBERT TINGSTEN

FLYKTFÖRSÖK

NOTISER 1971—1972

P. A. Norstedt & Söners förlag Stockholm

Herbert Tingsten

Mitt liv

I. Ungdomsåren 1961

II. Mellan trettio och femtio 1962

III. Tidningen 1946—1952 1963

IV. Tio år 1964

Från idéer till idyll 1966

Strid kring idyllen 1966

När Churchill grep makten 1966

Notiser om liv och död 1967

Dagbok från Amerika 1968

Gud och fosterlandet 1969

Min politiska horisont 1969

När skymningen faller på 1970

Sällskap för mina tankar 1971

ISBN 91-1-725682-8

© Herbert Tingsten 1972

Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner

Stockholm 1972 (727652)

DENNA BOK ÄR, liksom ett par andra av mina senaste böcker, i viss mån en fortsättning på mina för bortåt tio år sedan avslutade memoarer. Någon tidsmässigt och sakligt fortlöpande beskrivning av mitt liv synes mig onödig eller meningslös efter mitt avsked från Dagens Nyheter och därmed i stort sett från svensk politik och offentlig debatt. Vi bor nu sedan tio år i Frankrike, i regel ensamma utom vid besök av några vänner och släktingar; vi reser till Stockholm två gånger om året och har glädje och stimulans i umgänget med vänner, gamla och några nya, men någon allmän bild av liv och verksamhet är som sagt onödig.

Vad jag i denna bok framför allt vill fortsätta är redogörelsen för mina funderingar och känslostämningar, sedan jag blev halvblind för över fyra år sedan. Då jag i februari 1968 av en läkare fick besked om mitt tillstånd skrev jag efter ett par skräckdagar följande rader, intagna i min bok "När skymningen faller på", 1970:

Bern 10 februari 1968

I förrgår och i går undersöktes jag av den läkare, professor Goldmann, som jag sedan hösten 1958 regelbundet besöker här. Han slog fast att en klar försämring av mitt vänstra "goda" öga ägt rum. Det hot som så länge legat över mig blev alltså aktuellt: att mista förmågan att läsa och blott ha "ledsyn" kvar. Det var en hård chock för oss. Förtvivlan var till en början överväldigande, en avgrund låg framför mig. Jag kunde inte gråta. Gerds försök att trösta mig var utan effekt: hon var för en gångs skull utanför, en av de andra, normala, som inte levde i skräck. Min enda tanke efter den första och avgörande undersökningen i förrgår var att snabbt nå en liten lindring genom bedövning, alltså en ordentlig whisky. Men redan vid middagen och rödvinet kom en förändring. Jag började liksom i en annan del av mitt huvud fantisera om en utväg, ett litet liv vid sidan om min fruktan. Jag skulle skriva om vad som hänt mig och hände mig, utnyttja ångesten och ställa den i min tjänst, till en del besegra den. Om jag inte gjorde så, blev det outhärdligt, spänningen mellan dödsfruktan och längtan att dö olidlig. Nu börjar jag detta försök efter en natt med nio timmars sömn (på sömnpulver) och två dagar i stillhet framför oss; i morgon kväll reser vi hem till Frankrike.

Att jag än en gång citerar denna lilla deklaration beror på två skäl. Man har ofta frågat mig, om jag verkligen skrev detta omedelbart efter den hårda domen; jag vill försäkra att så skedde och att jag inte ändrat ett ord. Vidare innehåller deklarationen i Bern en motivering, som ännu synes mig hållbar, för att jag skriver om dessa intima saker; det kan ju kallas exhibitionism eller utnyttjande av ett lyte. För mig är denna skrivning ett behov eller

snarare en räddning. Vetenskapligt eller därmed jämförligt arbete är för mig omöjligt, sedan jag i ett par skrifter uttömt mina reserver av läsning och excerpter. Att skriva om mig själv och mina svårigheter blir i detta läge inte bara den enda utvägen, utan ett slags tillfällig frälsning. Jag tvingas till betraktelser och insikter, som ger tröst och en känsla av existensberättigande. Jag vill tillägga att jag tror mina skriverier vara till glädje och nytta för andra i samma läge eller liknande sinnestillstånd. Över huvud tror jag — för att använda en kraftigare generalisering — att memoarer och självbiografier nu för tiden i regel ger för litet av bikt, bekännelse och självanalys. Man kan läsa omfattande och betydande minnesböcker av politiker, författare och publicister utan att få en föreställning om deras inre liv, om sökandet efter en åskådning, om förtvivlan, ängslan, glädje och kärlek. Det är som om man vore rädd att blotta och blamera sig, som om det vore oanständigt att kasta av livsuniformen.

I fråga om sanningen eller rättare den personliga hållbarheten i mina mest öppna meddelanden och reflexioner är det svårt att döma. Det går inte att skriva i djup förkrosselse, inte heller i stunder av stillhet och resignation.

Till den nu berörda typen av memoarfragment sluter sig två andra. Jag återger en del uppsatser,

av vilka några publicerats i pressen, som synes mig uttrycka tankar och iakttagelser i väsentliga frågor och som jag finner centrala för min egen inställning. Ytterligare har jag bifogat några bilder från vårt dagliga liv och den miljö vi lever i. Så gott som allt i boken har skrivits under sommaren och hösten 1971 och våren 1972.

I EN ANTECKNINGSBOK SKRIVER JAG ibland upp ämnen, som jag hoppas kunna behandla i en av dessa notiser. Sedan länge står där några ord om godhet, ”längtan att bli god”, ”att bli en god människa”, men det är svårt för mig att få ett grepp om min egen mening, att ge en klar och enkel bild av vad jag åsyftar trots att tanken förföljer mig.

De sista dagarna har jag fått en eggelse att ta upp saken. Jag har på band hört en memoarbok av en gammal prästman, Axel Hambræus. Det är förvisso ingen problembok, inte ett försök till analys av begrepp eller handlingsnormer. De religiösa föreställningar som boken utgår från är otydligt presenterade — hade de varit mera tydliga, skulle min kritik kanske hindrat min uppskattning. Vad som fängslat mig är det nästan utan all förhävelse och självbelåtenhet tecknade självporträttet av en god människa, god utan grubbel och medvetet sökande, lycklig i sin naturliga godhet.

Det är sällan, tycks det mig, som denna godhet

möter i den stora litteraturen. Främst bland våra svenska skildrare — och kanske främst av alla jag läst — sätter jag Selma Lagerlöf; hos henne finner vi ständigt gestalter, som är genomträngda av godhet eller vilja till godhet, med ett anspråkslöst drag av besatthet, utan omhuldade drag av martyrium och offrets gloria. Till de yngre svenska författarna med något av samma gåva hör enligt min tanke Stig Claesson och Per Olof Sundman. Dostojevskij har skapat Aljosja och furst Mysjkin, men de är så fulländade i sin glada osjälviskhet, att helgonet och idioten blir en enhet. Tolstoj har givit oss åtminstone en gammal kvinna — jag minns inte namnet — vars godhet är mindre strålande och mera mänsklig. Låt mig också nämna Bernanos och Mauriac, som hos sina utvalda beskriver en godhet, så starkt präglad av längtan till frälsning, att något rituellt och dogmatiskt smyger in i bilden.

Vad menar jag då med godhet? Sannolikt är kristna föreställningar från barndomen bestämmande. Att älska sin nästa som sig själv — Gud är kärleken — Guds rike är friden. Jag tänker på en ömhet och en medkänsla, som vill lindra, hjälpa och trösta, som finner detta vara inte bara en plikt, utan en längtan, en nödvändighet. Och till detta kommer kanske en droppe metafysik — godheten, kärleken anar något stort och ofattbart som orsak och mål,

står i tjänst hos en okänd givare.

Men var finner jag denna goda cigarr? Jag skall älska min nästa såsom mig själv. Men kan jag älska mig själv? Naturligtvis är jag egoist, jag känner högfärd över vissa verkliga eller inbillade egenskaper hos mig själv, jag samlar så gott jag kan motiv till självtrivsel. Men att kalla detta myller kärlek är inte rimligt, allra minst då blandningen utökas med samvetskval, själväckel och självömkan. Och ändå kan jag inte älska min nästa såsom mig själv, utan även i lyckliga ögonblick blott åtskilligt mindre. På sin höjd kan det vara fråga om en obesvarad kärlek till kärleken.

Godheten framstår alltså — liksom den religiösa känslan enligt Tor Andræ — som ett anlag, en av "naturen" given förmåga. Om andra människors godhetsgrad är jag i regel oviss, men jag är säker på att några av mina vänner har mera av den förmågan än jag, medan andra är ännu fattigare. Att lära sig att bli god synes mig inte gärna tänkbart, utom möjligen genom en religiös omvändelse eller, i en framtid, genom medicinsk behandling. Att imitera godhet genom behärskning, artighet och hjälpsamhet är till en viss grad möjligt.

Hur högt sätter jag egentligen denna saknade och efterlängtade godhet? Är det bättre med A i godhet och C i intelligens eller tvärtom? På någon korre-

lation av godhet och enfald tror jag inte; några av de goda jag känt har varit lysande begåvningar, andra tvärtom. Principiellt eller ideologiskt är godheten överlägsen, men som sällskap i prat och umgänge föredrar vi väl alla ett hyggligt mått av begåvning och bildning.

Avkristningen och kanske än mer den religiösa förtunningen har väl medfört, att frågan om godhet, liksom den mera sekundära frågan om moral, förlorat åtskilligt i betydelse för många människor. Att drömmen om godhet skulle lämna människorna är för mig en ohygglig tanke. Men kanske måste denna dröm förenas med ett stycke mer eller mindre orimlig metafysik. Utan villfarelser går det inte, brukar jag påstå, och villfarelser kan vi inte tillverka som medikamenter.

DETTA SPEL ÄR ETT OVÄRDIGT SPEL: denna sats har jag som rubrik på två kapitel av mina memoarer, med citationstecken i första delens sista kapitel, utan citationstecken i fjärde delens slutkapitel. Då jag går igenom dessa mycket personliga och öppna avsnitt igen, är jag någorlunda belåten. Jag beskriver starka och varaktiga stämningar och trosföreställningar utan att, tycker jag, verkligt betänkligt vika för frestelsen att skryta, att upphöja mig själv, att göra livets ovärdighet till en bakgrund för min egen värdighet eller finess.

Men jag känner ändå en viss kritik mot min hållning vid skrivandet och har ett behov av att nu, omkring tio år efteråt, kommentera mig själv. Det finns ett drag av omedveten och obefogad högfärd i delar av framställningen. Då jag fann livet med dess småaktighet, tävlan, karriärism, lystnad efter framgång och glädje ovärdigt, berodde det, mer än jag då tänkte och skrev, på att jag själv, trots min insikt om eller inställning till problemet, var förgif-

tad, var ovärdig och därför rätt väl lämpad för livet. Jag kunde efter min svåra tid av olycka, förakt och livsfientlighet tänkas ha blivit mera resignerad, stillsam, likgiltig för det yttre, ett stycke av munk eller eremit, för att uttrycka saken en smula överdrivet. Men ganska snart rörde jag mig i den miljö jag kallade ovärdig med vitalitet, energi, framgång och ganska stor trivsel och belåtenhet. Visserligen var dykningar ned i den ordinära och principiella nihilismen vanliga, men kanske inte värre än många andras anfall av trötthet, hopplöshet och förbittring. Det fanns en tendens, förklarlig och ursäktlig, att begagna den förtvivlade moralismen som fälttecken och alibi. Det fanns därför också en tendens att i min egen livsduglighet se något främmande och tillfälligt, att fly till negativismen som ett fäste och ett slags tröst i krislägen, att anse livet ovärdigt, då det var tungt och besvärligt. Denna bild av mig själv skymtar utan tvivel i memoarerna och ibland är den ganska medvetet antydd, men jag tycker ändå nu efteråt att jag skyller för mycket på livets ovärdighet och inte tillräckligt observerar min egen, att min beskrivning och min självanalys stundom färgas av ett självbedrägeri, som kanske var ett inslag i förmågan att någorlunda klara det ovärdiga livet. Jag spårar ett slags dubbelhet: livets ovärdighet överskuggar helt min egen ovärdighet

— i samma mening av ordet.

Jag plågas inte mycket av dessa små upptäckter i efterhand. Minnet av de svåra stunderna och perioderna är så starkt, medvetenheten om ärliga kriser så tydlig, att jag på den här punkten frikänner mig själv med en anteckning i marginalen.

VÅR KÄRA JOSETTE KOMMER fortfarande varje morgon för att städa och bädda. Hon för med sig en fläkt av behag, fräschör och glädje, trots att hon nästan alltid — med iver och gester — berättar om ledsamheter: sin sömnlöshet, sina sjukdomar (hastigt växlande och alltid ofarliga), besväret med mannen och den koketta och flirtiga nittonåriga dottern.

Häromdagen utbrast Josette under min tefrukost: "Det är otroligt, monsieur, men i dag har jag varit gift i tjugo år. Allting har gått så fort. Tänk bara på min dotter, som kom redan efter en månad." Jag blev häpen över detta meddelande från den troende och dygdiga Josette men sade blott, att det var raskt marscherat, madame, och att flickan alltså måste vara tjugo år. Josette blev road och förskräckt över min missuppfattning: havandeskapet hade börjat efter en månad men naturligtvis hade flickan kommit till världen i laga tid — hur kunde jag tro något annat? Jag lugnade henne med att hemma i Sverige var det vanligt med samlevnad före giftermålet och

att vi knappast kände några ungdomar, vilkas första barn inte kommit för tidigt. Josette slutade blidkad med att nämna, att hon hört talas om förvildningen i Sverige, men inte kunnat tro att det var så illa.

I dag, tredjedag jul, pratade vi om hennes matbestyr under juldagen — den stora festdagen — och annandagen. Hon hade av särskilda skäl varit tvungen att ha släktingar hos sig båda dagarna. Det blev sex personer extra: svärföräldrarna, systern och hennes man, murare liksom Josettes man, men nu invalid, deras son, välbeställd kassör med fyra svarta tjänare i en av de nya afrikanska staterna, och dennes hustru. (Josettes föräldrar är döda, fadern var som änkling en pina för döttrarna, som han omväxlande bodde hos, och pinades själv av samvetskval mot den döda hustrun och vacklade mellan kyrkans och krogens oaser.) Josette berättar utförligt och stolt om middagarna, fast hon själv inte dricker vin och dessa dagar knappast kunde äta. Juldagen: smörgåsbord med tolv assietter kallt och småvarmt, kalkon med tillbehör, mellanrätt, ost, tårta. I går på annandagen: gåslever (en present för tvåhundra francs från systerns arbetsgivare), ostron och musslor, lammstek, mellanrätt etc. Före middagen en rad aperitifer, till middagen rödvin i tre literflaskor, efter middagen likörer och konjak. Karlarna söp och åt rejält och började efter behö-

rig konsumtion prata och berätta historier, fruntimren drack och åt försiktigt och hade fullt att göra med matlagning och servering. Det var mycket tröttsamt och ganska ledsamt och karlarna drack för mycket men jag kan försäkra monsieur att allting var mycket lyckat — ungefär så sammanfattar Josette festerna.

"DET FINNS INTE EN MÄNNISKA I HELA POLEN i dag som inte är rädd." Orden är en nyckelreplik i Brandstaetters berömda pjäs "Att tiga"; handlingen utspelas i Polen 1951, och pjäsen kunde under den polska "tövädersperioden" 1956—1957 publiceras i en polsk teatertidning och — en enda gång — uppföras på en polsk scen. Sedan gavs den på teatrar i hela den fria världen. Rädslan är rädslan för att säga något farligt, att bli misstänkt som stats- och partifiende, att bli fast för säkerhetspolisen. Under detta system är varje "avvikande" människa "skyldig", heter det i en annan om Kafka påminnande nyckelreplik; den "skyldige" skulle helst vilja "ha ett råttansikte, grådaskigt och intetsägande, han skulle helst vilja krypa under jorden och be sina medmänniskor om ursäkt för att han vågar finnas till och leva". Hur välgrundad den allmänna fruktan är illustreras av intrigen i dramat: författaren Ksaweri Ponilowski hyser för några dagar en av polisen efterspanad vän, hans sjuttonåriga dotter blir angiverska, och Ksaweri, som måste välja mellan att

spela förrädare mot sin vän och att likvideras som kontrarevolutionär, drives till självmord.

Miljön är inte ny. Viktor Rydberg beskriver den i "Romerska kejsare i marmor" i essän om den andre av de enväldiga kejsarna. "Tiberius system var enkelt: då alla misstänkes av alla, gripes samhället av den förlamande rädsla som är tyrannens sköld. Angivarskapet är det Medusahuvud han håller fram till sitt värn. Genom alla samfundslag, in i alla hem, treva vidundrets polyparmar och känselspröt. Man misstänker en lyssnare i varje dödlig, en snara i varje ord, ett försåt i varje leende. En fader har skäl att misstro sin son; en make sin maka."

Men så perfekt, inom så stora områden, har systemet inte tidigare härskat som i vår samtids tyrannier. Nazismens och kommunismens diktatorer är från den synpunkten värdiga efterföljare till de romerska caesarerna. Kommunikationsmedlen — från telegraf till television — och läsförmågan har ökat risken för de härskande; de har också givit dem möjligheter att observera, undersöka och förfölja, som inte fanns under mera primitiva tidsåldrar. Då huvudpersonen i Brandstaetters pjäs är skriftställare — författare och tidningsman — åskådliggör detta varifrån hotet mot tyrannerna främst kommer och mot vilka de därför i rädsla och raseri vänder förtryckets vapen. Den fria tanken är det hotande svär-

det, mot vilket man söker skydd bakom polisens och angiveriets sköld.

Ksaweri går under som författare och människa, långt innan han i fysisk mening förintas. För att leva, säger han i en blandning av cynism och kapitulation, måste människan kasta av sig "den där järnkorsetten som kallas karaktär... Det är enda sättet för henne att leva och överleva, att viljelöst underkasta sig yttre processer och händelser." I förtvivlan och trots säger han: "De har krossat mina möjligheter. De befallde mig att skriva på ett sätt som jag inte kan skriva på. De befallde mig att se på livet på ett sätt som jag inte kan se det på. De befallde mig att vara likadan som dussintals andra författare, som inte har någon egen personlighet, inte ett eget tänkesätt och inte en egen stil... Vem ger mig tillbaka mina förlorade år? Vem betalar mig för den andliga massaker som de har låtit gå ut över min karaktär?" Utvägen blir *att tiga.*

Terrorn och rädslan är dock inte begränsad till dem vilkas yrke är att tänka, tala och skriva, till de intellektuella. Den omfattar alla människor: de lever i rädsla för ett misstag eller ett felsteg, för ett förfluget ord, för en gest som kan tydas som protest eller ironi. Då tigandet blir grundsats blir det lilla man ännu vågar säga om allmänna ting misstänkt; till och med de av regimen helgade orden blir på

grund av sin dubbeltydighet oroande; sättet att uttala orden, minspelet och åtbörderna blir vittnesbörd om skuld. Till synes vinnes trygghet genom att med entusiasm prisa de härskande. "När dessa oräkneliga fega eller övertygelselösa", skriver Rydberg, "förnummit från ovan det tongivande ordet och därmed fått veta, hur man borde tala och handla för att vara under maktens och nådens hägn, så var det ur deras hop de värsta skränen uppgåvos mot män med samvete, och de starkaste bifallsropen ljödo, när en hederlig mans huvud blött för bödelssvärdet." Men var, men är trygghet att vinna ens genom denna förnedring? Kejsarna och tyrannerna växlar, och den följsamma hyllningen av i dag kan i morgon leda till förvisning eller avrättning.

Finns det någon grupp som ärligt tror på detta tyranni? Det är slående att man i litteraturen knappast finner trovärdiga porträtt av män som hängivet tjänar det bestående, tyrannerna. Pasternak har i "Doktor Zjivago" några sådana teckningar, men de gäller den tidiga revolutionsperioden, då hoppet om framtida lycka kunde skyla onda handlingar; Koestler har i "Natt klockan 12 på dagen" beskrivit de tävlande byråkraterna, men inte lyckats skildra, inte fått oss att tro på deras passion för det system de tjänar; Gyllensten ger oss Senatorn som olycklig människa, men inte som förtryckets förvaltare. Den öpp-

naste kritiken har kommit under senare år i samband med en viss uppmjukning av den ryska diktaturen; jag avser naturligtvis Solsjenitsyn. Vittnesbörd från diktaturerna, från kommunism, fascism och nazism, tyder på att även tyranniets betjänter lever i en rädsla som gör varje samvetsprövning svår eller omöjlig, eller i ett slags tjänandets likgiltighet, som står främmande för syften och idéer; kanske lever även tyrannerna, som under caesarernas och de franska revolutionsmännens tid, i den skrämsel som, enligt Harald Hjärne, kan förklara deras skrämmande handlingar. I "Att tiga" företrädes den härskande byråkratin av en allmän åklagare, Felix, som en gång med lidelse tjänat partiet, men vars drömmar nu är fyllda av "ruiner av mänskliga existenser, krossade människoliv, utbrända livsöden". "När jag vaknar — tiger jag. Jag måste tiga. Hur skulle jag kunna ropa ut min smärta, min förtvivlan?" Det mest positiva han kan säga är att det bestående systemet är den luft som han andas. "Därför tar min bitterhet inte död på min tro, och min tro tar inte död på min bitterhet." Skulden har, säger han, "de människor som vill spela allsmäktiga". Men hur skulle ett totalitärt system undgå att driva fram sådana människor till makten?

"Att tiga" är ett drama som inte bara gäller ty-

rannierna. Det gäller oss alla. Att tiga: det är en tillflykt undan fördömandet av det som sker, en metod att komma ifrån den pinsamma insikten, att göra försoning med ondskan uthärdlig, att undvika ansvar med ett inte alltför stunget samvete. I tyrannierna är tigandet en ohygglig nödvändighet, hos oss är det en skam.

I STORT SETT HAR JAG HAFT GOD SÖMN, tarvligt god sömn kan jag kanske säga med tanke på att ängslan och förtvivlan knappast kunnat ge mig en sömnlös natt. Jag brukar avvärja kritiken med den något psykoanalytiskt färgade satsen att man vid en viss grad av depression inte orkar med den extra belastningen att vara vaken på nätterna. Men de stormästare i sömnlöshet som jag känner förkastar mitt försvar och finner i min goda sömn, liksom i min arbetsförmåga, ett bevis på begränsningen av min olycka och min känsloförmåga, ett tecken på sundhet och medveten eller undermedveten trivsel.

Under de senaste åren har det blivit annorlunda. Inte så att jag ligger sömnlös en hel natt, men så att sömnen är sämre, att ostörd och lång tid av total medvetslöshet blivit sällsynt. Jag kan knappast märka något sammanhang mellan svårigheten att sova djupt och graden av ledsnad och ångest under de vakna timmarna. Liksom hos många andra gamla som jag rådfrågat, tycks det snarare vara

fråga om en sjukdom, ett ålderssymtom vid sidan av förändringarna i den vakna tillvaron. Genom sömnmedel, som jag tillgriper med rädd sparsamhet, kan obehaget hållas inom rimliga gränser, och jag har ännu ganska stor möjlighet att ersätta förlorad nattsömn med korta, men djupa sömnstunder under dagen. Fruktan för natten — välkänd sedan barndomen — är kanske svårare än natten själv.

Formerna för sömnlöshet är ganska olika. Det värsta är att ligga vaken under repetition av pinsamma händelser och tankar. Denna pina är rätt sällsynt, men kanske ohyggligare än någon vånda under dagen. En mildare form är vaka utan tankar, en tomhet med så mycket medvetande i behåll, att man lider av tomheten. Mitt vanligaste grepp är mardrömmar från vilka jag vaknar i skräck; om den proceduren upprepas tio eller femton gånger, uppstår en fruktan för att insomna, som tävlar med fruktan att ligga vaken. Några ofta återkommande mardrömmar utgår från gamla minnen och oroskänslor: Jag föreläser utan att veta vad jag skall säga, jag går miste om professur, jag omges av fiender, som en gång varit vänner, jag simmar bland ormar, jag väntar på döden inom en timma eller en dag. De vanligaste och kanske svåraste drömmarna bygger på att jag är skild från Gerd, ser henne, men inte kan komma henne nära, hindras att möta

henne genom människor eller stängda dörrar; ett par missöden vid tågresor kommer ständigt tillbaka.

En svår dag leder, tycks det mig, inte ofta till en svår natt, men en natt i mardrömmar och med ett minimum av sömn förgiftar den följande dagen. Därför blir fruktan inför och efter natten de mest vanliga pinomedlen.

Under några dagar före septembervalet 1958 låg jag på sjukhus för behandling av den ögonsjukdom, som tio år senare berövade mig förmågan att läsa. Jag var under denna tid vid ovanligt gott humör, skrev ivrigt politiska och litterära artiklar, kände, som jag betonat i memoarerna, en förening av inre stillhet, distans och passion, som höjde mig över konflikterna. Jag tolkade länge denna stämning som ett resultat av avspänning inför sjukdomen och av min isolering genom ställningstagandet i pensionsfrågan som ledde till brytning med både tidningens ägare och folkpartiet.

Något låg det kanske i denna tolkning, men jag har senare blivit övertygad om att en annan, högst trivial orsak var den väsentliga. Jag fick varje kväll på sjukhuset ett då ganska nytt sömnmedel, som framkallade inte bara god sömn under natten, utan också en upprymd och självsäker arbetsvilja under dagarna. Att det nya sömnmedlet på många, inte

på alla, har denna effekt, fick jag småningom reda på genom vår läkare, som uppmanade mig att använda medlet med stor försiktighet. Jag har lytt hans råd, men har under de följande åren begagnat medlet i extrema fall, då jag under en tid känner mig särskilt nere och helt oförmögen att skriva. Kanske tar jag ett sådant sömn- och arbetspiller tjugo gånger om året. Ännu tycks det vara effektivt; jag vaknar med en känsla av spänning och kraft och skriver några timmar i ett slags eufori. Ibland frågar jag mig, om detta helt beror på pillret eller om jag också påverkas av självsuggestion — "nu måste du skriva, annars kan du inte längre tro på pillret". Det är i varje fall skönt med denna tillflykt, med detta tvång att skriva, med denna lätta berusning över arbetet. Då jag väl kommit i gång, kan jag i regel fortsätta några dagar — isen är bruten, det orimliga och olidliga i arbetet viker för iver och glädje.

DET ÄR NU ÅTTA, NIO ÅR SEDAN jag skrev ner minnen och reflexioner från tiden i Dagens Nyheter. Olika händelser har drivit mig att tänka över min hållning och mitt handlande på nytt, att göra ett andra och mindre tidsbundet försök till självrannsakan. I stort sett har försöket, som var att vänta, resulterat i ett frikännande med acklamation, men på några punkter har jag i viss mån reviderat min uppfattning. Jag går i detta sammanhang blott in på principfrågor och allmänna bedömanden av mitt handlingssätt.

Att jag i allt väsentligt stod självständig mot folkpartiet och mot tidningens ägare finner jag ostridigt. Men ett par kommentarer och reservationer är behövliga. På hösten 1957 kom folkpartiets ledare och jag efter hårda konflikter fram till ett slags uppgörelse i pensionsfrågan. Då jag senare, efter valen i juni 1958, ändrade kursen och snarast helt godtog den socialdemokratiska linjen, anklagade mig Bertil Ohlin; enligt Ohlin skulle jag ha lovat att inte frångå den linje, som vi var ense om i slutet av

1957. Varken jag eller min närmaste medarbetare i saken, Kurt Samuelsson, har något minne av detta men det är möjligt att Ohlin har rätt, att han med fog kunnat se den uppgörelse, som för oss var en tillfällig samlingslinje, som en överenskommelse på lång sikt.

Min avgörande konflikt med Bonniers berodde, som jag tillräckligt utrett i memoarerna, på två motsättningar. För det första krävde jag i den på vintern 1957—1958 uppkomna striden Kreuger-Bonnier en utredning av frågan — liksom jag gjort i liknande fall 1952 — och vägrade att dessförinnan ta definitiv ståndpunkt; självfallet var jag mycket glad då den utredning som jag starkt bidragit till att framkalla gav Bonniers rätt. För det andra var Bonniers — i varje fall Tor, styrelsens ordförande och min gode vän i familjen — starkt emot min linje i pensionsfrågan efter junivalen 1958: följden blev att jag med 1959 års utgång, ett år i förväg, gick i pension på styrelsens förslag — något tvång fanns inte men av många förut redovisade skäl ansåg jag min ställning besvärlig, bland annat på grund av att jag var rädd för den blindhet, som kom först långt senare. Att jag berör detta beror närmast på, att Tor Bonnier, som jag fortfarande känner mig vara god vän med, i ett brev häromåret påstod att jag visat min ilska mot Bonniers redan på

våren 1957 genom att övergå till Wahlström & Widstrands förlag, vars förbindelse med Bonniers jag då inte kände till. I själva verket var detta helt oberoende av min allmänna relation till Bonniers och orsakades av en tvist emellan Gerard Bonnier och mig.

På min ståndpunkt i skilda frågor har jag inte skäl att här ingå — men jag vill stanna vid ett par reflexioner, som de senaste åren ofta trängt sig på. Att jag i mina kampanjer var starkt engagerad måste nog alla ha märkt; då jag någon gång sade att man på femtioen procents övertygelse måste bygga en hundraprocentig iver, var det en boutade — ivern fattades mig sannerligen inte. Men en annan svaghet är värd att bekänna. Det har sagts att jag var en "förlorare", att mina kampanjer alltför ofta misslyckades. Det skäms jag inte för; att segra genom att följa majoriteten och vara lyhörd för dagens opinion är för mig ingenting avundsvärt. Men en svaghet finner jag i att mitt engagemang så väsentligt var en tro på att jag hade rätt, inte så mycket på en vilja att få rätt. En misslyckad kampanj kändes inte som ett stort nederlag; jag tröstade mig lätt med tro på de egna argumentens styrka och att mina inlägg påverkade hela debatten. Det var en brist på sakligt — i motsats till intellektuellt-dialektiskt — engagemang i detta, som jag nu kan se som

en svaghet. Segern i meningsskiftet var för mig alltför viktig i förhållande till realiteten — ett fel som efter behag kan sättas i sammanhang med nihilism, professoral attityd eller intellektuellt högmod. I samband med detta står att mitt skrivsätt ofta var ur taktisk synpunkt olämpligt i sin hetsighet och sin utmanande personkritik. I huvudsak var detta inte effektsökeri; adrenalinet rann till då jag skrev och ursinnet kunde kännas som en mara. Men formuleringsglädjen blev också alltför stark och ledde inte sällan till överdrift och därmed osaklighet. Det namn jag oftast tänker på i det sammanhanget är Östen Undén. Det var naturligt att jag angrep honom som utrikesminister, men det skedde för ofta, för skarpt och för personligt. I viss mån förklaras detta av att jag tidigare starkt uppskattat honom och börjat se honom som en vän och ett rättesnöre (något i stil med Axel Brusewitz) och att jag blev oerhört missräknad vid balternas utlämning 1945; i Undéns tal och uppträdande låg också en del som eggade den lystna illviljan. Men mannens demokratiska fasthet, hans redbarhet och hans ovilja mot politiska konstgrepp och publikkurtis borde ha hejdat mig. Parentetiskt vill jag tillägga att det numera — genom Undéns eget och andras vittnesbörd — blivit klart att han var principiellt emot och plågades av baltutlämningen; för mig är det dock svårt att tro

att han inte genom hot om avgång kunde ha hindrat beslutet, allra helst som tre av regeringens främsta jurister (Quensel, Zetterberg och Danielsson) genom att reservera sig klarlade sin motvilja mot beslutet och sin åsikt, att det inte var en ofrånkomlig konsekvens av tidigare förhandlingar med Ryssland. Att Undén i detta sammanhang i en riksdagsdebatt nedsatte de av Ryssland ockuperade staternas politik, finner jag efter vad som sedan framkommit än mera svårbegripligt och obehagligt.

Mitt korta syndaregister bör avslutas med ett ord om relationerna till kamraterna. Mitt intryck var, och är fortfarande, att jag och mina närmaste medhjälpare i stort sett arbetade i vänskap och till och med intimitet — undantagen har jag i memoarerna noterat. Men jag erkänner, att jag ofta var för bestämd av viljan att leda tidningens politik, att jag granskade och korrigerade för mycket i detaljer, att jag ibland uttryckte mig för kritiskt, och att min irritation inte alltid betvingades. Det hör till mina sorger att kamratskapet upplöstes och att vänskapen kunnat förbytas i fientlighet eller främlingskap.

DÅ OCH DÅ HÖR JAG uppgifter om och uttalanden av mig själv som är både felaktiga och obehagliga. Sedan mer än tio år finner jag mig ibland åberopad som författare till ungefär följande sats: "Att tala logik med en kvinna är som att läsa en tidning i blåsväder." Några tycks anse frasen kvick, andra, bland dem jag själv, finner den dum. Säkert är att jag är oskyldig till uttalandet, som borde härstamma från tidningen Strix för omkring sextio år sedan. Då jag nyligen läste, att mina ord intagits i en bok med sentenser från skilda författare, bad jag vår vän Corinna (Greta Bolin) att i sin recension avfärda påståendet om min skuld. Retsammast är de idiotiska bekanta, som under skratt och nojs berömmer mig för min kvickhet och som enda bevis nämner "din lysande reflexion om kvinnornas tankeförmåga".

Bland de felaktiga uppgifter som irriterat mig på sista tiden nämner jag ytterligare två. En memoarförfattare, som jag varit god vän med och har sym-

patier för, påstår att jag under min tid i Dagens Nyheter erbjudit honom "guld och gröna skogar", om han ville bli tidningens kulturredaktör. Redan på grund av mannens ställning och ålder hade ett sådant erbjudande varit orimligt, den oriktiga uppgiften är för mig otrevlig eftersom den tenderar att förfalska mina relationer till publicister på tidningens kultursida.

I en liten bok om finansminister Sträng, son till en renhållningsarbetare i Riddersvik, frågar sig författaren, om jag kan tänkas ha lekt med Sträng i min barndom — min far var ju chef för denna avdelning av Stockholms renhållningsverk. Svaret blir nej, och motiveringen är att jag säkert inte hörde till de överklassbarn som kunde leka med arbetarbarn, att jag var en liten snobb, kort sagt. Mina memoarer visar att jag ständigt lekte med arbetarpojkar — de var för övrigt i min tidiga barndom de enda kamrater som fanns att tillgå, men dementien kan göras precisare: Sträng är ungefär tio år yngre än jag och var inte född, då min familj 1904 flyttade till Stockholm.

Vid mera allmänna och vidlyftiga förvrängningar och förfalskningar skall jag här inte stanna. I regel undviker jag att läsa elaka saker om mig själv, mina nya försök till självrannsakan hindrar inte, att jag i dessa fall blir alltför ledsen och förbannad.

MAN DREV EN HEL DEL POLITISK PROPAGANDA, mest omedvetet, i min skola, Nya Elementarskolan i Stockholm. Det var särskilt naturligt att så skedde under mina sista skolår, åren före första världskriget, med Staaffs av Branting stödda regering, borggårdskuppen och striderna om rösträtt och parlamentarism. Det mest påtagliga exemplet jag minns var då vår kanske bäste lärare, Henning Wijkmark, inför klassen talade om, att han vid en titt i taxeringskalendern funnit att Branting deklarerat en inkomst av tolvtusen kronor. Alltså: socialismens ledare, jämlikhetsmannen framför andra, förtjänade ungefär lika mycket som våra egna pappor, inte mycket mindre än ett statsråd, dubbelt så mycket som en professor, säkert tio gånger så mycket som en kroppsarbetare. Vilket förbannat skoj; ned med socialismen, leve högern.

I våra dagar har samma "diskussion" (för att uttrycka sig artigt) tagit ny fart. Inom den segrande socialdemokratien och dess folkrörelser har formats

en liten överklass, med höga inkomster och ibland med kapital; litet elakt kan sägas att man nått pengar och status genom att förkunna jämlikhet. Motståndarna pekar med ilska och förakt på denna dubbelhet, liksom några av våra förfäder jämförde vällustiga kyrkofurstar med bergspredikans Jesus.

Det moraliska problemet är inte så lätt att bedöma. Att fördöma en hög levnadsstandard och samtidigt njuta av den är sannerligen inte något nytt; inte heller att begära större jämlikhet (ja till och med att prisa fattigdomen) och samtidigt värja sin försvarliga andel av kakan.

Det är naturligt att kräva en allmän reform eller förändring utan att börja med nyordningen på hemmaplan, att begära likställighet utan att göra personliga uppoffringar, som medför osäkerhet och främlingskap i den egna omgivningen och lätt fattas som en form av självreklam. Jämlikhetsprincipen, ställd på framtiden, kan ge ett någorlunda gott samvete utan att störa den vardagliga välmågan.

Ett mera olustigt och förljuget drag i denna dubbelhållning är en stundom framträdande tendens att låtsas som om jämlikhet redan vore uppnådd eller nästan uppnådd genom arrangemang och konventioner utanför ekonomien. Vi känner oss alla jämlika, från chefen till vaktmästaren, ungefär så hörde jag för några år sedan ett statsråd uttrycka sig i en

debatt; man talar om den muntert vänliga tonen, om att alla är du, om glädjen i samarbetet. Det är utmärkt, om — eller kanske att — gamla tiders högdragenhet och servilitet viker för en kamratlighet (utan den uppstyltade gemytlighet som gärna tränger in i bilden), men vi skall inte inbilla oss att problemet därmed närmar sig lösningen. "Vi är alla lika, fattiga syndare inför Vår Herre"; med detta grepp klarar sig numera varken prelater eller politiker.

Ett argument i debatten av helt annan art är framhävandet av att det är omöjligt att uppnå genomförd jämlikhet och att det över huvud är ytterligt svårt att ge en relevant bild av de ekonomiska olikheterna i ett samhälle. Denna tankegång, särskilt klart framställd av Kurt Samuelsson i skriften "Det fördömda kapitalet", är väsentlig, men kan inte rimligen leda till att frågan om jämlikhet blir meningslös, att det är omöjligt att göra något åt saken. De allmänt erkända olikheterna mellan skilda tider och länder utgör ett tillräckligt bevis för att problemet kan lösas på skilda sätt, att man kan arbeta för och genomföra förändringar av betydelse. Att total jämlikhet är omöjlig är en annan sak; det är rent av svårt att förstå meningen med denna utopiska tanke.

Att jämlikhetsfrågan under de senaste åren aktualiserats är väl begripligt. Produktionsökningen och socialpolitiken har höjt levnadsnivån och till stor del avskaffat den svåraste fattigdomen och därmed har önskemål som länge stått i bakgrunden fått ny aktualitet. Vad som gjorts under den långa och framgångsrika reformperioden har utan tvivel medfört en viss social och ekonomisk utjämning: gamla, sjuka och arbetslösa har både absolut och relativt fått det bättre än förr. Men i stort sett har olikheterna i fråga om egendom och inkomst blivit bestående. Kapitalkoncentrationen inom den domineranade privata sektorn är minst lika stor som för några årtionden sedan. Inkomstskillnaderna har inte starkt påverkats. Beräkningar på denna punkt kan göras med olika metoder och därför leda till skilda generaliseringar; man kan exempelvis jämföra de lägsta och de högsta inkomsttagarna eller uppdela befolkningen i en rad skilda grupper från ett minimum till ett maximum av inkomst. Enligt några beräkningar är Sverige ett land med relativt stor jämlikhet, särskilt i jämförelse med USA och Ryssland, men för var och en står det klart, att olikheterna även hos oss är betydande; en ordinär ålderspension ter sig för de mera välbeställda som ett bidrag nästan utan betydelse.

Det kan, tror jag, med fog påstås att inkomst-

skillnaderna i vårt land varit mindre skriande och upprörande än på en del andra håll. Den ostentativa lyx, som Veblen skrev om i USA under kapitalismens genombrottstid, har inte varit så flagrant hos oss. Möjligen beror det på att Sverige ovanligt hastigt förvandlades från en byråkratisk bondestat till ett industriland med utifrån hämtade krav på socialreformism. Rikedomen har inte haft samma överväldigande prestige som i USA; en byråchef var länge — och är kanske ännu — lika "fin" som en direktör med tio gånger så stor inkomst. Med den snabbt framgångsrika socialreformismen har måhända följt en viss rädsla för extravagans i fråga om levnadssätt och statussymboler. Chefer i eller ägare av verkligt prima företag söker inte imponera genom fantasibjudningar eller lustbarheter och brukar hellre en Volvo än en Rolls Royce. Återhållsamhet eller rent av enkelhet är distingerat. Det har rent av blivit taktlöst att tala om rika och fattiga och det lär vara svårt att hitta en kapitalist, som talar om sin rikedom och inte om sitt tunga arbete.

I våra dagar synes jämlikhet mest vara ett honnörsord, även om det ofta används med ironi just på grund av sin till intet förpliktande popularitet bland de besuttna. En del säger visserligen att jämlikhet redan finns eller att den inte kan uppnås, men ingen säger att det är bra med stora skillnader i egendom och inkomst.

För strävan att ändra samhället i jämlikhetens intresse inställer sig sedan århundraden diskuterade möjligheter. Mera utopiska spekulationer, till exempel om en i detalj gående reglering av arbetet och konsumtionen, skall jag inte beröra, inte heller de detaljförslag, som inom den nu bestående ordningens ram syftar till att genom socialpolitik och skattereformer genomföra mindre jämkningar.

En gammal linje är arvsrättens principiella avskaffande. Idéhistoriskt är detta snarare ett liberalt än ett socialistiskt krav. För de äldre liberaler, som fordrade "fritt lopp för alla dugliga" (även om fan skulle ta dem som blev efter), var det ofta naturligt att ifrågasätta det privilegium som arvet innebar för en minoritet; för socialismen, särskilt i dess marxistiska form, gällde det att överföra all egendom till samhället eller till medborgarna gemensamt, och arvsrätten var alltså inte något speciellt problem. I Sverige är Eli Heckscher den mest berömde talesmannen för en liberalism, som på en gång försvarade den privata äganderätten i strid mot socialism och energiskt kritiserade arvsrätten.

Ett motiv för arvsrätten, som inte minst för en rad liberaler var av betydelse, utgick från tanken, att en man eller en familj som blivit rik kunde väntas få avkomlingar som väl skulle förvalta denna rikedom. Denna social-darwinistiska synpunkt lär

väl sedan länge — utom möjligen i stilla samtal inom rika familjer — vara helt övergiven. Då jag för några år sedan var med på en elitkonferens av industriägare och industriledare, träffade jag en person som trodde sig vara kvalificerad för sin rikedom genom arv och miljö, men hans kolleger tycktes vara helt främmande för dylika fantasier. Vi tror inte längre att generalssöner bör bli generaler eller professorsbarn professorer. Vi tror inte ens att en statsledares son passar till statsledare; visserligen bevaras den ärftliga monarkien och kungen betecknas med något grov ironi som statschef, men förutsättningen är att kungen inte har någon makt, inte ens något att göra.

Arvsrätten synes mig vara ett gott exempel på de problem som möter vid jämlikhetstankens tillämpning. Jag tror att de flesta finner arvsrätten i traditionell omfattning svår att försvara och för många framstår den, då det gäller stora värden, som en ren absurditet, men ändå är även radikala grupper inom socialdemokratien tveksamma eller motvilliga inför en aktion i saken. Detta beror tydligen på att en reform framstår som oförenlig med hela den bestående, någorlunda väl fungerande ordningen och att man därmed kan glida in i en omvälvning, som det är svårt att överblicka och vars resultat ter sig farliga från andra och allmänt godtagna

värderingssynpunkter. I en väsentligen industriell produktionsordning måste arvsrättens avskaffande på längre sikt medföra avskaffandet av privat äganderätt till produktionsmedlen. Detta innebär en socialisering som hittills i ganska ringa mån genomförts i Sverige. Vi har i välfärdsstaten, som Assar Lindbeck betonade i ett föredrag i mars detta år, haft en omfattande inkomstsocialisering — staten har genom skatter till stor del tagit hand om inkomsternas användning men produktionsmedlen har huvudsakligen stannat i privat ägo. En socialisering av produktionen är i varje fall endast med svårighet förenlig med bevarandet av den politiska demokratien. Även om Hayeks och andras prognoser för några årtionden sedan ter sig tvivelaktiga, är kombinationen av dominerande statsdrift och folkstyrelse svår att tänka sig. Demokrati är praktiskt taget överallt förenad med kapitalism eller blandekonomi, medan socialisering förenas med den maktkoncentration som vi kallar diktatur. Det enda undantaget av betydelse är Israel, där demokratien upprätthållits i samband med en långt driven kollektivisering. Men det måste observeras att denna kollektivisering endast i begränsad omfattning innebär förstatligande — fackföreningar och kooperativa företag äger mer än staten — och att den kommit till stånd under högst särpräglade förhållanden och består i ett

ekonomiskt och politiskt särläge. Det bör tilläggas att jämlikheten i Israel synes vara större än i alla andra stater, demokratier liksom diktaturer.

Vid sidan av den berörda frågan framträder en rad andra problem i samband med förstatligande eller kollektivisering av produktionsmedlen. Kan en sådan ordning tänkas utan uppkomsten av en ny ekonomiskt-politiskt ledande klass, som blir minst lika privilegierad som de stora ägarna av produktionsmedel i ett land som Sverige? Är en ekonomisk demokrati, som gör de inom vissa företag arbetande till ledare av dessa företag, förenlig med någorlunda stor självständighet för företagen gentemot staten? Är, såsom vissa uppgifter från några östländer anger, en marknadsekonomi i vår mening möjlig under en socialistisk regim? Kan man räkna på en någorlunda lika snabb ökning av produktionen i ett sådant samhälle som hos oss? Hur skulle en större jämlikhet säkerställas under en sådan ordning?

Härtill kommer, som Lindbeck påpekar i sitt nyssnämnda föredrag och som också Tor Ragnar Gerholm klarlägger i sin senaste bok "Futurum exactum", att under senare tid ekonomiens internationalisering — främst i den fria världen — leder till ett beroende staten, företag och kommersiella verksamheter emellan, som binder de enskilda ländernas, och i synnerhet de små ländernas, handlings-

frihet. Att beräkna en stor strukturförändrings konsekvenser från denna synpunkt torde vara omöjligt och därav följer en ofrånkomlig tendens till konservatism, trots de enskilda staternas och partiernas djärva paroller. Det blir allt svårare att bedöma resultatet av en aktion, att klarlägga det inbördes förhållandet mellan dylika aktioner, inomstatligt och internationellt.

Jämlikhetstanken, några årtionden gömd bakom det allmänna framsteget men ånyo vitaliserad, är föga lämpad för en saklig debatt i dagens svenska politik. Partierna synes mer än någonsin, i brist på stora sakliga motsättningar, vara inställda på att vinna en smula av de få marginalrösterna och att sålunda genom snabba utspel i detaljer behålla eller erövra inte makten, men väl regeringsinnehavet eller en del av detta. Begreppet jämlikhet ingår visserligen i den lilla arsenal av honnörsord som vid festliga tillfällen kallas ideologier, men dess innebörd lämnas i ett för aktörerna lämpat dunkel.

Saken borde, både i klarhetens och realitetens intresse, tas upp mera allvarligt. Inte i en offentlig utredning, med om röster tävlande partimän, utan i en krets av vetenskapsmän, intellektuella, företagare och arbetare utanför de egentliga partibyråkratierna. Jämlikhet hör till de gamla och stora idé-

erna, och möjligheten att komma närmare målet är värd ett arbete utanför röstjakten.

Men det är möjligt att hela jämlikhetsproblemet, vad ett land som Sverige angår, efter en kort aktualisering snabbt blir föråldrat. Frågan om den väldiga olikheten mellan rika och fattiga länder har i viss mån redan trätt i det gamla problemets ställe. Härtill kommer den redan berörda internationalisering av produktion och handel som begränsar en enskild stats reella handlingsfrihet, samt frågan om nya former för utnyttjandet av de på vissa punkter avtagande naturtillgångarna. Det är tänkbart att dessa problem som gäller hela mänskligheten kommer att överskugga fördelningsproblemet i varje enskilt land.

JAG ÖVERVÄLDIGAS OFTA AV LÄNGTAN att skingra dimman omkring mig, jag spänner mig för att knäcka gallret och får ett anfall av förtvivlan, en drömlik skräck, vid misslyckandet. Jag försöker att i mitt inre frampressa bilden av de människor jag inte kan se; jag minns dem ju, varför kan inte minnet ersätta synen? Det går mycket dåligt för mig; seendet behövs och kan i någon mån uppnås, då jag på nära håll — en halv till en meter — ser från sidan och alltså använder gränsområden på näthinnan som är relativt friska. Underligt nog har jag intrycket, att jag inte riktigt kan i minnet återkalla händelser och människor under den tid jag kunde se. De blir litet dunkla och diffusa, liksom världen jag lever i.

Förenat med mina gamla tendenser till melankoli och psykiskt självplågeri blir detta läge ibland svåruthärdligt. Jag inbillar mig att det inte går längre, att jag måste göra ett slut på eländet, att pinan i mitt huvud måste tystas. Men jag tror blott något ögonblick på dessa fantasier. Gerd är kanske

ett hinder, som skulle vara avgörande, om fantasierna hade mera realitet. Men jag lever nog lugnt kvar redan på grund av min gamla stabila dödsfruktan. Den plågar mig så, att den snabbt kryper fram för att fördärva stunder av lättnad och utflykt, men den är också en trogen väktare.

Tröst och glädjeämnen saknas inte. Främst är Gerd livet, räddningen — vårt liv, med ömhet, ängslan, väntan och slitningar.

Blad utan rot, sparv utan
    bo är jag
Blott jag går utom ringen
    av din smekning.

I ANDRA DELEN AV SIN HISTORIA ägnar Vilhelm Moberg ett stort och med lidelse skrivet kapitel åt Dackefejden, den småländske bonden Nils Dackes uppror mot Gustav Vasa i början av 1540-talet. Moberg betonar att hans egen starka sympati för Dacke ingår i en svensk, särskilt småländsk tradition. Själv har jag stött på varianter av denna tradition, som jag en stund skall stanna vid.

Då jag läste om Dacke i skolan, blev jag överraskad av att han inom familjen och släkten var ett aktuellt och beundrat namn. Pappa talade om Dacke som "en stor smålänning", kanske det högsta berömmet i hans ordförråd. Men framför allt var det genom min farbror generalen, släktens stolthet, som jag blev flyktigt introducerad i en Dackekult, vars politiska och ideologiska bakgrund jag senare tyckt mig begripa. Farbror Lars kallade sig till tio procent lekfullt, till nittio procent allvarligt "Dackesonen" och skrev eller åtminstone påbörjade ett skådespel om Dacke, ur vilket han till min pina uppläste valda stycken. Något närmare om Dackes personlig-

het kände farbror Lars tydligen inte till; det centrala var att Dacke var småländsk bonde, liksom våra gemensamma förfäder, och att han modigt och självständigt bekämpat en hård och förtryckande överhet.

I hyllningarna till Dacke åberopades ofta två andra framstående Dackesöner, Eric Trolle och Alfred Petersson i Påboda. Alla tre var vid denna tid ministrar i Arvid Lindmans regering men avgick snart (farbror Lars och Påboda 1907, Trolle 1909) ur ministären på grund av konflikter med statsministern. Farbror Lars och Påboda var klara smålänningar, Trolle var östgöte från Smålandsgränsen. Men vad som främst band dem samman var oviljan — för min farbrors del kan jag säga hatet — mot regeringschefen. Lindman jämfördes inte med Gustav Vasa och att nedsätta Gustav Vasa ingick inte i dessa korrekta Dackesöners fraseologi, men bitterhet mot överheten motiverade Dackekulten och höll de tre lekkamraterna samman.

Dacke kan i denna kombination, kanske en smula extravagant, påstås ha blivit symbolen för en gammaldags fientlighet mot industrialism och kapitalism. Lindmans regering var den första i vårt land som i sin spets hade företagare och affärsmän — jämte Lindman själv främst finansministern Swartz — och som var positivt engagerad i vad man kan

kalla det kapitalistiska genombrottet. Dackesönerna representerade nästan idealtypiskt grupper som höll på att försvagas eller i varje fall att mista sin centrala sociala position. Trolle var aristokrat och godsägare, farbror Lars hög militär av gammal soldat- och bondesläkt, Påboda välbesutten bonde. Affärer, bolag, industrier var något främmande och betänkligt. Bönderna var folkets kärna; att industrialism och emigration blev räddningen för den ständigt växande majoriteten av allmogen, som saknade egendom, hade man ingen föreställning om. Direktörn lika väl som industriarbetaren var något nytt och oroande. Dackesönerna kallade kapitalisterna och deras politiker "fyrkar" och "burkar", och deras förakt för det professionella sysslandet med aktier och investeringar delades av många i det ämbetsmanna- och bondesverige som gick mot försvinnandet.

Ett nytt led i Dacketraditionen formades av Fabian Månsson med hans 1928—1930 publicerade böcker om Dacke och Gustav Vasa. Till min förvåning köpte eller lånade pappa — antagligen också farbror Lars — dessa böcker, och jag gjorde på pappas uppmaning ett försök att läsa dem. Jag kom inte långt. Långrandigheten och detaljrikedomen blev snart avskräckande, trots det stora greppet och den redliga forskningen. Jag fann emellertid hos Månsson en ny variant av Dackeideologien. Dacke, bön-

dernas man, blev en föregångare till den jämlikhetssrävan, den frihetskänsla och den förbittring mot "herrarna" — fogdar, godsägare, militärer eller kapitalister — som var kärnan i Månssons socialism. Då jag i riksdagen vid några tillfällen hörde Månsson dundra, en ståtlig uppvisning i temperament och social medkänsla, blev han mer än de intellektuellt tränade ledarna en personifikation av folkligt ursinne mot de styrande och besittande, "tronen, altaret och penningpåsen". Det var en vag socialism, men den var äkta.

Hos Vilhelm Moberg möter, synes det mig, den mest rena och förenklade Dackebilden. Dacke vill, det är förutsättningen, liksom sina grannar leva i stillhet och fred, i gemenskap och solidaritet med de småländska landsmännen lika väl som med bondebröderna på andra sidan den danska gränsen. Men han och hans anhängare får inte vara i fred; de pressas av nya trosregler, av pålagor, utskrivningar och godtyckliga ingrepp från den dunkla överheten långt uppe i norr. En frihetskänsla, som med teoretiskt underlag skulle blivit ett slags statsfientlighet och anarkism, driver dem att gripa till vapen hellre än att stanna i den stillhet, som alltid står underkastelsen till buds. Moberg kan inte berätta mycket om Dackes karaktär, men att Dacke liknar Moberg själv kan inte undgå läsaren. Dacke är den Moberg,

som offrar lugnet vid skrivbordet för att i artiklar, böcker och skådespel värja den enskilde mot överheten utan annan ideologi än tro på "lag och rätt". Sådana Dackesöner är världens salt.

Moberg skriver ironiskt om hur sällsynt och dyrbart Vasablodet blivit. De växlande svenska kungaätterna söker visa sin härstamning från Gustav Vasa som om detta gåve värde och legitimation. Detta är naturligtvis riktigt. Men det må tillåtas mig att avslutningsvis stanna vid en annan sida av Vasaättlingarnas problem: för bortåt femtio år sedan utkom en bok om Vasaättlingar, med uppgift om tusentals personer av denna kategori. Min farbror köpte den dyra boken — trots sin motvilja mot alla inköp, inte minst av böcker — därför att han själv återfanns i förteckningen; Dackesonen och Vasaättlingen fann lätt varandra i prestigens tecken. Jag upptäckte emellertid sedan att pappa, jag och andra släktingar utan tillräcklig status däremot inte var nämnda i boken — antalet svenskar med någon droppe Vasablod måste kunna räknas i hundratusental men någon i släkten måste vara socialt eller ekonomiskt kvalificerad för att bli upptagen i det fina sällskapet. Jag blev alltså Vasaättling mindre på grund av de famösa blodsdropparna än därför att min farbror var general. Men litet belåten är jag i alla fall.

VID LÄSNING AV SVENSK PRESS och deltagande i privata och officiella debatter i Sverige under senare tid slår mig gång efter annan en jämförelse mellan ett starkt om också inte förhärskande drag i vår hållning till nazismen mellan maktövertagandet och krigsutbrottet och till Israel efter sexdagarskriget Samma förljugenhet, samma vilja att komma ifrån ett ställningstagande, samma önskan att gömma sig bakom osäkerhet och okunnighet framträder i båda fallen.

Den svenska debatten under åren före andra världskriget var förvisso inte pronazistisk. De klara nazisterna var en liten och lågstående minoritet, de allra flesta tog avstånd eller undvek i varje fall att applådera Hitler. Men år för år blev stämningen mera sval, mer avvaktande, mera benägen att referera i stället för att fördöma. Det fanns många undantag i ledande tidningar. Jag nämner här blott Torgny Segerstedt, Z. Höglund och Johannes Wickman.

Att Segerstedt fick en särställning, ibland kritiserad, ibland hyllad, nu allmänt betraktad som en heder för vårt land, berodde inte på att han med större skärpa än andra analyserade läget och förutsåg vad som skulle komma. Det väsentliga var att han var ständigt upptagen av vad som skedde, att han hatade ondskan i Hitlers och nazismens gestalt med en lidelse som förkastade skepsis och tvekan. Han var ensidig, sade man, och den lilla anmärkningen var riktig; han var ensidig i sin besatthet och denna besatthet gällde en god och stor sak.

Med några ord skall jag stanna vid drag i debatten som nästan alla nu finner förhatliga men som då ofta ansågs vara bevis på klokhet, sinne för realiteter, förmåga av ett nyanserat bedömande. Att regeringens uttalanden var vaga, neutrala och ofta överslätande är naturligt. En regering måste till dess kriget står för dörren behandla till ministrar och diplomater utklädda brottslingar som kolleger och anständigt folk; det är regeringens plikt att tiga och pressens att tala i lägen som dessa, har det sagts. Det är hos föredragshållare, skrivande resenärer och publicister som man finner glidningen och den stillsamma, ofta säkert halvt omedvetna övergången till ett förräderi mot den egna ståndpunkten.

Var Hitler och nazismen verkligen så förskräckliga? Siktade den tyska regimen till krig och

erövringar, förutom möjligen några gränsrevisioner i nationalitetsprincipens anda? Hitlers "Mein Kampf" innehöll visserligen påståenden, löften och hotelser som syntes ohyggliga, han och hans adjutanter talade om kriget som nationernas ära och de tyska segrarna och det tyska väldet i framtiden som mål för hans politik. Men, förklarade initierade, man menade inte riktigt vad man sade. Propagandan var till för masskonsumtion hemma i Tyskland, den skulle stimulera efter nederlaget tjugo år tidigare, möjligen skulle den också förmå motståndarna till eftergifter i skrämselns tecken. Korrespondenter i det tredje riket betygade hur bra det var ordnat. Resenärer med världsrykte meddelade, att till och med koncentrationslägren var komfortabla, en av våra storbanker konstaterade i sin årsberättelse 1939 i gillande ordalag Hitlers och Mussolinis nyordning av Europa. Att Hitler "egentligen" var en stor fredsvän betygades i rapporter och analyser även av några radikala skribenter. Då och då kom en nyhet som ingav skräck, men i vardagslag läste man om sociala förbättringar, minskad arbetslöshet och yviga fester hos det tredje rikets dignitärer.

Judefrågan kunde av de flesta ses med jämnmod. Ibland kom nyheter som väckte fasa utom hos härdade antisemiter, men det var lätt att släta över med ursäkter, och framför allt att glömma. En bok

som innehöll noggranna uppgifter om de vid denna tid ännu inte till massmord drivna judeförföljelserna omnämndes knappast i den svenska pressen. Biskopar och professorer meddelade, att judarnas inflytande och uppträdande i Tyskland varit sådana att Hitler måste göra någonting; i regel tillades att han dock sannolikt gjort sig skyldig till överdrifter. Den svenska diskussionen stimulerades av den tyska rasismen; i riksdagen betonade talare av olika partier att invandringspolitiken måste skärpas och att faran för invasion av främmande och tvivelaktiga folkelement måste bemästras.

Vid de små grupper av svenskar som blev nazister eller bestämda nazistsympatisörer under detta skede skall jag inte stanna. Frågan är vad som låg bakom godtagandet och slöheten, varför man inte kände ursinne inför en rörelse, vars dokumenterade målsättningar var så helt i strid med svensk genomsnittsopinion. En huvudorsak är naturligtvis att det var skönt att inte bli upprörd, att inte behöva ta ställning, att inte med alltför stor oro se på framtiden. Det var behagligt både för skribenter och läsare att, som det alltid hette, se saken realistiskt, att betrakta den från olika sidor, att kunna bevara ett hälsosamt mått av den tveksamhet som förädlades genom ordet neutralitet. "Det är inte ens skuld att två träta", "man får inte se saker bara i svart

och vitt", sådana förnumstigheter var aptitliga — att se Hitler och nazismen som de var betydde hat, smärta och ångest och sådana känslor var det bäst att slippa. Sekundärt inverkade säkerligen mycket annat, inte minst en antisemitism som upphört att vara salongsmässig men fortfarande trivdes i intellektuella skräpkammare.

Mycket i de senaste årens svenska debatt om Israel och arabstaterna synes mig vara lika förnedrande. Jag tror att en överväldigande opinion snarast är proisraelisk, men styrkan i ställningstagandet har försvagats, den behagliga osäkerheten har brett ut sig och vad som omväxlande kan kallas antisionism och antisemitism har blivit en faktor att räkna med. "Jag håller på att Israel skall få existera", det hör till de mest gångbara och olustiga formerna för alibism. Man kräver inte, nobelt nog, Israels förintande och uppnår alltså ett slags mellanställning; denna lilla allmosa till det hotade Israel kan förenas med låt oss säga nittioprocentigt instämmande i arabernas påståenden och krav.

På senvåren 1967 blev det ständiga hotet mot Israel mera intensivt. Terroristgrupper från de kringliggande arabstaterna var en fara inte bara i gränstrakterna. Men det viktiga var andra ting. I strid mot slutna fördrag och folkrätten spärrade Egypten

Akabaviken för israeliska fartyg, man förmådde FN-trupperna att utrymma Gazaområdet och sände dit en stor del av den stridsberedda egyptiska armén, man fick militär hjälp eller löfte om snar militär hjälp från arabstater utanför gränslinjerna; i tal efter tal förkunnade statsledarna och radion att Israel nu skulle utplånas och förintas och man betonade rent av att kriget redan börjat genom de åtgärder som vidtagits.

I detta läge slog Israel till, inte genom terrorister utan genom militär. Några år efteråt är det inte ovanligt att höra att Israel var den skyldiga staten; motiveringarna är delvis lögnaktiga, delvis fantastiska i sitt sökande efter ursäkter för de ansvariga. Det sägs, att Nasser inte menade allvar, att han talade om det kommande kriget blott för att — liksom Hitler trettio år tidigare — pigga upp sina anhängare, att tal om förintelse, utplåning, förstörelse är arabiska fraser som inte får tas allvarligt, att Israel gott kunde reda sig även om de andra började kriget; man bortser från omöjligheten för Israel, med ett land och en befolkning som är några procent av fiendens, att hålla gränser och huvudpunkter besatta till dess motståndarna övergick från terroristkampanjer till öppet krig.

En annan antiisraelisk kampanj bygger på rapporter om tortyr av arabiska fångar. Alla anklagel-

ser i den riktningen som jag läst om har tillbakavisats, och det är ostridigt att arabstaterna vägrat FN att göra undersökningar i dessa frågor, medan Israel i princip sagt ja. Men detta är inte det väsentliga. Det är möjligt att misshandel av araber ägt rum i Israel — det finns väl inget land där inte sådan polisbrutalitet förekommer — men det är omöjligt att förneka att de judiska minoriteterna i arabstaterna hindras att lämna landet och underkastas fängelse, tortyr och ohygglig diskriminering. Men hängningarna i Bagdad relateras som en nyhet och tycks sedan bli glömda, medan debatten om några påstådda fall av israeliska övergrepp fortsätter.

Israel begär förhandlingar med arabstaterna om fred och reglering av gränserna och flyktingfrågorna. Från arabiskt håll svaras att man inte kan erkänna, inte förhandla med, inte tänka sig en fred med Israel. Men även på denna punkt försvaras eller ursäktas arabstaternas hållning. Israel borde utan vidare lämna tillbaka sina erövringar 1967 eller åtminstone genomföra stora reträtter från dessa områden — det är en gångbar uppfattning trots att den arabiska linjen är, att man först skall få tillbaka vad man förlorade under sexdagarskriget och sedan, i ett förbättrat strategiskt läge, förbereda Israels förintande.

För många blir konsekvensen av denna propaganda att båda har rätt eller att ingen har rätt, alltså att det finns ungefär lika mycket rätt på båda sidorna. Att denna tveksamhetens, neutralitetens, likgiltighetens och billiga goda samvetets linje godtas av så många, beror sannolikt i huvudsak på samma skäl som gjorde motsvarande synpunkter för trettiofem år sedan, när det gällde Hitler och nazismen, till en betydelsefull faktor i svensk opinion. Ett speciellt skäl, som delvis också gällde det nazistiska Tyskland, är väl, att möjligheterna till rapportering av saklig natur från arabstaterna är ytterligt begränsade. I Israel råder fri debatt, journalister kommer in utan svårigheter och har tillfälle att orientera sig genom samtal och undersökningar; i arabstaterna är debattfriheten förkvävd och det är mycket svårt för andra än välsinnade iakttagare att få informationer.

På sista tiden har jag läst några artiklar där kravet på återhållsamhet, försiktighet och sträng måttfullhet i alla omdömen programmatiskt förkunnas för den svenska debatten. Man närmar sig ibland det beryktade officiella slagordet från andra världskriget "en svensk tiger". Vad som händer är, säger man, inte något som man bör bli alltför upprörd över. Jag tror att många med mig tvärtom längtar efter satirer och ursinne, efter personer som är lika

förbittrade, lika våldsamma och lika outtröttliga som Torgny Segerstedt. Beskedligheten just nu i en stor del av pressen hör till det otäckaste som jag upplevt i svensk debatt.

VID ETT PAR OCH TJUGO ÅRS ÅLDER fick jag idén att skriva aforismer. Egentligen drömde jag om att bli riktig författare, men tentamina, avhandlingar och sekreterarsysslor tycktes hindra mig; de korta sentenserna eller tankekornen borde jag däremot hinna med. Småningom insåg jag min oförmåga att skriva vare sig romaner eller aforismer.

Den sistnämnda genren har jag blivit alltmer skeptisk emot. Min tanke att försöka den inspirerades av La Rochefoucauld, fortfarande, tror jag, stormästare på området. Men alltmera sällan fann jag en aforism njutbar. Det gäller att formulera en kort sats, som antingen uttrycker något riktigt eller åtminstone rimligt med slående pregnans eller blandar absurditet och vettighet till något överraskande, belysande och festligt. Detta måste bli allt svårare, liksom det blir besvärligare att hitta mål för upptäcktsfärder. Men redan utdelningen hos La Rochefoucauld och hans berömdaste yngre konkurrenter synes mig vid förnyad genomläsning vara högst begränsad, med kanske fem eller tio procents lycko-

kast. Nutida svenska tillverkare av sentenser, såsom Olle Holmberg och Magnus von Platen, faller trots sin stora begåvning för frestelsen att höja antalet prestationer genom alltför liten sovring. I regel behövs det dessvärre mer än en sats, ofta mer än en sida, för att uttrycka något, som på en gång är tänkvärt och en smula fräscht.

Min favoritaforism nummer ett är av La Rochefoucauld: "Alla klagar över sitt dåliga minne men ingen över sitt dåliga förstånd." Den passar mig, därför att jag har eller åtminstone har haft ett mycket gott minne. Jag är därför benägen att slå ihop minne och förstånd; hur kan man reflektera och resonera utan att minnas en massa tankar och fakta? Människor, som inte snabbt kan mobilisera uppgifter och synpunkter, är benägna att tala om sitt dåliga minne som om denna förmåga vore något underordnat och nästan tarvligt (såsom god sömn eller god mage) i jämförelse med förståndet, som de anser sig besitta i rik mån men inte riktigt kan utnyttja på grund av glömska. Förr i tiden hände det att jag drog fram La Rochefoucaulds sentens i strider, där motparten talade om sitt dåliga minne och nästan antydde, att ett gott minne gärna förenas med ett svagt förstånd; denna elakhet har jag sedan sökt undvika. Att aforismen är slående riktig kan väl ingen förneka. Jag har aldrig hört någon klaga över

sitt dåliga förstånd; alla skyller på ett dåligt minne eller möjligen på någon annan egenskap, som innebär ett handicap i samtal men i grunden är något ganska förnämligt — såsom ett behov att tänka grundligt på fartens bekostnad eller en skepsis, som hindrar bestämda åsikter och gör en melankolisk tystnad (svarslöshet) överlägsen.

Så kommer jag fram till en egen aforism, mycket enkel men med ett betydande sanningsvärde, synes det mig. "Att vara lycklig är att ha ett gott humör." Med lycka menar jag här naturligtvis inte någon stormande känsla av kärlek, upptäckt eller fulländning, inte heller sinnesro och frid. Med lycka menar jag en glädje, som ger ljus och iver, som gör vardagen spännande utan överdrifter i längtan och ängslan. Sentensen vill säga att denna lycka beror mera på anlag för gott humör än på yttre händelser, att den bevaras trots sjukdom, kärlekssorger och ekonomiska bekymmer.

Ett gott exempel fann jag häromdagen på en bilresa från ett sjukhus. Chauffören och jag kom helt naturligt att tala om sjukdomar och han berättade, att hans hustru just skulle undergå en svår hjärnoperation; sjukdomen kunde inte botas men kvinnans liv och förstånd hade bevarats genom upprepade svåra och farliga ingrepp. Berättelsen — och en del detaljer, som jag går förbi — skakade mig, och

jag kunde inte låta bli att säga: "Hon måste vara mycket olycklig." "Nej, inte alls", blev svaret, "hon har alltid varit glad och vid gott humör, och i går bjöd hon på en liten fest, innan hon talade om den nya operationen." Gång på gång de följande dagarna kom samtalet i mina tankar och gjorde mig glad.

På närmaste håll har jag tillfälle till jämförelser i lycko- och humörsfrågorna. Jag tror mig själv — som jag sökt visa i memoarerna — ha stora anlag för olycka: dödsskräck, missnöje med mig själv och andra, en hopplöshet, som jag söker betvinga genom arbete, ett slags äckel inför mitt jag, som nödtorftigt kompenseras med högmod och aggression. Men denna mera presentabla och rent av prestigebetonade olycka förenas med en annan: dåligt humör. Detta begrepp är enligt vårt språkbruk inte direkt en motsats till gott humör utan omfattar en tendens till elakhet och fientlighet, medan det goda humöret knappast behöver innefatta godhet i vidare mening. Vad jag här menar med dåligt humör är överdriven ledsnad och besvikelse vid motgångar och bekymmer, hetsighet och häftighet, retlighet i småsaker, otålighet, pedanteri, misstänksamhet; är hon inte färdig snart, vi hinner inte med tåget, detta resonemang är vettlöst, hur ska jag stå ut med nästa rakning, nästa samtal, nästa resa? Detta dåliga humör beskrivs väl oftast i ilskna fadersbilder; jag har glatt

mig åt Virginia Woolfs lysande och varma porträtt av sin alltför ömtålige och därför irriterade och inbundne fader Leslie Stephen i "To the Lighthouse".

Gerd, som jag mest träffar och framför allt mest iakttar och tänker på, är i regel offer för dessa oarter. Hon är inte min motsats, långt därifrån; hon kan dela min allmänna pessimism, hon blir inte sällan själv otålig och arg, hon väljer hellre gräl än underkastelse, men hon har det goda humöret, är så mycket ljusare och gladare. Hon läser böcker och tidningar med iver, deltagande och en medkänsla, som väckes redan vid uppgifter om en bilolycka i Frankrike eller tusen döda i ett avlägset krig. Framför allt lever hon med en glad iver att göra konkreta saker: att skriva ett brev, att ordna med maten, att sköta blommorna. Hon har kärlek till och glädje i livet, går omkring i livet som i ett hem, och jag lever en smula frusen vid en ständigt värmande eld.

Om den "stora" olyckan, tendensen till dystra betraktelser, som växlar mellan skilda replipunkter, och det "lilla" dåliga humöret med dess kverulans, tjat och småängslighet ytterligare ett par ord. Någon skarp gräns dem emellan finns knappast, och jag tror dessutom på en viss korrelation: en allmän olycka föder bitterhet och ger dessutom ett slags sanktion åt eländet. Självklart är att den olycklige

ibland kan ha roligt och bli festligt glad: samtal och upphetsning blir utflykter i det gröna. Möjligen finns, eller har funnits, i den generation och den samhällsgrupp jag tillhör en skillnad mellan kvinnor och män — inriktningen på hem, barn och man har kanske gjort kvinnorna mera enhetliga och omedelbara, medan männen varit missnöjda fångar i karriärism, avund och tråkigt arbete.

FRAMSTEGSTRON ÄR, kan man med ett gammaldags uttryck säga, en "naturlig" dotter till kristendomen. De religiösa historiefilosoferna hade lärt att Gud i stora drag ledde historien till mänsklighetens bästa, särskilt genom att belöna de välsinnade och straffa feltänkare och ondsinta. Men det väsentliga var för de kristna det enskilda livet och den enskilda tron, som ledde till fördömelse eller salighet och som gjorde lyckan och lidandet under det korta jordelivet till småsaker i jämförelse med den oändliga framtiden efter döden. Framstegsmännen avskaffade Gud eller gjorde honom till en avlägsen iakttagare och möjligen till en garant för det jordiska framsteget. Detta skulle skötas av människorna själva och sikta på att göra dem på en gång lyckliga och goda på jorden, att göra denna till Augustini himmelska stad.

Att bedöma om den gudomliga eller den mänskliga framstegsläran beredde — för att begagna vagast möjliga uttryck — större trevnad synes mig orimligt att söka avgöra. Framstegstron i egentlig

mening — den nya varianten — undergrävde helvetestron, men också tron på en evig salighet. Beredde den större eller mindre förmåga att uthärda livet och att utan skräck se fram mot döden? En vinst med det nya kan sägas ha varit, att man inte längre — eller i varje fall inte ofta — slog ihjäl varandra i västerlandet på grund av dogmatiska motsättningar, men dels hade historien visat att krig utan sådana motsättningar kunde föras med tillbörlig intensitet, dels framträdde inom den nya framstegsläran varianter, som var väl skickade att bli krigsorsaker och/eller att förgylla krig och våldshandlingar.

Grundtanken i de härskande, ofta till en suddig helhet sammansmälta framstegslärorna var att människorna skulle ha det bra på jorden, oavsett möjligheten av ett kommande liv ovanefter. En mängd teorier och begrepp uppfanns och mobiliserades för att beskriva det sökta samhället och egga till arbete för dess upprättande. Den utan jämförelse mest använda tesen var nyttoideologien och dess bihang nyttomoralen; det gällde, inte bara inom den egentliga utilismen, att planera en så nyttig (eller lycklig) mänsklig samlevnad som möjligt — "största möjliga lycka för största möjliga antal" heter det i Benthams berömda, en smula ologiskt formulerade sats — och varje enskild människa borde i sina

handlingar bestämmas av detta syfte.

För mig är det omöjligt att i nyttoläran finna stöd för något handlingsprogram. Efter läsning av de mest anlitade handledningarna i ämnet är det mål man avser fortfarande lika oklart. Gäller det att göra människorna lyckliga, fria från oro och smärta, eller skall man ha kvar och alltså uppmuntra en problematik, som är oförenlig med denna svinaktiga belåtenhet (för att tala med J. S. Mill), eller skall man gynna godhet och medkänsla eller avser man uteslutande den materiella välfärden? Frågor av denna typ kunde mångdubblas och i något mer komplicerade skrifter möter skilda svar. Och även om en allmän och inte totalt intetsägande målsättning kan formuleras, finner jag det i stort sett omöjligt att i uppkommande sakproblem ange, hur jag och andra enligt denna målsättning bör handla. Det behövs ofta inte bara en apparat av distinktioner, utan också en enorm detaljkunskap och lika enorm förmåga av förutseende, för att från en given målsättning nå bestämda handlingsdirektiv.

För att få belägg för dessa svårigheter är det nog att gå igenom några riksdagsdebatter, praktiskt taget från vilken demokrati som helst. Alla stöder sig på i stort sett samma värderingar, alla åberopar dem för sin åsikt i frågan och beskyller motståndarna för att svika eller inte omfatta, inte begripa

dessa värderingar. En mera kvalificerad handledning i svårigheterna möter i Ingemar Hedenius inlägg om nyttomoralen. Hedenius prövar med sin skarpa och tränade intelligens skilda handlingar från nyttomoralens — eller sin nyttomorals — synpunkt och kommer fram till bestämda domslut. Jag respekterar denna vilja att finna lösningar, men anser att det i varje fråga finns en viss oklarhet om domarens "lag" och ännu mer om hans lagtillämpning. Nyttomoralen duger bra när det gäller folkmord, slaveri, misshandel av barn och annat som nästan alla morallärare fördömer, men den samling motiv, som vi mer eller mindre medvetet tillämpar på de flesta problem, kan inte rimligen betecknas på detta sätt.

I framstegs- och nyttolärarnas katalog av honnörsord intog "freden" i regel en dominerande plats. Men ofta kunde det påstås, att kriget mot vissa stater eller folkgrupper var det godas enda väg att besegra det onda och att därmed på lång sikt säkra freden. Redan under franska revolutionen var tankegången fullt utvecklad. De franska arméerna kunde med gott samvete krossa och erövra reaktionära stater, till och med undanröja folkvalda men i sin ståndpunkt betänkliga regimer: "Le régiment de Sambre-et-Meuse marchait toujours aux cris de liberté."

Imperialism och kolonialism blev nödvändiga medel att uppfostra de efterblivna folken, och dessa gjorde motstånd och uppror under hänvisning till den självbestämningsrätt, som också ingick i den härskande lärans ideologi. Inrikespolitiskt kunde liknande framstegsargument användas. Orden folkstyrelse och demokrati blev småningom inslag i den härskande överideologien. Men kände folken verkligen sitt eget bästa? Behövdes inte, liksom när det gällde "vildarna", förmyndare, som bättre än menige man förstod dennes intresse: antingen en klass av bildade och som styresmän erfarna, eller en grupp, som tänkt igenom vad som krävdes för att ordna framtidens lyckorike och därför bättre än vanligt folk kunde bedöma vad som låg i allas intresse och som alltså i grunden önskades av alla? Även ett fåtal kunde sålunda åberopa sig på den "egentliga" folkviljan och med gott samvete och vilka medel som helst genomföra denna vilja. Även statsmän som kom till styret med folkets stöd kunde efter en tid finna att folkviljan i dess primitiva form måste tämjas och dirigeras för att folket skulle nå lyckan; ett gott exempel är Nkrumah, som i sina memoarer fram till maktövertagandet framstår som en pålitlig och nästan pedantisk demokrat, men sedan enligt O'Briens och andra skildringar blev en despot — naturligtvis i "folkviljans" tjänst.

Det är onödigt att fortsätta exemplifieringen. De förnämsta honnörsorden — framsteg, lycka, nytta — är otydliga, och de sekundära är både oklara och konkurrerande: välstånd, frihet, jämlikhet och broderskap, demokrati, kultur, humanitet, samhällsintresse och individualism etc. Att motivera en ståndpunkt — nästan vilken som helst — genom att använda skilda honnörsord och skilda tolkningar av dessa är en teknik, som lätt inlärs och med ett anständigt mått av hederlighet kan tillämpas av statsledare, diplomater och politiker. Debatterna liknar de teologiska tvisterna, argumentationen på den gamla goda tiden, med bibeln och kyrkofäderna ersatta av upplysningsfilosofer och ryktbara politiska talare.

Några gånger har jag ironiserat över de otaliga författare, som säger sig leva i en övergångsperiod, en tid av brytningar och stridande tendenser, som gör förutsägelser och till och med ställningstaganden besvärliga. Nu är jag benägen att tro, att jag själv och min generation sitter i den fällan. De gamla lösenorden blir alltmer ohanterliga eller meningslösa. Under passionerade, och säkert uppriktiga, bedyranden av sin fredskärlek rustar man för ett krig med förstörelsemedel, som kan utplåna mänskligheten; folk söker tröst i ett FN som i bästa fall påminner om ett bönemöte, men som inte kan

handla. Den lilla minoriteten av välfärdsstater beklagar de fattiga länderna och ger dem allmosor, som mildrar samvetet hos de givande utan att avsevärt hjälpa de nödställda eller stilla deras bitterhet. Den enklaste och kanske mest effektiva grunden för framstegstron, möjligheten av en teknisk utveckling som nästan automatiskt höjer välståndet, är hotad genom överbefolkning, miljöförstöring och framför allt avtagande naturtillgångar. Just då jag skriver detta, förklarar framstående naturforskare, att vi inom ett par århundraden måste gå tillbaka till jordbruk, boskapsskötsel och fiske. Att glädja sig åt framtida generationers lycka har väl alltid varit en sällsynt form av godhet, men just nu tycks den närma sig galenskap. Samtidigt läser vi om de triumfer i luftfärder till främmande världar, som Reade profeterade om för jämnt hundra år sedan.

I FEMTE DELEN AV TITO COLLIANDERS MINNESBILDER möter jag en gammal bekant från barn- och ungdomsåren, som på ålderdomen ånyo kommit mig närmare. Jag avser vad jag i mina memoarer kallar "jag är jag-problemet" och som jag berör främst i samband med erinringarna om samtal med min äldste vän Olle Hedberg. Colliander börjar sitt lilla avsnitt om frågan med att berätta att hans mamma en gång i hans barndom "leende, nästan skämtsamt" givit honom uppmaningen: "Du kan börja med frågan varför du är just du." Frågan har förföljt Colliander. Vad innebär den? "Jag undslipper aldrig mig själv och behovet att utforska, pejla . . . någonting som jag måste klargöra, och jag själv vet inte vad det egentligen är. Ett slags förhållande mellan mig och yttervärlden — är det så? Eller mellan mig och allt det som rör sig osett inom mig? En spänning och en disharmoni."

Själv skriver jag i min första memoardel om saken: "Till vissa envisa funderingar hörde vad vi kallade 'jag är jag-problemet', den hisnande förnim-

melsen som uppstår vid tanken på att allt ryms inom ens eget huvud och att man är fången i detta 'jag', aldrig kan komma utanför — det blev lite senare en förlösning att läsa Frödings gallersånger, men jag kan fortfarande på ett par minuter leda in mig själv i den gamla skräckstämningen."

Förgäves skall jag böja, skall jag rista
det gamla obevekligt hårda gallret
— det vill ej tänja sig, det vill ej brista,
ty i mig själv är smitt och nitat gallret,
och först när själv jag krossas, krossas gallret.

Vad jag refererat och citerat upplever jag fortfarande, med vissa nyansskillnader. Känslan av inspärrning, av "galler" har naturligtvis nötts av åren, men på en gång har den kanske blivit starkare och mera tragisk: inte ens samlevnaden med en älskad människa under årtionden kan bryta inspärrningen. Likaså har nog skräcken eller den hisnande känslan inför jagkänslans innebörd blivit så sliten, att den inte ofta blir frisk och aktuell igen.

Att jag skriver dessa rader beror på att det försök till beskrivning som jag berört inte tycks mig täcka saken. Vad jag nu ibland tänker på eller överfalles av är inte så mycket jagets otydlighet och ensamhet utan det konstiga i själva jagföreställningen. Det

jag, som tänker, känner och handlar, är så föränderligt att jag inte kan få tag i det. Det "egentliga" jaget blir då blott ett medvetande om min identitet och en samling observationer av det mera tillfälliga jaget. Det egentliga jaget kommer alltså att sakna individualitet och står på gränsen till intighet. Denna uppdelning är förvisso inte originell, men jag tror mig ha en pinsam förmåga att uppleva den. I buddhistiska skrifter tror jag mig finna antydningar till skilda lösningar. Dels en omformning av det tillfälliga jaget genom disciplin, en koncentration på vissa tankar och verksamheter, varigenom detta jag blir underordnat och nästan försvinner, dels en total seger för det rena jagmedvetandet genom en stillhet i själen, som föregriper och närmar sig döden. Jag är inte lockad av dessa möjligheter, men kanske beror detta främst på att jag inte har tid kvar till dem.

MAN SKRIVER INTE NÄR MAN SKRIKER; vid ett visst mått av smärta eller förtvivlan saknas viljan och i varje fall förmågan att meddela sig med andra. Barnaföderskan och den torterade kan inte tala om vad de känner, den styvaste ångestatlet tystnar då han är som värst ansatt. Amiels självbiografi, den tristaste jag känner, förmedlar tröstlösheten men inte stunderna av total hopplöshet. Då Schopenhauer formade sin intighetslära, inte bara ett metafysiskt försök utan också en självbekännelse, eldades han av perspektivets nyhet och storhet och skrev med en stolt passion, som måste ha närmat sig lycka. Dostojevskij var snabb i övergången från förkrosselse till litteratur, men alla läsare har intrycket att han inte kunde tolka Raskolnikovs skräck under dagarna mellan mordet och häktningen eller furstens förstörelse efter natten vid dödsbädden. I regel blir det genom att beskriva händelserna bakom lidandet, ramen för galenskapen, avrättningen och självmordet som författaren tvingar läsarens fantasi att någorlunda förnimma våndan. Den största effekten nås

kanske, då stönandet och skriken serveras med ett minimum av insyn och kommentar — såsom i några bibliska texter. Men att helt riva sönder förhänget går inte. Mina minnen av egna och andras svåraste stunder är omgivna av en döljande och mildrande dimma.

DÅ DE GAULLE TÅGADE IN i Paris på sommaren 1944, hade André Malraux sedan någon tid intagit en framstående plats i motståndsrörelsen: de båda kände emellertid inte varandra. Något senare gjorde Malraux ett besök hos de Gaulle som relateras i hans "Antimémoires". Han tycks genast ha blivit imponerad intill självuppgivelse och undergivenhet. Hans skildring av sammanträffandet är såsom så mycket av vad han skriver dunkelt och högtravande men tyder på en äkta känsla. Det storslagna hos de Gaulle var "först och främst hans tystnad". de Gaulle påminde honom om religiösa personer och dignitärer, som bakom triviala ord ger intrycket av en stor kallelse.

Ingen har, skriver Malraux, verkat så betydande på honom som de Gaulle, utom möjligen Mao Tse-tung som i ett annat sammanhang beskrives på ett liknande sätt. Sedan dess har Malraux varit en av de Gaulles trognaste och mest hängivna beundrare och medhjälpare, framför allt som kulturminister eller snarare kulturambassadör under de Gaulles tid

som statschef. Själv fick jag vid ett sammanträffande med Malraux i mitten av femtiotalet, då de Gaulle syntes ha för alltid lämnat sin ledande roll inom politiken, en föreställning om Malraux' känsla av att vara den store mannens lärjunge eller kanske snarare tjänare. Då jag frågade om motiven till hans hållning svarade han med utsträckta armar och med ett uttryck av tillbedjan: "Monsieur, General de Gaulle, det är Frankrike."

I de memoarer av de Gaulle som utgavs efter dennes avskedstagande men före hans död talar generalen om Malraux med kanske större aktning än om någon annan, även om på denna punkt som överallt i memoarerna känslan av distans och överlägsenhet markeras. de Gaulle skriver om "närvaron vid sin sida av denne geniale vän, brinnande inför sina höga uppgifter"; "den föreställning, som detta ojämförliga vittne hade om mig själv, var en styrka för mig"; "jag vet, att i debatterna kring allvarliga frågor hjälper hans ypperliga omdöme mig att skingra skuggorna".

Efter de Gaulles död har Malraux utgivit en bok om sin samvaro med generalen, "Les chênes qu'on abat . . ." Redan kompositionsmässigt är denna bok mystifierande. Den ger bilden av ett samtal — i realiteten ett koncentrat av många samtal — mellan generalen och Malraux vid och efter en middag i

Colombey-les-Deux-Eglises. De båda hjältarna har endast Madame de Gaulle som åhörare; generalskans uppmaningar att äta en bit till och hennes sällsynta sakliga uttalanden ger ett intryck av naturlighet och vardaglighet som eljest helt saknas. Ofta vet man inte om det är generalen eller Malraux som fäller en replik eller berättar om en händelse. De enda avbrotten i samtalen är de några gånger återkommande orden "Snön fortsätter att falla", som tycks vara instoppade för att ge läsaren en antydan om att han verkligen lever i en yttre värld.

Samtalen är en duett i självförgudning. de Gaulle är naturligtvis guden men Malraux' profetställning är så stark att man kommer jämställdheten nära. de Gaulle säger "Malraux" och Malraux säger "Mon Général", men växelsångerna är fria från varje disharmoni, varje tecken på rangskillnad. Jag tror mig aldrig ha läst en dialog så fylld av högfärd, broderad med högtidlighet. Andra berömda konversatörer som haft goda avlyssnare, såsom Goethe eller Napoleon, verkar lekfulla och gemytliga i jämförelse med denna ödesmättade värdighet. Stilen är som alltid hos Malraux patetisk och glansfull, men för mig, och enligt recensioner och uttalanden för åtskilliga andra, är det naturligare att tala om ett ädelpekoral än om ett mästerstycke. Humor, självironi och självkritik har aldrig varit de illustra kon-

versatörernas starka sida, men i denna dialog dominerar på varje sida det till andakt stegrade allvaret.

de Gaulle och Frankrike, det är den huvudfråga som ständigt återkommer i samtalet. de Gaulle *är* Frankrike, den saken är klar, men på vilket resonemang kan satsen stödjas? I en passage skrivs att de Gaulle ofta har haft fransmännen emot sig och att hans mission är att forma ett Frankrike. På ett annat ställe skriver Malraux att de Gaulles "begåvning står på höjden av hans reflexioner" men samtidigt antyder han att det centrala hos de Gaulle är en mystisk tro som liknas vid Lenins tro på den ryska revolutionen, Maos tro på Kina och de kristna helgonens tro på Gud och himmelriket. de Gaulle företräder, den tanken återkommer ständigt, det *verkliga* Frankrike, oberoende av det franska folkets tillfälliga uppfattning, men det antyds också att detta franska folk *innerst* har samma föreställningar som de Gaulle.

Någon annan fransman som representerat det *verkliga* Frankrike presenteras inte i "Les chênes qu'on abat..." men i sin senaste bok "Oraisons funèbres" — en samling retorik av samma typ som boken om de Gaulle — synes Malraux vilja hävda att även Jeanne d'Arc *var* Frankrike i samma stil som generalen.

Att fransmännen som levande människor inte all-

tid är det verkliga Frankrike, hindrar naturligtvis inte att det franska folket genomgående — på samma sätt som alla andra folk i orationer och historiska sammanfattningar — framstår som det bästa i världen. Fransmännen är anspråkslösa och svaga för andra folk; endast i Frankrike, påstår de båda dignitärerna, namnges gator och platser efter utländska ryktbarheter. Medan England kämpar blott för sig själv, finner Frankrike sin själ i striden för universella intressen (korstågen, den stora revolutionen); "Frankrike har varit kristenhetens själ och är i dag den europeiska civilisationens själ".

Malraux fastslår att de Gaulle är mera besjälad av historien än av religionen och de rader där religiösa problem berörs är kanske speciellt torftiga och bombastiska. Det finns inga religiösa tankar, påstår de Gaulle, men väl en religiös tröst och han uttrycker i detta sammanhang sin önskan att begravas tillsammans med den bortgångna dottern Anne. "Döden, vet ni vad det är? Det är sömnens gudinna. Förgängelsen har aldrig intresserat mig. Och det gäller er också: vi hör till de människor för vilka det är alldeles likgiltigt att bli dödad. Men i alla fall är mitt förhållande till döden långt ifrån klart."

Djupsinnet mörknar på de sista sidorna. Generalen talar om en epok som håller på att försvinna; "Gandhi, Churchill, Stalin, Nehru, till och med

Kennedy, de bildar alla en världs begravningskortege".

Slutorden i boken lyder: "Nu är den siste store mannen som varit besatt av Frankrike ensam med sitt land." *Agonie, transfiguration ou chimère. La nuit tombe — la nuit qui ne connait pas l'Histoire.*

Orden är karaktäristiska för denna fulländat oartikulerade bok.

För att återvinna respekten för Malraux vill jag be läsarna att ta del av den lilla bok som enligt min och mångas mening är Malraux' mest lysande: skildringen av nazismen och en av dess heroiska motståndare i den kort före andra världskriget publicerade romanen "Le Temps du mépris", Föraktets tid.

I NATT DRÖMDE JAG gång på gång samma dröm om förkrosselse — jag läste ofta ordet i går i en samling religiösa betraktelser — och drömmen kom, tydligare och hårdare, tillbaka då jag vaknade. Jag, liksom alla människor, var insnörd i en maskin som sakta krossade mig. En gång i timmen, eller om dagen, gjorde maskinen en paus. I dessa ögonblick kände jag glädje och tacksamhet, och då maskinen arbetade, tänkte jag på den vila från pinan som väntade. Det var en förkrosselse i dubbel mening, och glädjen under vilostunden blev en skam som förföljde mig mera än smärtan. När jag skriver ner detta, blir allt lättare, dimman börjar dölja verkligheten, och än en dag tycks möjlig.

DÅ JAG MED TACKSAMHET ANTOG Svenska Dagbladets inbjudan att diskutera några moment i de åsikter som jag för omkring tjugo år sedan framförde i Dagens Nyheter och att besvara de angrepp som i detta sammanhang riktats mot mig, började jag med ett försök att klarlägga de allmänna ståndpunkter som bestämde mitt uppträdande.

Under åren 1924—1944 röstade jag med socialdemokratien, år 1944 och senare med folkpartiet. Men det centrala i min politiska övertygelse under årtiondena före inträdet i Dagens Nyheter på våren 1946 var en ständigt starkare känsla för den politiska demokratien. Den kom under denna tid i mina böcker, artiklar och föredrag främst till uttryck i min kritik av de fascistiska och nazistiska diktaturerna i Italien, Tyskland, Österrike och Spanien men den innebar en lika bestämd avsky för den kommunistiska diktaturen, särskilt efter Stalins maktövertagande och utrensningarna i Ryssland på 1930-talet.

I stort sett var jag anhängare av den svenska utri-

kespolitiken under andra världskriget men jag fann tendensen till tystnad, andlig neutralism och mörkläggning under de första krigsåren farlig och motbjudande och sökte i min mycket begränsade verksamhet som publicist (Dagens Nyheter och tidskriften Tiden) bekämpa den. I fråga om Dagens Nyheter hade jag under dessa år ett starkt intryck av osäkerhet, vacklan och bristande ledning i tidningens förkunnelse; det var svårt att veta om chefredaktören, den politiske huvudredaktören eller utrikesredaktören i skilda fall var bestämmande, och det syntes mig tydligt att även ägarna-styrelsen ibland påverkade tidningens hållning. Då jag erbjöds att bli Dagens Nyheters chef klarlade jag för styrelsens ordförande, min alltmer gode vän Tor Bonnier, min uppfattning i dessa frågor och betonade särskilt att jag ensam måste ha den politiska ledningen av tidningen. Mitt första direktiv var, såvitt jag minns, att man inte skulle begagna orden "västdemokratier" och "östdemokratier" utan i klarhetens och sanningens intresse måste kalla de kommunistiska staterna diktaturer.

Vad angår Sveriges utrikespolitik hade jag jämte bland andra den blivande utrikesministern Östen Undén på våren 1945 deltagit i utarbetandet av en kommentar till Dumbarton Oaks-förslaget och på Undéns anmodan ett år senare medverkat i utred-

ningen rörande Sveriges inträde i Förenta Nationerna. I båda dessa utredningar var vi ense om att FN kunde få mycket begränsad betydelse för fredens upprätthållande, om inte stormakterna, världskrigets segrarmakter, i det väsentliga bevarade sin enighet. Under min första tid i Dagens Nyheter höll jag, liksom alla andra, på neutraliteten och lojaliteten mot FN som huvudpunkter i Sveriges utrikespolitik samtidigt som jag ofta kritiserade diktaturregimerna i Sovjet och Franco-Spanien.

Men det goda förhållande mellan de segrande stormakterna som Sverige och många andra stater hoppades på överlevde knappast krigsslutet. Redan 1946 och 1947 började "det kalla kriget" även om namnet uppfanns först något senare. Ryssland utvidgade sitt välde genom införlivande eller behärskande av en rad östeuropeiska stater. Då på våren 1948 Tjeckoslovakien gjordes till satellit, fick Sovjetväldet i Europa sin ungefärliga nuvarande omfattning, även om Jugoslavien något senare samma år frigjorde sig från den ryska ledningen. Inom Västeuropa uppstod en allt större oro för att den ryska expansionen utan motstånd skulle utsträckas till stat efter stat. I USA som jag besökte på hösten 1947 fanns en stark vilja att hjälpa Europa över huvud och att begränsa den ryska expansionen — viljan att hjälpa fick sitt starkaste uttryck i Marshall-

planen — men där fanns också en stark isolationism som avvisade ett fortsatt och ännu mera omfattande engagemang i Europas affärer. I januari 1948 började den egentliga debatten om vad som senare blev Atlantpakten, en allians mellan flertalet europeiska demokratier och USA, vars kärna var att USA förklarade sig berett att med vapenmakt försvara de hotade europeiska staterna. Ett stort tal av utrikesministern i den engelska labourregeringen Bevin kan betecknas som startsignalen till denna debatt.

Efter detta tal tog jag i Dagens Nyheter omedelbart position för den tilltänkta pakten och min propaganda för den skärptes självfallet efter Tjeckoslovakiens överförande till det ryska blocket. Jag ansåg denna kursändring så väsentlig att jag, enligt en paragraf i mitt kontrakt om att särskilt viktiga beslut borde meddelas tidningens styrelse, före min första ledare i ämnet rapporterade min avsikt till Tor Bonnier. Min argumentation som utvecklades och upprepades i tiotals ledande artiklar innebar knappast något nytt i förhållande till den alltmer stegrade västopinionen i samma riktning: det gällde att värja de ännu oberoende europeiska staternas trygghet och att samtidigt om möjligt säkra freden genom ett avtal som säkrade amerikanskt understöd vid angrepp. Ett vanligt motargument, nämligen att en sådan pakt skulle innebära risker för Finland, avvi-

sade jag under hänvisning till att Finland även om det inte kunde ingå i pakten sannolikt skulle få större trygghet genom denna; på den punkten är det möjligt att jag hade fel och sannolikt hade jag fel i min av tidningens expert på Finlandsfrågor stödda åsikt att man inom Finland allmänt trodde på denna prognos.

På debatten och förhandlingarna om ett nordiskt försvarsförbund och en svensk anslutning till Nato skall jag inte närmare ingå; dessa frågor håller just på att undersökas av vetenskapsmän i skilda nordiska länder. Vad jag vill betona är att till en början opinionen i frågan syntes vara osäker och splittrad och att ännu på våren 1949 en mycket stor minoritet vid en opinionsundersökning förklarade sig vara för anslutning till den då snart genomförda pakten. Vid samtal med politiker från skilda läger fick jag på våren och sommaren 1948 ofta intryck av tveksamhet och kluvenhet. Främst åtskilliga borgerliga politiker men även framstående socialdemokrater hörde till denna kategori; som ett kuriosum kan jag nämna att Krister Wickman, som visserligen var en ung man på den tiden men förvisso i alla hänseenden verkade fullvuxen, ställde sig positiv till saken och gav mig praktisk hjälp inom Stockholms Studentkår. Men det måste alltid ihågkommas att man i Sverige liksom i Norge och Danmark länge

var osäker om vad Atlantpakten och ett nordiskt försvarsförbund skulle innebära och inte minst om relationerna mellan en nordisk allians och en västallians. Man stannade länge i förvirringens stadium för att först under våren 1949 övergå till kristalliseringens och senare till likriktningens.

Under de senaste åren har det blivit ganska vanligt att man i den politiska propagandan talar om ställningstagandet för Atlantpakten inte som en följd av det kalla kriget utan som ett led i strävan att framkalla ett sådant krig, ja, att beteckna Atlantpaktens anhängare som krigshetsare; att det kalla kriget något dämpats under senare år och att gränserna i Europa förblivit oförändrade anförs inte sällan som bevis för att Nato tillkom på grund av vettlös skrämsel och att någon fara för ytterligare expansion från Sovjets sida inte fanns under Natodebattens tid. Det är tydligt att nyvänsterns aktivitet varit av betydelse för denna syn på det förflutna, även om ren okunnighet, stundom avsiktlig och belåten okunnighet är den fasta grunden för förkunnelsen. Här ska jag blott stanna vid ett par elementära synpunkter.

Atlantpakten motiverades i första rummet som ett medel att på en gång trygga freden och de av rysk expansion hotade staterna. Genom att dessa stater tillförsäkrades hjälp från sina allierade och

främst från USA skulle strävandet att utvidga Sovjets välde hejdas. Det är naturligtvis omöjligt att säga om stabiliteten och den under långa tider påtagliga avspänningen i Europa beror på Atlantpakten eller inte. Men hypotesen att Atlantpakten varit en väsentlig orsak till både stabilitet och avspänning tycks mig i varje fall vara vida starkare grundad än uppfattningen att situationen nu skulle vara densamma utan Atlantpakten. Att påstå att Atlantpaktens meningslöshet eller farlighet skulle framgå av vad som hänt, eller snarare inte hänt, efter 1949 är lika huvudlöst som att påstå att ett försvar är utan värde därför att freden bevarats under försvarets upprätthållande.

Lika konstig är en annan linje i den antydda propagandan. Man angriper de svenska företrädarna för en Natopolitik som reaktionärer och krigshetsare. Men man aktar sig i detta sammanhang för att tala om att de socialdemokratiska partierna i nästan hela Västeuropa var och fortfarande är anhängare av Atlantpakten. Vill man alltså indirekt påstå att socialdemokraterna i Norge, Danmark, England, Västtyskland, Holland och Belgien under de senaste årtiondena varit reaktionärer och krigshetsare? Inom nyvänstern finns det antagligen en del stollar som svarar ja på den frågan, men att svenska socialdemokrater skulle ansluta sig till den tanke-

gången är orimligt. Även om den svenska socialdemokratien gått in för neutralitet har detta ställningstagande inte förknippats med fördömande av "broderpartierna" i de nyss nämnda länderna; tvärtom brukar man betyga sin känsla av solidaritet med dessa partier. Vad 1950-talets debatt angår bör det fastslås att neutralitetslinjen bland de politiskt ledande nästan aldrig förenades med en ideologisk neutralism; tvärtom betonades ständigt frändskapen med de demokratiska staterna och de socialdemokratiska ledarna förklarade, att ett krig med exempelvis Norge och Danmark var otänkbart, ett erkännande av att Sverige i ett avgörande ögonblick inte kunde välja Sovjet som bundsförvant mot västerns folkstyrelser.

Vad man kan kalla den ideologiska neutralismen framträder särskilt i "den tredje ståndpunkten", en beteckning som antagligen präglades av den franske publicisten Beuve Méry och som i Sverige kom fram särskilt i ett antal artiklar i Morgon-Tidningen. Man förklarade sig vara kritisk mot både den amerikanska kapitalismen och den ryska diktaturen men ståndpunktens företrädare vände sig med helt annan energi mot Amerika än mot Sovjet, och exempelvis i några av Morgon-Tidningens artiklar förekom knappast ett ord av klander mot de ryska statsledarna och den ryska regimen medan hatfulla an-

klagelser riktades mot USA. De amerikanska arbetarna beskylldes för en "borgerlig inställning" och fördömdes på grund av sin brist på socialism. I det hela kan den tredje ståndpunktens företrädare sägas ha varit föregångare till nyvänstern under senare år; ett typiskt drag är att man med förakt talade om de belåtna arbetarna och ofta tycktes önska att arbetarna genom ökade svårigheter skulle drivas över till den revolutionära socialismens eller den sociala revolutionens linje. Då jag på dessa grupper satte beteckningen "halvkommunister" anser jag mig inte ha gått till någon överdrift. Den tredje ståndpunktens anhängare bekände sig aldrig klart till kommunismen men tankegången bestämdes av fientlighet mot kapitalismen, och till de kapitalistiska staterna räknades alla demokratier och i första rummet USA. Att angripa den tredje ståndpunkten blev alltså för mig och många andra ett försvar för folkstyrelsen.

Jag citerar ett par satser ur min broschyr i ämnet (Tredje ståndpunkten — en orimlighet, 1951): "Den tredje ståndpunkten eller neutralismen får fritt framföras i Amerika och Europa — den är brottslig i Ryssland och andra diktaturer — därför är den tredje ståndpunkten en orimlighet." "Är det inte olidligt med dessa intellektuella, som är förtvivlade över att arbetarna är nöjda och inte hatfulla

och revolutionära?" Jag betonade att ett inre liv av stillhet, kontemplation och intellektuellt skapande försvårades eller förintades i diktaturen. "Även det inre livet strävar till uttryck, i förkunnelse och dikt. I nutidens statstyrannier är, mer än kanske någonsin förr, dessa uttryck förbjudna, själva möjligheterna till fri meddelelse undanröjda. Rilkes intellektuelle kan i ett sådant land inte fly till dikten, Martinsons luffare kan inte protestera mot samhället genom 'lättja och håglöshet'; båda blir kuggar i maskineriet, antingen som besjungare av makten eller som arbetare i slavläger. Och på längre sikt blir också den mest radikala ovärldslighet otänkbar; den meditation och det grubbel ur vilket de inre upplevelserna spirar fram bedövas av inlärandet och propagandan. Även det inre livet behöver friheten, och det är i dess namn som friheten skall försvaras."

Den på en gång skärpta och förgrovade version av tredje ståndpunkten som nu framföres av nyvänstern och även av en del mindre extrema socialdemokrater saknar jag anledning att gå in på. Jag vill endast framhäva att en rad personer som omkring 1950 ivrade för den tredje ståndpunkten håller tyst om vad den kommunistiska diktaturen, Stalins diktatur, vid denna tidpunkt innebar. Efter Stalins död försvann snabbt Stalinkulten i Ryssland. Stalins namn suddades bort, bilderna av honom av-

lägsnades och i handböckerna beskrivs han snarare som en tvivelaktig maktsträvare än som en stor folkledare; hans efterträdare Chrusjtjev antydde rent av att han var förgiftad av västerns fördärvliga och förrädiska idéer. Men de gamla trogna i Sverige tycks stå fast; de försvarar sin ståndpunkt från Stalins tid som om Stalin fortfarande vore härskare i ett av stalinismen format Ryssland.

*

Redan i den första boken från nyvänsterhåll för sex eller sju år sedan fick jag veta att jag på 1950-talet varit ett slags svensk McCarthy, något av en inofficiell diktator över opinionen, även om jag ansågs ha varit något beskedligare i mitt uppträdande. Senare har synpunkten framförts åtskilliga gånger och det har till och med sagts att jag hade den beryktade senatorn från Wisconsin som förebild för min verksamhet. I stort sett har jag tyckt anklagelserna vara lustiga i sin befängdhet men jag har upptäckt att en del personer, särskilt okunniga ungdomar, tycks tro på dem. Jag skall därför ta upp problemet med tillbörligt om också ansträngt allvar.

Jag stannar först vid min uppfattning om McCarthy. Främst som ordförande i utskottet för oamerikansk verksamhet fick den republikanske se-

natorn J. McCarthy en betydande och egenartad maktställning i amerikansk politik. Den första ledaren om honom i Dagens Nyheter skrevs såvitt jag minns av Ulf Brandell. Under åren 1954 och 1955 då McCarthys verksamhet kulminerade skrev jag ett tjugotal ledare och kulturartiklar i ämnet. De var alla negativa eller rättare sagt ovillkorligt fördömande; jag tror inte att någon annan svensk tidning förföljde McCarthy med samma ihärdighet och intensitet. Delvis hade detta en särskild orsak. På sommaren 1954 fick jag ett erbjudande att studera McCarthyismen av en amerikansk stiftelse, "Fund for The Republic", en avläggare av Fordstiftelsen som överhuvudtaget tog upp antidemokratiska tendenser i amerikansk politik och vid denna tid var särskilt intresserad av McCarthys framfart. Att man vände sig till mig berodde dels på att jag var europeisk vetenskapsman och publicist, dels på att man uppmärksammat mina inlägg mot den sydafrikanska diktaturen i Manchester Guardian (som tidningen då hette) och även hade reda på min inställning till McCarthyismen. Såvitt jag förstår, ehuru jag inte vet det, var också mina många kritiska artiklar om negerförtrycket i USA en bidragande orsak till att man vände sig till mig. På stiftelsens inbjudan besökte jag USA en kort tid i september 1954 och sedan under ett par månader på våren 1955.

Mina studier i USA fyllde mig, trots att jag tidigare var någorlunda insatt i frågan, med häpnad och förskräckelse över McCarthyismens metoder och framgångar. Rörelsen tenderade som jag skrev att bli "en skamfläck på det amerikanska statsskicket" och att framkalla en farlig och egendomlig förvridning av den amerikanska demokratien.

Så kort som möjligt skall jag söka sammanfatta min karaktäristik av McCarthyismen. Den rent konstitutionella bakgrunden till McCarthys verksamhet var den stora makt som ett senatsutskott och särskilt dess ordförande kunde utöva. Möjligheten att anställa förhör med ämbetsmän och enskilda var praktiskt taget obegränsad och personer som vägrade att svara eller att lämna upplysningar på bestämda punkter kunde ådömas straff för denna vägran; utskotten sammanträdde ibland offentligt, ibland hemligt och möjligheten att trakassera inkallade vittnen var enligt reglerna nästan obegränsad (bestämmelserna har sedermera ändrats). McCarthys inriktning på oamerikansk verksamhet gjorde det möjligt att förfölja kommunister, socialister, liberaler, ja praktiskt taget alla personer som kunde misstänkliggöras för bristande lojalitet i det dåvarande läget eller som haft förbindelser med personer som kunde misstänkliggöras. Till de egentliga utskotts-

förhören sällade sig tal av senatorn som beskyldde massor av ämbetsmän och privatpersoner för bristande "amerikanism", undersökningar av till ambassaderna eller andra amerikanska institutioner knutna bibliotek i främmande länder, framdragande av detaljer i ämbetsmännens privatliv och genom utskottets personal anordnade utfrågningar av diplomater och andra tjänstemän. På hösten 1954 arbetade inom det mest misstänkta departementet, utrikesdepartementet med dess 11 000 anställda, 350 av McCarthys utskott tillsatta utredare för att pröva hela personalen från ambassadörer till skrivbiträden i fråga om bland annat sexuellt beteende, spritkonsumtion och "nervösa svagheter". Då jag besökte denna utredningsavdelning fick jag för första gången en bild av hur den hemliga polisen arbetar i en diktatur. Då jag för chefen McLeod betonade att något sådant var otänkbart i mitt land, blev han ursinnig vid tanken på vår slapphet; från väggen strålade mottot "ett hekto lojalitet är mera värt än ett kilo hjärna". Att vara angivare eller yrkesvittne blev i USA under denna tid ett blomstrande och inbringande yrke; tiotusentals oförvitliga personer gick i ständig skräck för att bli misstänkta eller vanryktade.

Under den värsta tiden tycktes McCarthyismen nära att ödelägga Amerikas politiska liv. McCarthy

hade en stark ställning framför allt inom vissa ekonomiskt svaga och kulturellt lågt stående invandrargrupper och några val tydde på att McCarthys rekommendation eller fördömande hade ett betydande inflytande på röstningen inom stora områden i Norden och Västern.

McCarthys tal slogs på grund av det sensationella innehållet upp i tidningarna och hans anhängare kom till tals i radio och TV. Följden blev att politikerna blev rädda för att stöta sig med McCarthy, att Eisenhower trots notorisk motvilja behandlade honom med artighet, att hans kolleger i senaten tolererade honom och ofta stödde honom. Till de många som under denna tid var relativt välvilliga mot McCarthy eller rent av tog emot uppdrag av honom hörde bröderna John och Robert Kennedy. Då jag besökte en rad senatorer för att få en bild av läget mötte jag i regel undvikande uttalanden, inte beröm av senatorn men inte heller avståndstagande, och detta fortgick intill dess senatens majoritet efter särskilt svåra skandaler samlade sig till ett slags misstroendevotum. Jag glömmer aldrig den ende senator, Case från New Jersey, som på min fråga omedelbart förklarade att McCarthy var en lymmel och en skam för amerikansk politik; han sade inte riktigt detsamma i senaten men han vägrade alltid att godkänna McCarthys metoder. (Då jag begärde

ett samtal med McCarthy genom svenska ambassaden fick jag nej; han hade frågat om jag stod positiv eller negativ till honom och ambassadtjänstemannen hade inte ljugit i sitt svar.) Hur långt förgiftningen spred sig inom de ledande politiska och intellektuella skikten är det omöjligt att bedöma; många politiker, särskilt i osäkra stater eller valkretsar, var rädda för McCarthy, andra höll sig tysta med motiveringen "låt honom hållas, så gör han sig själv omöjlig", åter andra gick till angrepp, stundom med svåra risker. Vid några samtal med universitetsfolk fick jag intryck av oro och fruktan medan andra, såsom några framstående professorer vid Harvard, betygade sin avsky och sin självständighet. Att folkstämningen i Amerika — för att begagna detta vaga men ofrånkomliga uttryck — var mera påverkad av en besinningslös antikommunism och, kan man tillägga, antieuropeism än vid något annat av mina studiebesök under nära femtio år anser jag säkert. Men det stora flertalet intellektuella, särskilt professorer och publicister, stod enligt min erfarenhet helt utanför förgiftningen.

Det tycks mig inte vara möjligt att finna en motsvarighet till McCarthyismen i någon av Västeuropas demokratier. Nazismen, liksom tidigare fascismen i Italien, var en helt annan sak, en massrörelse, ledd av fanatiker, som kunde vinna gehör på grund

av den svåra ekonomiska krisen och sin skiftande och skickliga propaganda inom olika samhällsklasser, med en ledare som i sin primitiva hätskhet och lystenhet att härska kom att symbolisera begäret efter en frälsande omvälvning. McCarthy var ingen stor folkledare, den ekonomiska situationen i Amerika under hans uppgångstid var inte oroande, han stöddes med säkerhet blott av en till vissa områden begränsad minoritet och hade med all sannolikhet inga aspirationer på diktatur. I Sverige och andra stabila västeuropeiska demokratier är en rörelse av McCarthys typ nästan otänkbar. Vad som gör McCarthyismen förklarlig i USA är dels konstitutionella faktorer som tvåpartisystemet med dess vaga skiljelinjer och syften, dels de många politiskt omedvetna och oklara, ofta av äldre nationell samhörighet präglade folkgrupper som kan drivas till aktivitet i speciella situationer utan någon allmän målsättning för framtiden. Kanske kan man uttrycka saken så att i USA finns en tendens till alienation eller främlingskap, till ovilja, misstänksamhet och rädsla hos de otaliga etniska, religiösa och regionalt skilda grupper som ordinärt knyts samman i en av de flesta godtagen men inte starkt upplevd konformism. En rad liknande rörelser som vunnit snabb framgång och lika snabbt avtynat har framträtt i Amerikas tidigare historia som samlingspunkter för

tillfälligt allierade enheter som känt sig tillbakasatta och missnöjda.

Med några ord måste jag stanna även vid mera komiska och barocka sidor av kritiken mot mig själv som en svensk McCarthy. Det har påståtts att jag under 1950-talet utövade ett stort inflytande genom att i praktiken hindra även andra tidningar att publicera inlägg av vissa journalister och att leda opinionen genom min egen tidning. Man har till och med utan all lekfullhet jämfört mig med terrorister under franska revolutionen. Naturligtvis hade jag inga möjligheter att annat än genom egna skriverier påverka vare sig den allmänna opinionen eller politiken i andra tidningar. Hur långt den förvirrade okunnigheten går belyses kanske bäst av att man samtidigt med dessa beskyllningar litet föraktfullt påstår att jag var en förlorare, en nederlagets organisatör och att de förslag som jag framförde i allmänhet inte blev godtagna. Tyvärr har denna sistnämnda uppfattning ett visst fog. Flera av mina kampanjer blev resultatlösa. Detta erkännande innebär inte att jag ångrar dessa kampanjer. Jag förde dem med en intensiv övertygelse som jag fortfarande i flertalet fall bevarar och jag tror att de utifrån mina egna värderingar var av vikt i den svenska debatten.

Slutligen har man påstått att jag i varje fall var en McCarthy inom min egen tidning. Särskilt har jag framställts som ett slags hemmaterrorist av en medarbetare som under min tid i Dagens Nyheter hade en mycket underordnad ställning och som jag inte minns mig någonsin ha disputerat med och med vilken jag endast sällan hade anledning att samtala; denne man har tolv år efter min avgång anlagt kostymen av motståndsman och martyr med krav på beundran och medkänsla för vad han genomgått. Alldeles bortsett från detta fåneri, tydligen framsprunget ur en svulten självkänsla, vill jag framhålla att mitt krav på ovillkorlig ledning av tidningens politik i några fall — som jag mera utförligt berört i mina memoarer — ledde till friktioner och att jag anser mig ibland ha gått för långt i direktiv och ingripanden, men att det vänskapliga och förtroliga samarbetet med mina närmaste politiska och kulturella medarbetare samt några andra kamrater framstår som ett ljust och orubbligt minne.

"Between the stirrup and the ground
he mercy sought and mercy found."

Dessa versrader citeras ett par gånger av Graham Greene, som säger sig inte komma ihåg var han funnit dem; de är hämtade från William Camden. Att raderna jagat mig sedan årtionden beror väl väsentligen på den lysande formuleringen: man ser ryttaren tumla av hästen och i ett ögonblick av skräck och tro finna nåden, frälsningen — begrepp som han nästan glömt och aldrig tänkt på som vuxen — under fallet från stigbygeln till marken. Men själva tankegången måste gripa varje i kristen ideologi uppfostrad människa. Att få förlåtelse, att i en stund av extatisk frid bli fri från synderna och den bakom förhänget av vardagens tankar och handlingar lurande ångesten och ångern blir undrets salighet. Jag har själv inte kunnat tro på denna förvandling men har alltid sökt världsliga och tillfälliga surrogat för

den. Att be om förlåtelse har blivit en vana, ofta tjatig i andras ögon men ett tvång för mig själv. Mamma och Gerd har varit nådens utdelare för en timme eller en dag; nåden har inte givit frid, men andrum, en kortvarig glädje och lättnad.

Jag frågar mig om jag känt något liknande ryttarens lyckliga stillhet inför fallet. En erfarenhet, som kommer i minnet, är helt enkelt den nästan totala berusningen. Jag menar naturligtvis inte den upprymdhet, den upphetsning som är den vanliga supningens belöning. Jag tänker på ett par tillfällen, då sprit och kanske också natten förut intagna sömnmedel lett till en förening av svag medvetenhet, total brist på oro och ett slags idiotisk, osårbar belåtenhet, som liknar lycka. De två eller tre tillfällen av detta slag, som jag erinrar mig, har följts av ljusa dagar, med läsning, samtal i en trött friskhet, som påminner om nådens välsignelse.

Men självfallet har kärleken givit ojämförligt mest av denna frälsning för en dag eller en natt. Passionen har följts av en salig tomhet, av total frihet från tankar tillbaka eller framåt, av en mild förvissning om att död och olycka är besegrade, jag är redo för förintelsen och intigheten. Sömnen är inte efterlängtad, inte heller oroande som en andra klass död, utan kommer som en fulländning av denna frälsning — följd av ett uppvaknande, som

har kvar ett skimmer av elden, ljuset och friden från natten, en ömhet, som tycks kunna övervinna världen.

DET BÄSTA HOTELLET i närheten — drygt fem minuter — heter Victoria. Namnet är ett av de otaliga bevisen på att denna kust, och särskilt denna trakt, nära nog är en produkt av den viktorianska tidsåldern. Den första engelska berömdheten, som banade väg för kustens mondäna rykte, var lord Brougham, radikal skribent och politiker, småningom lordkansler i Greys reformministär i början av 1830-talet, ryktbar bland annat för att han på knä bad lordernas hus att bifalla rösträttsförslaget men sedan visade sig vara för berusad för att utan hjälp komma på fötter igen. Årtionden senare kom även drottningen till Menton, och hennes staty restes på en förnäm plats; en gång fick betjänten Brown — ofta, säkert med orätt, omskriven som Victorias älskare och till och med morganatiske gemål — komma med, men hans oförskämdhet och fylleri var för påfrestande i denna miljö. Menton förblev en tillflyktsort för åldriga aristokrater, med endast en mil till storfurstarnas och vivörernas Monte Carlo.

På hotell Victoria, rätt elegant men inte särskilt dyrt, bor i regel våra gäster. Därför besöker jag inte så sällan hotellet och pratar med värden, "le patron". Under de två, tre senaste åren har samtalen blivit längre och livligare; även han har fått dåliga ögon, och detta gisselslag driver oss samman. Hans sjukdom kan jag inte beskriva, men den leder till total blindhet, då han inte sätter in en särskild lins i ögonen, och sådana linser har han fått bära endast ett par timmar två eller tre gånger om dagen; med linser blir synförmågan normal. Han lever alltså omväxlande i ljus och mörker, jag i ständig dimma. Våra ögonsamtal, som omfattar sjukdomens uppkomst, symptomen under skilda skeden, de små förändringar vi tycker oss märka, roar oss tydligen, de tar ofta bortåt en halvtimme. Sjukdomskonkurrens är ibland tydlig, även om vi i stort sett upprätthåller en civiliserad likställighet. Den ene — i regel han, tycker jag — antyder en överlägsenhet i svårigheter eller en märklig sällsynthet i sjukdomen men nedsätter aldrig den andres besvär. Ibland framhävs — men inte stötande mycket — att den andre har det bättre. Uttryck av ängslan och plåga är bannlysta, ehuru jag ett par gånger känt komiken slå om i förtvivlan.

Nu tycks denna idyll vara slut. Då värden senast återkom till hotellet — efter den långa årliga stäng-

ningen — var han mycket bättre. Han fick bära sina linser nästan hela dagen och talade om dem snarast som ett par glasögon. Han beklagade mig på ett annat sätt än förut, inte som en kamrat utan som en sjuk främling. Den lille tjocke mannen hade förut haft ett visst behag i mina ögon, men har nu blivit en annan.

KONRAD MARC-WOGAU skiljer i en artikel bland annat på kritisk tro och okritisk tro. Med kritisk tro menas en uppfattning som i fråga om rationell bevisning tillfredsställer vetenskapliga krav. Den okritiska tron fyller inte detta anspråk men är enligt vad jag tror vara Marc-Wogaus mening — som jag helt delar — ofrånkomlig då det gäller politiska ställningstaganden.

I fråga om politiska ståndpunkter kan man emellertid, som också Marc-Wogau antyder, göra en visserligen vag skillnad mellan två former. Diktaturen stöder sig i sina mest utpräglade former på eller söker åtminstone bygga upp en ideologi, en åskådning, som med sina verklighetsomdömen och prognoser påstås ha en vetenskaplig karaktär och alltså enligt Marc-Wogaus terminologi "kritisk" tro; det är med denna åskådning de härskande rättfärdigar sitt välde.

Demokratien och demokraterna förkastar ideologier av denna art i den "kritiska" trons tecken och

ger inom en vid ram frihet för tävlande ståndpunkter. Bland demokratiens anhängare framträder naturligtvis skilda uppfattningar, men det är uppenbart att de riktningar eller partier det här gäller inte anser sig representera sanningen i vetenskaplig mening och inte gör anspråk på total eller permanent makt.

I det följande skall jag söka något närmare utreda de problem som här antytts.

En tro som gäller en religiös lära eller en politisk ideologi kan i regel sägas innefatta tre skilda moment. För det första anser man att vissa påståenden om faktiska förhållanden är sanna — i ordets mest strikta mening — exempelvis att det finns en gudomlig makt, att kampen mellan skilda klasser är det avgörande i historien, att en stark känsla för "nationen" (hur denna nu definieras) är naturlig eller nödvändig för människorna, att judar och vissa andra "raser" är särpräglade. Vidare knyts till dessa satser starka värderingar, en känsla av att tron på de förkunnade sanningarna är något gott eller rent av det högsta goda. Det tredje ledet i resonemanget blir att människornas plikt är att utbreda de vunna insikterna, att propagera och strida för dem, att undertrycka grupper (kättare, förrädare, kontrarevolutionärer), som inte godtar sanningen.

De läror det här gäller utgör mer eller mindre

omfattande system av teser i förening med försök till bevisning jämte handlingsregler för den enskilde. De bildar var för sig ett slags "vetenskap", som det är omöjligt att individuellt och privat utforma. En elit eller en profet med förmåga att ge auktoritativa tolkningar är nödvändig och likaså ständig kontroll och uppsikt över de troende, de "principiellt" troende, som utan tillbörlig ledning och vaksamhet blir feltänkare både i detaljer och på väsentliga punkter.

Den katolska kyrkan är det äldsta exemplet på en sådan auktoritetsapparat. Lärans högsta vårdare fastslår alla dess detaljer och dömer de avvikande, kättarna, till i praktiken allt mildare straff. Läran förändras ständigt genom auktoritetens bud, men kravet på följsamhet är orubbligt. Att ha reda på lärans innehåll blir för lekmannen omöjligt, och tron förvandlas väsentligen till en tro på auktoriteten. Då jag frågat intellektuella katoliker, som är troende utan att vara specialister, vad deras tro i den eller den punkten innebär, har jag gång på gång fått svaret: "Jag tror på kyrkans lära, men självfallet kan jag inte i detaljer ha kunskap om den." Då en ny dogm om Jungfru Maria publicerades för ett par årtionden sedan förklarade François Mauriac, att han tidigare trott något helt annat, men nu naturligtvis ändrat sig. Man erinrar sig

ständigt i dessa sammanhang Kellgrens ord om "att tro är att inte tänka därpå".

Samma situation föreligger i de världsliga kyrkor, vilkas trosläror kallas ideologier. De verklighetsföreställningar och därmed de värderingar som förkunnas var, redan innan makten nåddes i vissa stater, omstridda och diskuterade. Det centrala problemet var att nå makten för att sedan förverkliga läran och kring metoderna att vinna styret var motsättningarna självfallna. Vad fascism och nazism angår, kan det påstås, att någon mera utformad ideologi knappast fanns före maktövertagandet; efteråt fixerades idéerna genom statschefernas — auktoriteternas — påbud, men gång på gång gjordes ändringar eller omkastningar, särskilt med tanken på maktens bevarande och utvidgning.

Kommunismen hade vid sitt maktövertagande relativt utformade ideologiska riktlinjer och i Lenins strax före segern utarbetade skrift om staten och revolutionen gavs under anknytning till Marx en orientering om partiets värderingar och målsättningar. Till de centrala grundsatserna hörde att staten skulle styras genom proletariatets diktatur — alltså genom det kommunistiska parti, som förstod proletariatets intressen — att produktionen skulle socialiseras och att social och ekonomisk jämlikhet skulle införas; slutmålet var statens avskaffande eller för-

svinnande och en samlevnad utan all tvångsordning i ett samhälle, där det fanns tillräckligt för tillfredsställandet av allas behov.

Vissa av dessa principer och prognoser övergavs snabbt. Kravet på jämlikhet var enligt Stalin en borgerlig villfarelse; talet om statens försvinnande har sedan länge avförts ur den kommunistiska debatten. Det förblivande var främst diktaturen, partiets och närmast partiledarnas oinskränkta välde. Den etablerade kommunistiska regimen reviderade inte bara partiets ideologi utan sedermera har stora växlingar ägt rum i Sovjets inrikes- och utrikespolitik liksom i partiledarnas och partikongressernas uttalanden. Detsamma gäller naturligtvis satelliterna efter andra världskriget.

Vad som i detta sammanhang intresserar, är inte ändringarna och omkastningarna i och för sig. Det är att dessa ändringar och omkastningar framställs som en tillämpning eller utveckling av den sanna läran, alltså som inslag i den principiellt konstanta ideologien. Det är de i en viss situation härskande som har monopol på tolkningen av denna ideologi.

De som är tveksamma eller motspänstiga eller inte i god tro ansluter sig till en tolkning som blir härskande blir avfällingar och förrädare, fascister, imperialister och kolonialister, påverkade av falska läror eller rent av köpta av kommunismens fiender.

Straffet för dessa vilseledda eller korrumperade var tidigare nästan alltid döden; en viss mildring kan under senare år skönjas. För varje ombyte av härskande grupp har dylika utrensningar skett. Flertalet av den första uppsättningen av ledande partimän avrättades under Stalin — som i början av sin bana (1924) ställde frågan om hur man skulle identifiera en sann kommunist, då oavbrutet gamla kommunister sändes till döden. Stalin själv anklagades efter sin död av efterträdaren Chrusjtjev för att ha förgiftats av västerns villoläror och förlorade i encyklopedier och skolböcker all auktoritet; Chrusjtjev fick senare ett liknande öde. Av de första ledarna har endast Lenin, som ledde revolutionen under de första åren och kort senare sjuknade och dog, en hedersplats vid sidan av Marx.

Denna situation är väl begriplig. Härskarna anses ha rätt till att styra som auktoritativa tolkare av ideologien. Konsekvensen är att ideologien blir ett värn för de härskandes åsikter. Den rätta tron blir en auktoritetstro i ordets mest egentliga mening, en tro, förgylld av den revolutionära ideologiska traditionen, på härskarnas förkunnelse. Kanske är det här riktigare att tala om underkastelse och ovillkorlig lydnad än om tro. Eftersom åskådningen och det politiska ställningstagandet förändras, blir tidigare härskare, som följt andra linjer, med nödvändighet

förrädare — Sovjet har, enligt domslut och eftermälen, i regel regerats av förrädare.

Likheten mellan denna regim och den äldre katolska kyrkan är uppenbar. I denna kyrka var avvikelser kätteri, som motiverade dödsdom, auktoriteten blev rättesnöret, för varje ändring i lärobyggnaden skapades nya kätterier. Med tanke på den vid viss tidpunkt auktoriserade läran kan det påstås, att kyrkan alltid styrts av kättare och den kommunistiska regimen av förrädare.

På konsekvensen av diktaturen för de politiska funktionärernas hållning och verksamhet kan jag här ej gå in. Jag vill blott hänvisa till några ganska färska böcker, som belyser blandningen av fruktan, lydnad och viljan till anpassning, önskan att genom lojalitet vinna ledaren för dagen och att samtidigt hos dennes eventuella efterträdare ge ett intryck av liknande följsamhet i framtiden; jag avser Speers memoarer från Hitlertiden i Tyskland, Mnackos redogörelse för kommunistregimen i Tjeckoslovakien och särskilt krisen 1968 samt Chrusjtjevs memoarer.

Inom de rörelser, som genomfört diktaturerna under senare tid, har sannolikt funnits en grupp med stark trosvisshet, som betraktat sin lära — hur obestämd den än är — som en vetenskap eller "absolut" sanning, och det är möjligt att vissa härskare inom diktaturerna, trots växlingar och omkast-

ningar, bevarat en sådan föreställning, även om det för iakttagaren närmast framstår som en tro på den egna auktoriteten — liksom de behärskades tro är en tro på härskarens auktoritet.

Inom den "lyckliga" demokratien, där det stora flertalet godtar majoritetsstyrelsen och den medborgerliga friheten, är situationen en annan. De ledande inom skilda partier talar visserligen — särskilt i Sverige under senare tid — gärna om sin ideologi, men endast sällan lär de därmed mena vad Marc-Wogau kallar en "kritisk tro", en tro med samma bevisvärde som vetenskapliga teser. De anser sig endast besitta en allmän, med tanke på det bestående läget motiverad och värdefull uppfattning om vad som bör göras, vill inte undertrycka andra riktningar och partier och ser i värdegemenskapen, kompromisserna, toleransen ett högt värde eller det högsta värdet: demokratien blir en princip för handlandet, ett slags överideologi med samhällsfreden som väsentligt motiv.

Denna ordning har angripits i trosvisshetens namn. Den har, kanske särskilt av några fascistiska teoretiker, kritiserats därför att den, i varje fall formellt genom den allmänna rösträtten, ger de slöa och relativt likgiltiga samma inflytande som de passionerade och trosvissa. Men att gradera rösträtten efter entusiasm är uppenbart omöjligt och de mera

trosvissa och aktiva får nöja sig med att söka påverka andra. Demokraterna kan också hänvisa till att trosvissheten är svagt grundad och att i de diktaturer, som är opponenternas mönster, trosvissheten förvandlas till sin karikatyr: auktoritetstro.

En rad framstående anhängare av demokratien, såsom Bertrand Russell och Hans Kelsen, har hävdat, att demokratien bygger på en viss skepsis, en viss relativism. Denna statsform förutsätter, att en "absolut" tro, en bindande bevisning för en mera specificerad övertygelse, inte kan godtagas på ett stadium av djupare kunskap och reflexion. De religiösa lärorna och deras ideologiska avkomlingar är ohållbara, och demokratien har dragit konsekvenserna.

Dessa resonemang synes mig så till vida tvivelaktiga som den vaga och obevisliga övertygelse som kommer en person att rösta på ett visst parti torde vara lika svagt eller starkt intellektuellt grundad som auktoritetstron inom kyrkorna och diktaturerna. För fantaster och fanatiker, besatta och orubbligt troende, finns det blott i tider av kris och elände större möjligheter att komma till makten, och ingen statsform kan bereda denna grupp privilegier i form av legala tummelplatser eller reservat.

De brev, som jag under de senaste åren fått i anslutning till vad jag skrivit i bekännelsegenren — bortåt tvåhundra, skulle jag tro — är nästan alla från människor, som anser sig vara och nog enligt vanligt språkbruk kan kallas religiösa. Vad deras religion innebär, är inte alltid lätt att förstå eller klarlägga. Det centrala budskapet tycks mig i regel vara att en personlig Gud — så gott som identifierad med Jesus — följer alla våra tankar och handlingar och, i varje fall om vi tror på honom, ger oss tröst och frälsning. Guds kärlek till varje människa är det tema, som ständigt återkommer. Denna kärlek innefattar en vilja att hjälpa, en ständigt vakande omsorg, en personlig ömhet. Uttrycken om Guds och Jesu kärlek är ofta sådana, att de snarare för tanken till en moder än en fader. Det är frågan om en intimitet, ett engagemang, som åtminstone för folk med ordinär svensk miljö och uppfostran — kanske särskilt för de manliga — lättare associeras till mamma än till pappa. Jag tänker ständigt på Mariakulten

och på den hänförda skildring av denna som Henry Adams givit i "Mont-Saint-Michel and Chartres".

Det står vid läsningen av dessa brev klarare för mig än tidigare, hur svårt det är att skilja mellan mera konkreta trossatser och symboliska föreställningar. Jag har i olika sammanhang kritiserat de religiösa förkunnarnas tendens att bedriva skytteltrafik mellan dessa båda typer av utsagor. Men när det gäller den relativt oreflekterade religiositet som dominerar i breven är det nog meningslöst att tala om skytteltrafik; vad som möter är en vag tro, möjligen med några dunkla replipunkter, som ger ett skimmer av mening och förtröstan utan att kräva stödet av mera konkreta påståenden. En annan sak är att sannolikt de mera bestämda föreställningarna blir allt färre; enligt kyrkliga opinionsundersökningar tror en betydande minoritet inte på Gud, tron på ett liv efter detta är vida mindre spridd och den pinsamma helvetestron är på väg att försvinna. Hos de professionella förkunnarna framträder under senare tid en uppluckring, som är mindre moraliskt olustig än skytteltrafiken men knappast mera rationell: Gud blir en mening med livet eller det goda inom oss själva, helvetet pinande samvetskval etc.

I det hela har de brev jag här avser givit mig större respekt och sympati för religiösa människor än jag tidigare haft. Jag har förut ofta samtalat

med präster — med omväxlande tillgivenhet och ovilja som resultat — men jag har ytterst sällan haft personlig kontakt med "vanliga" kristna. Den kontakt jag fått genom breven har till stor del varit bevis för att många kristna människor önskar att hjälpa människor i olycka.

Men undantagen måste jag också beröra. Otrevligast är en del brev — i ett par fall från akademiskt verksamma präster — som förbluffat mig genom sin kombination av obildning och högfärd. Vetenskapen visar ju religionens sanning, påstår man, och klagar över att en professor inte begriper detta. Hur skulle världen ha kommit till, hur skulle naturlagarna ha uppstått, utan en skapande och ordnande Gud? Till dessa uråldriga "Gudsbevis" kommer mera moderna, ofta i uppenbar motsättning till den äldre kategorien. Inte sällan skymtar ett tvivel på kausaliteten, som på 1940-talet aktualiserades genom Heisenbergs iakttagelser av elektronernas beteende i vissa sammanhang; det är på den förlupna elektronen, som Gud skall göra sin come back. I brev av detta slag spåras aldrig någon värme eller omsorg, blott självsäkerhet och stränghet.

EUGENE IONESCO skriver i ett av sina memoarfragment att han vid sju års ålder fick klart för sig att döden väntar oss alla och att denna visshet sedan dess hindrat honom att känna lycka. I flera av Ionescos tidigare skådespel är dödstanken ett inslag; döden är en skugga bakom handlingen och dialogen. I två av sina senaste pjäser har Ionesco gått längre. Mest känd av dessa är "Le roi se meurt" om den gamle kungens försök att förbereda slutet genom att spela med dödstanken, att gripa den och besegra den. Det blir en blandning av skryt, storhetsdrömmar, flyktförsök i olika riktningar och förtvivlad insikt. Då jag först läste och sedan såg pjäsen för sex eller sju år sedan blev spänningen inför vissa avsnitt intensiv, och i både offentlig och privat kritik har många vittnat om samma upplevelse.

För två år sedan ställde Ionesco i "Jeux de Massacre" än en gång dödsfrågan i centrum. Nu gäller det en massaker, mångas död ungefär samtidigt,

med korta scener, som tecknar de enskilda människornas reaktion minuterna före döden. En stor stad (800 000 själar) drabbas av en okänd sjukdom, en pest, som dödar efter en kort stund av smärta. Staden stänges för yttervärlden, man söker genom förbud isolera medborgarna från all onödig beröring med varandra, läkare och mediciner mobiliseras, men på några veckor dör en fjärdedel av befolkningen och pesten fortsätter vid det sista ridåfallet.

Ionesco söker inte, som Camus i den stora romanen "La peste", skildra olika reaktioner inför faran, arbetet för att betvinga den, motsättningen mellan solidaritet och egoism, den moraliska anspänningen och defaitismen. Såvitt jag förstår är hans huvudtema: det stora flertalet människor tänker sällan på döden, nu framträder döden som ett hot för alla i varje ögonblick, skräcken kan inte avvisas med en åtbörd mot framtiden, den införlivas med, blir förhärskande i varje människas tankevärld. Ögonen öppnas för alla, och vad de ser är förintelsen.

Men Ionesco berör också försöken att fly från tanken och att hindra dem genom illusionism i aggressionens eller optimismens tecken. En politiker påstår, att pesten ordnats av stadsstyrelsen och att endast en revolution mot de styrande kan ge rädd-

ning, en annan hävdar att åderlåtningen är värdefull och att räddning kan vinnas genom resignation, sammanhållning och uppslutning kring traditionella värden. En läkare förklarar vid ett sammanträde i medicinalstyrelsen, att döden "egentligen" inte finns, den är följden av att folk tror på den; han fastslår innan han faller ned död från sin stol, att dödstron är en form av "alienation", som de upplysta måste undanröja.

En scen faller helt utanför denna förevisning av galenskaper. För mig känns den som en precision av egna upplevelser. Ett gammalt par promenerar nära sin bostad och talar inför dödens närhet om sitt liv, om sin kärlek och om hur olika de är. Jag citerar några stycken ur skilda repliker:

Den gamle: Livet är fascinerande så länge man fortsätter att ställa frågor. Sedan frågar man inte längre, man blir trött. Bara hotet lever kvar, den där malande oron. Världen blir en vana och något alldeles självfallet. Sedan finns blott tröttheten, ledan och skräcken, den har inte försvunnit, den ensam har stannat kvar sedan begynnelsen. Livet är inget mirakel längre, utan en mardröm. Jag förstår inte hur du lyckats bevara miraklet så oförstört. För mig är varje ögonblick på samma gång för

tungt och för tomt. Allt är ohyggligt. Jag leds i min ångest.

Den gamla: Hur kan man ledas så? Känner träden någon leda? Vägen känner ingen leda. Sjöarna speglar himlen och förenar sig med den.

Den gamle: Möblerna känner leda. Väggarna sipprar av leda. Dörrarna är dystra. När de står öppna skriker de. Stängda jämrar de sig.

Den gamla: Växterna slår ut i ljuset. Bladen torkar aldrig. Jag smeker varje ansikte med min blick . . . Jag har inte oroat mig över det mystiska i vår värld, över det som omger mig, över medvetandet att jag finns till. Jag har inte känt något behov att veta mer om allt detta. Varje fråga genomborrar oss, sårar oss. Varje fråga leder bara till andra frågor. Att fråga sig är att tillbakavisa, även om man inte vet vad det är man tillbakavisar. Att fråga sig innebär en brist på förtroende eller att tomheten finns inom en. Naturligtvis beror det på hur man är lagd, sedan födelsen har man valt antingen tillbakavisandet eller accepterandet. Om du vore glad skulle det inte finnas ett enda moln på min himmel. Varje morgon är helt ny för mig. Vid varje gryning föds världen på nytt, alldeles orörd, alldeles kysk. Du älskar mig inte tillräckligt om du är så ledsen.

Den gamle: Jag älskar ingenting. Men dig älskar

jag. Jag älskar dig på mitt sätt. Jag älskar dig så gott jag kan, det mesta möjliga. Så mycket jag förmår. Med vad jag har kvar av kraft.

Mot slutet av scenen känner den gamla de för pesten typiska smärtorna. Den gamle stöder henne och säger:

Överge mig inte. Överge mig inte. Du får inte. Jag har dig, jag släpper dig inte. Hur kunde jag undgå att förstå?

Den gamla: Vi förstår varandra . . .

Den gamle: Det är för sent. Natten kommer att hölja oss. Lyckan fanns ju där. Men jag förstod det inte. Kom, flickan min, kom med mig. Och du bär mig i din natt.

Den gamla: Det finns ännu några ögonblick.

UNDER FÖRSTA VÄRLDSKRIGET ordnades utbyte av krigsfångar, som var absolut odugliga till krigstjänst, mellan Tyskland och Ryssland genom Sverige. Jag vet inte vilken omfattning utbytet, med sina uppsamlingsplatser i Haparanda och Trelleborg, hade under den korta tid det försiggick. Jag hörde till dem som med iver följde krigshändelserna i hopp om tyskt nederlag, men som föga tänkte på det mänskliga lidandet, på miljonerna döda och stympade, på nöden och ångesten bakom fronterna, på krigsfångarnas pina och längtan. Men bilden i någon veckotidning av en tysk krigsfånge, som fick återvända hem, har stått kvar för mig, och under den senaste tiden blivit en mara. Mannens armar och ben var nära bålen bortskjutna eller amputerade. I sin förstörelse var han ändå glad att komma hem och talade med ett försök till leende om detta för intervjuaren. Jag vände hastigt blicken åt annat håll, men kunde inte glömma bilden.

Vid resor i Europa efter kriget såg jag många invalider, men inga så skrämmande som mannen på bilden. Särskilt i Berlin på hösten 1923 passerade jag på vissa gator — såsom Unter den Linden och Kurfürstendamm, tror jag — genom alléer av invalider, stödda på kryckor, halvliggande eller knäböjande med avbrutna eller krossade armar och ben, bedjande om en slant. I november var den minsta sedel man kunde ge en miljard, ett eller ett par ören i realvärde. Jag och andra gick snabbt genom linjerna, vi kände en smula smärta och slog kanske ned ögonen, men några minuter senare skrev jag så elegant jag kunde en rapport på beskickningen eller njöt för ett lågt pris — tvåhundra miljarder eller kanske en biljon — rhenvinet och kycklingen på en trivsam restaurang, som förvisso inte släppte in några tiggande hjältar.

Denna otroliga förnedring försvann hastigt i Berlin efter stabiliseringen på senhösten 1923, och i andra länder såg jag ingenting som var fullt lika vidrigt — jag skriver vidrigt, men det vidrigaste var att jag och de flesta andra inte fattade eller upplevde vidrigheten. Invaliderna, de mest skadade, togs om hand av staten, spärrades in och fick leva i trängsel och halvsvält, på gatorna fick de inte uppträda.

Av mina erfarenheter att döma har efter andra

världskriget nästan genomgående invaliderna hindrats att oroa andra genom tiggeri och förevisning av sitt elände. De är inhysta för sig och avskurna från världen. Någon gång får inte alltför svårt skadade deltaga i parader och hyllas då liksom ett garde av publiken. Ett exempel såg jag i Athen, då den grekiske monarken sista (eller senaste) gången hyllades av sin armé. Mellan pansarvagnarna, infanterikompanierna och de få ryttarskvadronerna uppträdde en trupp på något hundratal i gamla uniformer, utförande vår gamla "noggrann marsch" (då benen stelt kastas fram så högt som möjligt) med en perfektion, som jag inte sett ens hos den vilhelminska vaktparaden eller den tyska republikens riksvärn. Applåderna, som eljest var påfallande dämpade, skallade inför denna elit och kungen gjorde honnör mera artigt än inför de andra avdelningarna. Jag frågade vad som stod på och fick svaret: "De är invalider som förlorat båda benen men fått bra proteser. De kan inte marschera på annat sätt."

Invaliderna hör alltså till de folkgrupper som vi inte får se. De lever avspärrade som obotligt sjuka, döende och fångar. Utan tvivel kan humanitära skäl anföras för isoleringen, sannolikt har våra sönderskjutna veteraner det bättre än de tiggande från den store Napoleons gamla garde. Men andra skäl spelar väl också in. De friska vill vara i fred för den

sjukdom och den död, som någonstans väntar på dem, och soldaterna bör inte ständigt påminnas om hur hjältarna kan få det.

I EN UPPSATS I MIN SENASTE BOK kritiserade jag vad jag kallade modern våldsromantik. Ett par recensenter tog fasta på denna passage och förutsatte att jag var emot användande av våld över huvud taget, en uppfattning som numera inom nyvänstern anses reaktionär. Så till vida är jag oense med kritikerna, som det är omöjligt för mig att fördöma våld generellt. En total pacifism synes mig vara en kapitulation för det onda och en rad krig, revolutioner och mord har enligt min mening varit moraliskt berättigade och nyttiga enligt de värderingar jag omfattar. Men vad jag åsyftade i den berörda uppsatsen var inte detta utan tendensen till förhärligande av våld i och för sig. Det är denna fråga som jag nu skall stanna vid.

En rad forskare har gått in på krigets ideologiska historia. Det är ostridigt att auktoritativa filosofer och historiker under de senaste århundradena varit benägna att i kriget se något gott, oberoende av konfliktens orsaker och verkningar; i skolböcker

från skilda länder finner man att denna ståndpunkt genom propagandan i undervisningen blivit spridd även bland folk i allmänhet. Till krigets mest ryktbara apologeter hör tänkare som Kant och Hegel, med otaliga efterföljare bland filosofer, politiker och poeter. En synpunkt var att krigen framkallade värdefulla förändringar och sålunda gjorde framstegen snabbare och i samband härmed stärkte nationalkänslan och alltså den sociala solidariteten. Man hävdade också att krigen stimulerade de enskilda människornas bästa egenskaper, såsom sammanhållning, offervilja och inriktning på högre ting än de egna fördelarna; krigen gjorde också människorna spänstigare och piggare och fyllde alltså samma funktion som de små hajarna i de engelska fiskefartygens sumpar, vilka genom jakt på sina offer tvang sillarna till livlig rörelse och gjorde dem aptitliga för frukostätaren. Sedan den biologiska utvecklingsläran slagit igenom var det inte ovanligt att krigen framställdes som viktiga moment i selektionsprocessen; de duktigaste folken segrade och fick därigenom det välde eller den ledning som garanterade de bästas överlevande.

Dessa föreställningar var vid slutet av 1800-talet på retur. De återupplivades på många håll under det första världskriget. Efter detta krig blev det i de demokratiska staterna nästan obligatoriskt att för-

döma krig och våld i princip, men i de fascistiska och nazistiska ideologierna möter en glorifiering av kriget som knappast tidigare förekommit i någon officiellt godtagen statslära. I sin artikel om fascismens doktrin i den italienska encyklopedin skrev Mussolini: Fascismen tror "varken på möjligheten eller nyttan av en evig fred... endast kriget leder till en högsta anspänning av de mänskliga krafterna och adlar de folk, som har mod att våga det... Alla andra prov är av sekundärt värde, då de icke ställer människorna ansikte mot ansikte med sig själva, inför alternativet liv eller död." De italienska futuristerna drev tankelinjen till sin spets då Marinetti krävde krig omkring vart tjugonde år för att folket skulle bevara vitalitet och entusiasm.

Efter det andra världskriget tycks det allmänna förhärligandet av kriget ha blivit helt omodernt. Den väsentliga orsaken är sannolikt de nya förstörelsemedlen. Då kriget till stor del kan väntas bestå i dödande på långt avstånd genom jättebomber blir talet om dess förmåga att stärka folkens sammanhållning, livaktighet och patriotism inte längre gångbart.

Det är emellertid inte bara i form av krig som våldet lovprisats. I de revolutionsideologier och framför allt den klasskampsideologi som efter den stora franska revolutionen blivit ett väsentligt inslag

i den politiska förkunnelsen ingår ofta ett förhärligande av våldet. Jag avser naturligtvis inte därmed de motiveringar som söker bevisa värdet av en revolution för det sociala framsteget eller något dylikt, utan den förkunnelse som förklarar revolution och klasskamp vara ett gott i och för sig, på samma sätt som de principiella krigsvännerna sökt visa att kriget som sådant är värdefullt.

Våldsromantiken — för att använda detta sammanfattande ord — framträder hos skilda teoretiker av den socialistiska skolan under 1800-talet. Knappast hos Marx, utom i någon enstaka vändning, men väl hos Fourier, Proudhon och hos anarkister som Bakunin; egendomligt nog finner man även hos Kautsky, enligt Berlins briljanta artikel om Sorel (i Times Literary Supplement 31 december 1971), formuleringar av denna typ.

Den ojämförligt mest utformade våldsläran av socialistisk typ finns emellertid hos Georges Sorel i hans "Réflexions sur la violence" (1908). Sorel, en framstående ingenjör som efter att ha gått i pension i femtioårsåldern ägnade sig åt författarskap, ansåg sig åtminstone själv vara radikal socialist av närmast syndikalistisk observans. Klasskampen är centrum i hans lära, han sade sig vara "proletariatets oegennyttige tjänare" och prisade den kommunistiska revolutionen 1917. Men hans hållning var bestämd av

en antiintellektualistisk, om man så vill primitivistisk tro på den enskilda människans fostran till mod, själsstyrka och dygd (därmed menande kyskhet och trohet); han avskydde tanken på kollektivt framsteg, tekniska och ekonomiska förbättringar och kompromisser i samförståndets och enhetens intresse. Närmast var han påverkad av antirationalister, pragmatiker och nihilister som Bergson, William James och Vaihinger. Därför blev hans inflytande på socialismen begränsat, medan han i viss mån influerade heroiskt-aktivistiska riktningar som fascismen; det är sannolikt att de nyss återgivna teserna av Mussolini och Marinetti formats under Sorels påverkan. Hans roll inom den mera exklusiva intellektuella debatten var under en tid betydande. Thomas Mann kallar i en skildring av 1920-talets Tyskland "Réflexions" för "epokens bok" och senare har en hel litteratur växt fram kring Sorel. Själv läste jag honom 1929 i samband med studier av fascismen; trots att jag ogillade det mesta han skrev, fängslades jag av originaliteten, kritiken av snusförnuftet i politiska åskådningar och raseriet i formuleringar och porträtt.

Sorel utgår från klasskampen och han ser den närmast i form av en generalstrejk. Denna generalstrejk avslöjas emellertid av honom själv som en myt, en illusion om en frälsande omvälvning som

skall elda arbetarna till mod, offer, försakelse och dygd. Det stora i historien är inte vad som sker, utan föreställningarna om vad som skett eller ska ske; det som återstår av det napoleonska kejsardömet är, säger Sorel, "legenden om den stora armén"; "det som kommer att återstå av samtidens socialistiska rörelse är legenden om strejkerna". Strejkerna innebär i och för sig en form av våld och de är förenade med våldshandlingar. Det är just detta våld, med dess värde för människornas moraliska utveckling, som är det centrala i myten om strejkerna och generalstrejken, men Sorel tänker sig att våldet kan vara relativt begränsat och ändå fylla sitt syfte att skärpa känslan av mening och gemenskap och därigenom forma hjältar som lever i en förening av passion, glädje och dygd.

Denna kärlek till våldet som medel att elda och förädla människorna har framträtt under senare tid i varianter som starkt erinrar om Sorel. Jag har tidigare åberopat författare som Fanon och Sartre, och bland nyvänsterns förkunnare i skilda länder möter en rad liknande exempel; i fråga om Sverige kan jag hänvisa till Björn Ahlanders bok "Revolutionens anatomi". Man påminns ständigt om den hyllning som tidigare ägnades kriget. Att prisa kriget har blivit omodernt och motbjudande, men revolutioner, våldsamma demonstrationer och gerillakrig har fått

en liknande funktion som eggelser för heroism och offervilja. Bakom dessa föreställningar skymtar tanken att våldshandlingarna innebär ett värde i och för sig eller främjar dessa värden hos människorna. Men denna tanke behöver blott framhävas eller avslöjas för att dess orimlighet i förhållande till de uppställda politiska målen om fredlig samverkan och samlevnad, social utjämning och solidaritet skall bli uppenbar. Ingen bestrider att både krig och revolutioner kan ge utlopp för och rent av styrka allmänt respekterade egenskaper och tendenser. Men låt oss inte prisa storkrig eller gerillakrig, revolutioner eller våldsamma demonstrationer som nödvändiga inslag i den enskilda människans fostran.

I SIN BOK "Får jag sitta hos Er?" skriver Ingmar Ström, den nye biskopen i Stockholm, ett par förstående sidor om några av mina "bekännelser". Åtminstone på en punkt tror jag, att Ström är alltför välvillig. Han skriver att då jag talar om mitt "dåliga" samvete är det i själva verket fråga om ett "känsligt" samvete. Till en viss grad godtar jag med glädje denna tolkning; då jag ibland är belåten med mitt dåliga samvete visar det min benägenhet att ta fasta på den känslighet som kan spåras i självkritiken. Men mina operationer på området är alltför begränsade för att ordet känslighet skulle kunna täcka saken. Jag har gjort och skrivit en massa, som jag ogillar, men som inte framkallar de taggar av ånger och självförakt som kan kallas samvetskval. Särskilt är jag medveten om en bristande medkänsla, som jag fastställer utan att avsevärt pinas — det är så tydligt att ingenting är att göra åt det onda.

Jag vill tillägga, att vad jag kallar dåligt samvete

till en del är något annat, sammansmälter med något annat: en allmän känsla av olycka och hopplöshet, av missnöje med eller av olust inför mig själv (vilket inte hindrar mig att tycka lika eller mera illa om de flesta andra). De något religiöst färgade orden syndkänsla och skuldkänsla är här på sin plats. Denna känsla ingår, som exempelvis William James påpekar, ofta i den religiösa omvändelseprocessen och är ett viktigt moment i vad Tor Andræ kallade "det religiösa anlaget". Hos mindre finkänsliga präster än Ingmar Ström har jag ibland funnit en tendens att i min skuldkänsla finna en blotta i min ateism, att alltså se mig som ett inte alltför svårfångat villebråd. Men skuld- eller olyckskänsla är inte något privilegium för Guds utvalda. Längtan till frid eller lycka behöver inte leda till frälsningsläror som utmanar förnuftet; man drivs inte till vare sig fysiskt eller intellektuellt självmord.

JUST NU SKÄLLER DE SVENSKA POLITIKERNA ovanligt friskt på varandra. Statsministern förklarar att hans motståndare angriper regeringen utan att tro på sina anklagelser och att de föreslår botemedel mot krisen utan att tro på dem, att de bråkar i riksdagen och hetsar väljarna utan att ens ha reda på vad saken gäller. De borgerliga opponenterna säger ungefär detsamma om regeringen, med det tillägget, att det är de styrandes inkompetens, röstjakt och brutala maktvilja som är den yttersta grunden till svårigheterna.

Detta är den demokratiska politikens språk i ett kritiskt läge. Intrycket på den oskyldige iakttagaren kan lätt bli, att vår folkliga representation består av skurkar och oduglingar, eller åtminstone att skryt och förtal är kärnvapen i den demokratiska striden. Det är inte någon ny bild i politikens historia. Läs debatterna i de amerikanska och franska demokratierna under 1800-talet; intrycket blir ungefär detsamma. Möjligen kan det påstås, att tonen blir hög-

tidligare, ehuru inte mindre förbittrad, då debatten gäller allmänna grundsatser — rösträttens omfattning, försvarsvilja och pacifism — och att en brist på klara och stora motsättningar skärpt kravet på självbelåtenhet och illvilja.

Den enklaste och mest centrala förklaringen är konkurrensens tvång. I affärer finns rationella och till och med legala spärrar mot hämningslös tävlan. Man kan annonsera om hur bra de cigarretter är man själv säljer men inte om uselheten i andra cigarrettmärken — dels riskerar man åtal, dels repliker som gör det svårare att över huvud sälja cigarretter. Enskilda personer kan söka göra karriär genom smicker och förtal i lämplig förening; metoden leder ibland till framgång, men dess avslöjande kan bli katastrofalt. Politikerna har friare händer; ett sensationellt angrepp lever i minnet, även om dess felaktighet påvisas, en segerbulletin likaså — för övrigt, hur ska man kunna mäta följderna fram till nästa val? Det är viktigt att själva kampstämningen hålles uppe.

Men det är en annan fråga, som synes mig mera intressant och som jag här skall stanna vid. Jag finner det angelägnare att förklara och försvara politikerna än att nedsätta dem. All sannolikhet synes mig tala för att de flesta människor som blir politiker är mera inställda på att ordna till det bästa, att

göra människors liv rikare och lyckligare, kort sagt är mera "samhällstillvända" (för att bruka ett ledsamt ord) än folk är mest. Ofta har de säkert — utan att vara revolutionärer eller utopister i stor stil — en vision av en bättre värld, eller åtminstone ett bättre land eller en bättre stad, som de skall hjälpa till att bygga upp. Men att bli politiker är att bli partiman, att samarbeta inom ett parti i strid mot andra partier. För det första blir kompromisser nödvändiga och det innebär, att man måste jämka på eller ändra sin ståndpunkt och att man med iver måste försvara ståndpunkter och synpunkter, som man inte helt gillar. Man får trösta sig med att "det hela" inom den egna gruppen i alla fall blir bättre än "det hela" inom någon annan grupp. För det andra måste man för att detta goda, detta relativt goda, skall ha framgång, angripa de andra, de utanförstående, fienderna. För det tredje måste man ständigt förlänga sikten; lyckas inte partiet denna gång, går det kanske bättre om något år. Därför blir det allt viktigare att inte vara för starkt bunden på en enskild punkt och att utnyttja sekundära frågor och rena tillfälligheter för att öka chanserna i framtiden.

Denna moraliska förslitning hör alltså till politikerns villkor. Man blir inte ohederlig — i varje fall inte så att man själv märker det — men målen, från

början rätt vaga, förändras av det slags maktvilja, som uppstår genom kravet att samverka med en grupp och att besegra andra grupper. Att motståndarna — medlemmarna av andra grupper — genomgår samma professionella deformation har man lätt att observera, men svårt att förlåta. De egna små jämkningarna, den egna förändringen känner man till och ser vackert på: den uppgörelsen var ju nödvändig, den omkastningen var ju framtvungen av läget, "i grunden är jag samme man; lika övertygad men lite klokare och skickligare". Då den egna visionen krymper eller bleknar, blir fördömandet av de andra mera nödvändigt och mera hämningslöst.

Den politiska deformationen kan få en storslagen fulländning. Sakta träder makten i stället för målet, den blir målet, och när den nås, sitter man där med tomma händer, som dock snabbt blir sysselsatta med förvaltning och detaljer. Idealismen kan också vara så stor och ihärdig, att den ger skimmer åt allt. Gladstone kunde inte skilja på sin egen och Guds vilja, och han var lika trygg och from, då han stiftade undantagslagar mot de irländska frihetsmännen som då han allierade sig med dem i kravet på irländsk självstyrelse.

Några drag hos Léon Blum illustrerar, tror jag,

ovanligt klart detta ofrånkomliga fördärv. Blum, som tillhörde en förmögen judisk familj, var en intelligent och högt bildad, på analys och självrannsakan inställd idealist. Man tror honom, då han i sina minnen talar om hur han och andra unga dreyfusarder fann livet, och sitt eget liv, vara en ringa sak i kampen för bevisningen av Dreyfus' oskuld. Efter en lysande juridisk, litterär och publicistisk karriär blev han efter första världskriget, vid bortåt femtio års ålder, socialistpartiets ledare, och år 1936, som förste man i folkfronten (radikaler, socialister och kommunister) konseljpresident; även utanför regeringen hörde han före sammanbrottet 1940 till de ledande männen i eller bakom de skiftande ministärerna. Han har i memoarer, i sina försvarstal vid den skamliga rättegången i Riom 1942 och i otaliga inlägg i Le Populaire diskuterat sin politik 1936—1940. Man kan väl tala om självrannsakan — intrycket av reflexion, ärlighet och god vilja är starkt. Men självrannsakan, efter alla misslyckanden och katastrofer, resulterar alltid i ett entusiastiskt frikännande. Blum ansåg sig ha haft rätt, det vill säga utifrån sina grundsatser och värderingar hade han alltid rätt.

Blum redovisar sina principer. De har sammanfattats i några få satser. En huvudpunkt — vid sidan av en allmän patriotism — var fredens beva-

rande, en annan republiken och demokratien, en tredje en socialism, som skulle innefatta en betydande grad av socialisering, en starkt vidgad socialpolitik och en utveckling mot ekonomisk och social jämlikhet — visserligen talade Blum ofta om "revolution" och om "den sociala revolutionen", men 1936 tycks han helt ha övergivit de mera konkreta planerna på en provisorisk diktatur, på en "vacance de la legalité", som han på 1920-talet förkunnat.

Blums metod i självförsvaret — för att begagna ett något cyniskt uttryck — är att han inför en kritik, som tar fasta på en av hans principer, söker skydd i en annan princip, som han anser ha blivit hotad, om den av kritiken berörda principen helt blivit följd. Då principerna eller honnörsorden är vaga, blir ett sådant försvar alltid möjligt — men som jag redan betonat, tvivlar man inte på Blums goda tro, alltså på att han verkligen anser sig ha handlat i enlighet med sin i de allmänna satserna koncentrerade övertygelse.

Några exempel. Kort efter Blums regeringsbildning utbröt Francos uppror i Spanien. Till en början utgick Blum från att Frankrike inte bara i normala legala former skulle tillåta vapenleverans till den spanska republiken, utan också ordna extraordinär hjälp av detta slag till den befryndade folkfrontsregimen. Efter övertalning och påtryckningar

från franska politiker och andra regeringar svängde han om. Det demokratiska Spanien var visserligen förtjänt av Frankrikes sympati, men genom vapensändningar, även privata, riskerades krig, och denna synpunkt måste vara avgörande. Även sedan Tyskland och Italien flagrant brutit mot det på hösten 1936 beslutade noninterventionsavtalet och fortsatt hjälpsändningar till Franco, stödde Blum den politik som vägrade republiken allt stöd. På socialistiska folkmöten ropade man "avions pour l'Espagne" och talade i Blums gamla stil om republikansk och socialistisk solidaritet; Blum svarade med att åberopa noninterventionsavtalet och tala om fredens välsignelser.

Småningom gled Blum, liksom så många andra västeuropeiska statsmän, över från eftergiftspolitik till motståndspolitik. Han blev förespråkare för allianser till värn mot Tyskland och Italien och stärkande av det franska försvaret. I båda situationerna kunde ungefär samma honnörsord användas. Först skulle ett krig undvikas genom undfallenhet, sedan genom styrka. Men talet om socialistisk solidaritet, demokratisk enighet och fransk tradition och särprägel blev en tillgång först under de senare åren.

Till de få socialiseringsaktioner, som folkfronten beslutat, hörde förstatligandet av rustningsindustrien. Till det främsta skälet för detta i den socialistiska

propagandan hörde påståendet att rustningsfabrikanterna av vinstintresse verkade för krig — en i Amerika utformad synpunkt, som spelade stor roll under 1920- och 1930-talen. Då under Riomprocessen Blum, Daladier och andra anklagades för att genom denna åtgärd ha försvagat Frankrikes militära styrka svarade de med ett argument som 1936 skulle ha verkat burleskt: den socialiserade rustningsindustrien hade varit effektivare än den privata. Över huvud kunde Blum i Riomprocessen — som i detalj klarlägges i J. Coltons biografi — värja sig mot anklagelserna för försummelse av försvaret med hänvisning till att legislaturen 1936—1940 stärkt försvarsmakten mer än någon annan legislatur efter 1919.

IBLAND KOMMER TANKEN, att en stor del av mitt, av vårt elände beror på vad man brukar kalla konkurrenssamhället. Jag uppfostrades, kanske lite mer än de flesta barn, att vara duktig, att fullfölja det avancemang, som min pappa och min farbror generalen inlett, att inte, som de båda andra farbröderna, sjunka ner igen genom slapphet och sprit. I skolan skulle jag vara styv, också därför att min sjuklighet och fysiska svaghet hänvisade mig till intellektuell tävlan. Så fortsatte det; min känsla av meningslöshet, min nihilism blev blott under korta tider ett slags ledighet — såsom då Gerd och jag drömde om att den väntade professuren skulle leda till ett nirvana av kärlek, läsning, livsförakt och fest. Som professor och publicist hetsade jag vidare, med resorna som anknytning till det förlorade paradiset, och som pensionär var jag bestämd av arbetsdressyren.

Men jag tror egentligen inte på att det samhälle vars omvandling jag upplevat har präglat mig genom sitt krav på prestation och framgång; min egen

karaktär betingade främst viljan att göra sig, arbetsamheten och ambitionen. Och dock skulle jag önska att den samhälleliga miljön vore mindre präglad av de drag, som jag här berört, och att en gemenskap utan hets och ävlan bleve möjlig. Några förhoppningar i den vägen har jag inte.

I SIN LÄRDA OCH EGGANDE BOK om Frans G. Bengtsson ("Legenden om Bengtsson") söker Ivar Harrie visa att en härskande eller vanlig bild av den populäre författaren är felaktig eller i varje fall starkt överdriven. Bengtsson var inte en yverboren nationalist eller krigsromantiker, även om han då och då, påverkad av sin egen legend, skrev så att man kunde tro det. Jag tror att Harrie i huvudsak har rätt, men jag känner ett behov att göra några randanmärkningar, delvis på grund av att jag under sista tiden repeterat en stor del av Bengtssons verk, främst i form av inspelningar på band.

Harrie betonar, att Bengtsson inte, som man enligt legenden kunnat vänta, uppskattade Kiplings kolonialism (vad man på den tiden kallade imperialism och som Harrie kallar provinsialism), hans idéer om den vite mannens mission och hans vänliga överlägsenhet mot färgade och underkuvade folk. Här bör i varje fall den reservationen göras att Bengtsson i sina skildringar från det amerikanska

inbördeskriget inte bara hyllade hjältarna Jackson och Lee utan att han också respekterade deras sak, Söderns sak, och att han i skilda sammanhang (Indien efter första världskriget) hade förståelse för hårda brittiska aktioner mot de kuvade folken. Men säkert är att Bengtsson inte var svag för Kipling och inte, åtminstone inte i princip, delade dennes piafferande löjtnantsheroism — även om Bengtsson själv talade om sin envisa militaristiska romantik som en kvarleva av "tennsoldatsmentalitet" och "barnkammarbravur".

Vad jag finner viktigare är något helt annat. Bengtsson föraktade kanske Kipling, men han föraktade också, i den mån han kände till dem, Kiplings motståndare i samtida engelsk litteratur, såsom Shaw, Bennett, Wells och Galsworthy. De ansågs löjliga i sin reformism och optimism, ungefär som Thomas Mann såg "civilisationslitteratörerna" i västern under första världskriget. Föraktet kan i båda fallen ses som en konsekvens av Bengtssons avsky för framstegstro, samhällsförbättrare, politiska förkunnare, ivriga vägvisare till en bättre värld. Kipling hörde till den sorten, om också på ett förvridet och numera helt omodernt sätt, då han såg det engelska imperiet och den engelske hjälten i "If" som den goda framtidens och den genom en god engelsk uppfostran möjliggjorda likställighetens ska-

pare. De andra förut nämnda författarna var framstegsmän i mera ordinär mening, med sitt patos för kvinnoemancipation, sociala reformer, politisk och ekonomisk demokrati, socialism.

Bengtssons lidelsefulla beundran för Joseph Conrad måste, tycks det mig, ses från den synpunkten. Att Conrad var kosmopolit i sin egenskap av angliserad polack och sjöfarare på de sju haven var bakgrunden, men hans karaktär, "mannen" Conrad, var den stora upplevelsen. Här fanns inga ideologier och illusioner om folk, raser, mänsklighet och framsteg. Det stora för Conrad, och för Bengtsson, var mannen i sig, "der Einzige", hans mod, hans fasthet, hans självständighet, hans främlingskap inför tidens idéer, det kollektiva, samhället. Här saknades inte heroism, tvärtom var heroismen det enda religiösa eller ideologiska inslaget. Men heroismen var den ensammes strid mot en omgivning, som skulle bekämpas i seger eller undergång — inte förändras. Det var en sjömans- eller snarare sjökaptensheroism; den älskade fienden var havet, som bjöd på den yttersta ansträngningen, döden och triumfen — vad var teorier, politik, intriger och propaganda, trivsel och trygghet? Denna bild av sjökaptenen — ett gudomliggörande av allas vår tillit till "mannen på bryggan" — återkommer ständigt hos Conrad: i Lord Jim, som ägnar sitt liv åt att försona ett in-

billat svek som fartygschef, i den dignande befälhavaren, som klarar sitt skepp i stormen; i den döende övermänniskan på den afrikanska floden; till och med i anarkisten, som offrar sig utan insikt och utan mening. Conrads människor, skriver Bengtsson, "har vant sig att stå omedelbart inför en verklighet där varje handling är ett avgörande, som tar hela deras personlighet i anspråk".

Detta Bengtssons och Conrads perspektiv är naturligtvis, omsatt i politiska termer, djupt konservativt. Det gäller inte att finna något stort att strida för, det finns ingen tro att förkunna; vi är fullt sysselsatta med de fiender naturen givit oss, med att sätta nihilismen på plats, att betvinga fegheten, lättjan, äcklet. Vare sig Bengtsson hade en stark och ständig olyckskänsla att övervinna eller inte — det framgår inte av Harries bok — är det sannolikt, att Conrads nakna eller i varje fall föga utstyrda och kanske rätt oreflekterade heroism blev ett pansar för honom, ett värn mot konstigheter och engagemang.

Det är väl begripligt att Bengtsson ofta med ironi skrev och talade om den ideologiska balett, som han kunde observera mellan tjugo och sextio års ålder. Fredrik Böös rörande men litet väl rörliga jakt efter en åskådning ledde småningom till ovänskap eller främlingskap. I Böös safari fångades många av tidens populära villebråd: vilhelminsk imperialism,

demokratiska strömningar, marxism, hegelianism och nationalsocialism. Bengtsson skrev om sina nästan oartikulerade vikingar och karoliner: bakom låg Conrads sjökaptensheroism, ett stycke vaktparad, beundran för några få och likgiltighet för många.

EFTER EN BÄTTRE MIDDAG för några år sedan pratade ett par goda vänner med mig om min ögonsjukdom och framför allt om min hållning till sjukdomen. Det händer inte ofta att så sker; blygheten och medkänslan håller tillbaka, jag avvärjer en intimitet, som lätt blir pinsam, och sedan min skymningsbok kom, finns ju upplysningar i ämnet tillgängliga. Emellertid svarade jag denna kväll, uppspelt och litet högstämd, med en fras av Thomas Mann. Det gäller, sade jag, "erhobenen Hauptes darüber hinwegzugehen", att betrakta insikten och lidandet med överlägsenhet för att inte begränsa "viljan, kraften eller ens passionen".

Jag har sedan många gånger ångrat att jag använde denna preussiska fras, en av de många brynjorna i Manns arsenal såsom "Haltung und Würde" och "ein strenges Glück". Den påminner mig om ett tillfälle i den tidiga ungdomen, då jag och en god vän på skoj provade monoklar och skämtade om det skydd, den distans, som var att finna bakom det

döda ögat av glas. Orden om "erhobenen Hauptes" har i ett och annat ögonblick korsat min hjärna som ett nervpiller, men har sannerligen inte blivit någon rustning, någon ideologi. Orden äcklar mig som ett flyktförsök under militärmusik, som en förljugen maskering, men framför allt: jag har ingen användning för tanken, den hjälper mig inte, någon stolthet inför pinan kan jag inte uppbringa utom möjligen efter den spritranson, som i den gamla goda tiden gavs åt dödsdömda eller åt soldater inför stormningen.

Vid det tillfälle jag utgår från talade mina vänner uppskattande om min duktighet: jag läser, skriver, pratar, går på som förut; jag tröstar mig inte i nämnvärd omfattning med stimulanser, jag kvider inte dagarna igenom.

Delvis beror denna uppskattning på en synvilla. Mitt lidande och mitt självmedlidande tar åtskillig tid, men det kan inte de som träffar mig märka, eftersom kontakten med människor är stimulansen framför andra. Inte ens Gerd kan riktigt veta vad det gäller, hon är min tillflykt och min tröst och ser mig alltså, då jag har en tillflykt och en tröst.

Men detta är inte det väsentliga. Jag lever, utan religionens, moralens och medicinens lyckopiller, så som jag måste leva. Läsning, skrivning och samtal får dagen att gå, en vän att tala med, en reflexion

att forma, en formulering att polera är glädjeämnen som förr — om också mot bakgrunden av ett jag, som blivit mörkare. Jag behöver inte fantisera om "erhobenen Hauptes", jag kan inte med paroller eller hurrarop spränga mitt trots allt ganska anständiga fängelse.

I TIDNINGEN LÄSER JAG att en läkare, doktor Loma Feigenberg, tagit upp frågan om hur döden behandlas i vår sociala debatt och i umgänget mellan människor och särskilt hur de som står inför döden har det på de sjukhus och andra offentliga anstalter, där de väntar på slutet.

Doktor Feigenberg skriver att döden är nästan tabubelagd i vårt moderna samhälle. Man skall inte tala om döden, inte tänka på den, det är opassande, oanständigt, okyskt att tala om döden mellan vuxna och mellan föräldrar och barn. Jag har förut varit inne på denna sak och försökt att spåra orsakerna till detta tabu. Ett skäl är, tror jag, att tron på ett liv efter detta blivit så sällsynt, eller, då den finns kvar, så utspädd och så förtunnad till allmänna och oklara talesätt, att den gamla suveräna trösten för döende är reserverad för ett fåtal. Ett annat skäl finner jag i att döden — utom genom olyckshändelser — blivit en avlägsen sak, en fråga för åldringar.

Att dö i barndomen, ungdomen eller medelåldern har genom bekämpandet av sjukdomarna blivit ovanligt; fruktan för att förlora ett barn, ett syskon eller en mor eller far är främmande just i de åldrar, då gemenskapen inom familjen är stark. De som snart skall dö har blivit en klass för sig, allt mera fjärran från det stora flertalet släktingar och avkomlingar, de är mera ensamma än förr, även om de har det materiellt bättre. Farfäder och morfäder är fjärran, gestalter utanför det dagliga livet.

Doktor Feigenberg nämner att numera över två tredjedelar av människorna dör på sjukhus och andra allmänna inrättningar; rent lokalt har döden förvisats från hemmet och vardagens samhälle, från vårt liv och vår närhet.

Även om nästan alla fruktar döden, kan därför denna fruktan för flertalet ställas på framtiden — om femtio, trettio, tjugo år gäller det för mig, inte förr. Döden blir inte liemannen eller dödsängeln som slår vem och var som helst, utan en fulländning av skröpligheten, det fysiska och psykiska eländet, som vi inte ska tänka på. Livet skall inte fläckas av tanken på denna vidriga sorti — inte tala om den, inte tänka på den.

Men en dag är döden där. Den som snart skall dö, som är mycket gammal och sjuk, kan inte undgå insikten, även om de andra fullföljer lögntrafi-

ken och talar om att det inte är så farligt, att det kanske blir bättre, att "du verkar piggare idag än igår". Hur skall man då hjälpa?

Doktor Feigenberg synes — sannolikt med all rätt — utgå från att det huvudsakligen är läkarnas och sjukhuspersonalens sak. De anhöriga har inte tid, de kan inte offra mer än korta stunder på besök. Det gäller för läkarna och deras medhjälpare att tänka ut och tillämpa psykiskt effektiva metoder, som minskar plågan. Bristen på utbildning och på intresse för dessa frågor tycks hittills ha varit nästan total. Att minska ångesten genom mediciner och att förkorta den genom att döda patienterna litet i förtid är däremot utvägar som länge diskuterats och praktiserats.

Hos doktor Feigenberg finns också en antydan om att det vore bra att begränsa tabueringen av döden och att en känsla av kärlek och gemenskap är att anbefalla som botemedel mot dödsskräcken. Jag instämmer i tankarna men tror inte mycket på deras chanser. Kanske kan tabut lättas något; själv har jag blivit glatt överraskad av att åtskilliga i brev betygat värdet av att frågan berörs, men i samtal finner jag nästan alla lika förskräckta inför tal om döden som inför vettlöst prat och äckliga intimiteter. "Kärlek och gemenskap", för att de känslorna skall stärkas gentemot de gamla och dödsmärkta krävs

säkerligen större öppenhet, men också andra andliga och sociala förändringar som det är svårt att konkretisera och tro på.

Vid vårt besök i Stockholm i oktober 1971 blev jag efter några dagar allvarligt sjuk, med lunginflammation och hög feber. Mer än två veckor låg jag till sängs och sedan sändes vi till Ulricehamns utmärkta kurhotell för en tids vila. Först efter nära sju veckor fick vi resa hem.

Det var första gången sedan min ungdom, eller snarare barndom, som jag varit allvarligt sjuk på detta sätt — ett par hastigt övergående gallstensanfall, förkylningar, neuralgier har inte givit ett liknande intryck av svaghet och fara. Men min känsla av lidande och rädsla var inte så stor som under de många depressionerna. Jag vägrade att resa till sjukhus och vi bodde som vanligt på det vänliga Hotell Stockholm. Dödsångesten blev snarast mindre påträngande än eljest. Jag hörde på bandspelaren och på läsning, särskilt av Gerd och Ingrid Lecorre, som vi känt väl sedan hon gifte sig med Torsten Gårdlund 1939, och som under de senaste åren blivit vår kära vän. Min syster Eva och min

svägerska Vera hjälpte till med provianteringen.

Under sjukdomen hade jag några stunder av en inre upplevelse, som var ny för mig. Jag tyckte mig, vissa ögonblick i nästan mystisk betagenhet, förena ett förgånget med ett närvarande. Kanske var det just det att sjukdomen gällde lungorna, som betingade denna utflykt. Under min barndom, då antibiotika inte var uppfunna, var lungsjukdomarna, åtminstone hos oss, hotelsen framför andra. Vid åtta år var jag nära att dö i en sådan sjukdom, luftrörs- och lungkatarrer var sedan den normala orsaken till sängliggande och vård, till mammas starkaste aktioner av omsorg, ängslan och kärlek (hon själv dog i lunginflammation då jag var fjorton år). För mig var sjukdomsperioderna en förening av oro och trygg lycka. Lyckan dominerade helt, då sjukdomen var uppenbart obetydlig. Den kulminerade, då mamma vid ett par tillfällen inför min ledsnad och längtan själv sjukförklarade mig och till skolan skrev ett intyg om "trötthet (nervsvaghet)".

Då jag nyss använde ordet lycka, var det främst den nästan extatiska gemenskapen med mamma jag avsåg, men till bilden hör också, att jag fick permission från tiden, att dagarna stod stilla, med läsning av indianböcker, kramar av mamma, smekningar av den i sängen sussande eller spinnande katten. Mina funderingar släppte taget — fruktan för döden och

framför allt för livet, för att bli stor, bli en annan, inte leva med mamma utan arbeta, tävla, handla för mig själv, för detta okända och otäcka jag som väntade mig, som växte upp inom mig. Då jag omkring sextiofem år senare låg sjuk, tyckte jag mig återfinna och ibland återuppleva denna stillhet, denna semester från tiden. Nu var livet nästan slut, men i vardagslag var jag ängslig som förr. Sjukdomen och tröttheten gav än en gång dispens från denna ängslan och jag smälte samman med vad jag varit och med alla upplevelser på vägen.

VINET ÄR FÖR OSS HÄR EN BESVÄRLIGARE FRÅGA än i Sverige. Det finns så mycket sorter, de är svåra att bedöma utan prövning, och vinhandlarna i gemen verkar föga kompetenta. Dessutom har vi blivit bortskämda. Då vi för fyrtio år sedan bodde en vår i Paris, drack vi nästan alltid ett ordinärt rödvin för sjuttiofem centimes litern (nu omkring två francs) men nu vill vi gärna till middagen — vid lunchen dricker vi inte vin — ha något i prisläget fyra till sju francs. I Sverige är saken enkel. Vin- & Spritcentralen söker ut hyggliga viner till skilda priser, genom sina väldiga inköp har företaget en gynnad ställning på marknaden och priserna för billiga viner av bra klass är bara ett par kronor högre än här. Jag har rent av sökt råd på Vin- & Spritcentralen rörande större inköp hos franska grosshandlare och har haft glädje av expertisen. Ett par gånger har vi hos franska vinexportörer dragit fördel av vår nationalitet: "Jaså, ni är svenskar, då skall vi sälja några flaskor av det utmärkta Côtes du Rhône,

som vi brukar reservera för Sverige."

Men besöken hos de tio eller femton vinhandlarna i Roquebrune och Menton är ett nöje, med samtal utan nämnvärd sakkunskap om märken och årgångar. Det finns ett intresse för vin och en respekt för detta intresse, som i Sverige på sin höjd möter i fråga om litet finare och dyrare varor. Man talar om vinets beskaffenhet med ord som sträv och mjuk, kraftig och mild, arom och bouquet — vad som menas har jag ofta inte klart för mig, men det finns behag i orden och den stillsamt allvarliga konversationen. På restaurangerna får vi ibland råd om inköpsställen: "Vill ni ha det här riktiga Gewürztraminer (ett Alsacevin) måste ni gå till bröderna X vid Y-gatan, mellan posten och stadshuset." De beskäftiga och vänliga samtalen kring det stora problemet ger ibland en vardaglig utflykt från alla otäcka realiteter.

Sedan tjugo år har vi då och då besökt en enkel, ganska stor vinhandel nära kyrkan i Carnolès. Vi sändes dit första gången av Carl-August Bolander, författare, kulturskribent och Pariskorrespondent för Dagens Nyheter, död sedan ett par år. Då vi efter en lång tid ånyo kom till stället förra sommaren, hade stora förändringar inträtt. Den gamle ägaren hade dött; affären sköttes nu av änkan, en rar sextioåring med spår av skönhet, hennes vackra och

effektiva dotter och svärsonen, en betänkligt fet herre, som genom leende och glimten i ögat utstrålade vinglädje och välvilja. Men den stora förändringen i myllret av kamrar och vinhyllor var en annan. Huvudpersonen, sevärdheten var en duva, bofast på stället sedan några år, vacker, dominerande och fängslande konstig.

Duvans ras kan jag inte bestämma. Vi betecknar den som en ovanligt stor turturduva, helt vit, med stor och flitigt använd förmåga att göra en solfjäder av stjärtfjädrarna. Duvan är av hankön — det är betygat av en veterinär — men har ingen smak för det täcka könet av samma släkte; man hade fört in kvinnliga duvor i lokalen och förmått dem att stanna där ett par dagar, men deras kutter och närmanden lämnade husets Caesar oberörd. Caesar var kallsinnig och snarast ovänlig, han angrep inte honduvan men stod helt främmande för hennes närmanden.

Caesar älskar sin matmoder. Från sitt bo på en hylla nära taket flyger han ned till henne vid en inbjudande åtbörd eller ett lockrop, sätter sig på axeln eller huvudet, kuttrar och vänslas. På ett litet bord, vid vilket matmodern arbetar, uppför han sina kärleksdanser, springer livligt eller litet gravitetiskt fram och tillbaka, lyfter och sänker solfjädern under passionerat kuttrande. Matmodern svarar med

smekningar och inbjudningar att sitta på skuldran. Mer än en öm uppvaktning kan det ju inte bli, och efter en stund återvänder Caesar till boet och vilan. Mot andra människor är duvan avvisande, med en ovilja som synes vara utan rädsla: Han pickar ofta en framsträckt hand efter att ha ätit dess lockbete av ärtor eller russin; då han placeras på min axel, flyger han sin väg efter en halv minuts undersökning.

Men duvans konstigheter, som borde få en kommentar av Konrad Lorenz, går ännu längre. Två eller tre gånger om året beter han sig som en väntande moder. Han lägger sig i sitt bo med en gammal, matmodern tillhörig filttoffel under magen. Toffeln är sedan länge helgad för denna uppgift, Caesar tål inga förändringar. Under ett par veckor ligger duvan på sin toffel, med korta avbrott för mat och naturbehov, och återgår sedan till sitt ordinarie liv. Då jag smekte honom i hans toffelrede, tolererade han detta några ögonblick men pickade mig sedan på handen. Endast matmoderns ömhetsbetygelser mottas med belåtenhet.

Perversionen har mynnat ut i idyll. Man kommer på besök hos duvan, pratar om hans vanor, ser på matmodern med beundran och avund. Här har vi kärleksfrid och trygghet. Det blir nästan något heligt av paret, änkan och den kyska duvan, och mat-

modern får tårar i ögonen, då hon talar om att duvan en dag var försvunnen i en kammare några timmar.

MED NÅGRA VECKORS MELLANRUM har jag läst Golo Manns "Ur Tysklands historia under två århundraden" och Albert Speers memoarer från Hitlertiden. Det är av intresse att se de stora likheterna mellan Kaiserns och Führerns vardagliga livsföring. Golo Mann betonar att Vilhelm II var lat och nöjeslysten, ständigt på flykt från sin egen ledsnad och tomhet. Och en granskning av intima minnesanteckningar kring kejsaren ger goda stöd för omdömet (se exempelvis von Müller, von Spitzemberg, von Valentini och Zedlitz-Trützschler). Kejsaren tillbragte en stor del av året på resor i utlandet och mellan sina sjuttiosex slott. Då han var hemma i Berlin var dagordningen ganska enahanda: sen uppstigning, en eller ett par timmars samtal med ministrar och andra dignitärer, en lång lunch, en åktur, te, ett par timmars sömn. Stor middag, nattliga symposier, där Högstdensamme helst själv förde ordet och väntade sig skratt, beundran och lycklig hängivenhet av ämbetsmän,

hovmän och generaler. Då Hitler bodde på sitt älskade Ober-Salzberg var enligt Speer rutinen ungefär densamma. Ett par olikheter kan observeras. Vilhelms åktur ersattes av Hitler med en kort promenad, i den senares sällskaplighet ingick ofta filmförevisningar; under sina långa monologer föll Hitler ibland till statisternas glädje i sömn, vilket inte noterats om kejsaren. Med begäret efter sällskap förenades hos båda motviljan mot ordnat arbete. Föredragningarna skulle vara korta och ofta övertog åhöraren rollen som talare och undervisare.

I båda härskarnas uppträdande fanns mycket av skryt, överlägsenhet och oförskämdhet. I fråga om fräckt uppträdande i vardagslag tycks kejsaren ha varit nummer ett. Han kunde, under masken av lekfullhet och impulsivitet, kalla de militära cheferna "gamla åsnor" och slog ibland gemytligt med knytnäven eller kommandostaven gamla herrar så hårt på axeln att det var svårt för den gynnade att hålla god min.

Sällskapligheten eller festandet innebar varken för Kaisern eller Führern några utsvävningar i mat eller dryck. Båda åt litet, drack nästan inte alls vin eller sprit; kejsaren rökte en smula, främst cigarretter, Hitler var även på denna punkt avhållsam. Om några sexuella eskapader från kejsarens sida finns inga uppgifter; Hitler synes under sin diktatorstid

ha ägnat sig endast åt Eva Braun.

Ur bildningssynpunkt — filosofi, historia, litteratur — fanns en viss skillnad mellan de båda härskarna men den synes knappast ha varit betydande vid den ålder då de stod på höjden av makt och förmätenhet. Vilhelm hade av privatlärare fått undervisning av ganska ordinär högreståndskaraktär, även om särskilt stor vikt lades vid förfädernas insatser, den monarkiska doktrinen och de militära kunskaperna. Kejsaren fick härigenom den ram av föreställningar om kunglighetens, Hohenzollerns och Preussens storhet som ständigt framträdde i hans samtal och orationer. Som vuxen läste kejsaren ogärna och obetydligt. Några anteckningar visar att han satte stort värde på den numera bortglömde Schönherr och även med nöje läste Frenssens bonderoman "Jörn Uhl", medan han avskydde sekelskiftets store författare Gerhart Hauptmann. Såvitt jag vet finns inga belägg för att han läste tyska storheter som Fontane eller bröderna Mann. Tidens stora idéströmningar vid sidan av utrikespolitiken och den koloniala konkurrensen synes ha varit honom helt främmande. Hans allmänna obildning vid femtio års ålder torde inte ha varit så bastant som den hatade morbrodern Edvard VII:s, men hans tankevärld tycks ha varit nästan lika begränsad. Hitler hade som barn fått en nödtorftig folk-

skoleundervisning men längre fram läste han knappast något annat än äventyrsböcker och de pekoral som eggade hans rasfanatism och antisemitism. Speer berättar att han en gång jämförde sig med Goethe: han borde inte ha någon son, ty Goethes misslyckade faderskap visade att avkomlingar till snillen blev odugliga. Allting tyder på att Hitlers sporadiska läsning väsentligen var av ondo, ett medel att ytterligare förmörka och snedvrida hans syn på världen och människorna.

Hur såg framstående besökare utanför kretsen av underordnade och underhuggare på de båda männen? Vid studiet av sådana omdömen får man komma ihåg att Vilhelm som kejsare och Hitler som Führer var sådana världshistoriska figurer att en intervju eller ett samtal med dem framstod som en upplevelse. De kunde beundras eller fördömas men nästan alla iakttagare trodde sig stå inför "stora" män. Då exempelvis Theodore Roosevelt eller Cecil Rhodes efter samtal lovprisade kejsaren, blir emellertid intrycket att detta inte bara berodde på en själarnas gemenskap utan också på att härskaren talade öppet, livligt och passionerat och att han rörde sig med allmänna och överraskande perspektiv; säkert verkade han ojämförligt festligare än kolleger som Edvard i England, Nikolaus i Ryssland och Frans Josef i Österrike — det är svårt att finna

en tristare samling monarker än i det tidiga 1900-talets Europa. Då Lloyd George efter samtal med Hitler uttryckte sig med uppskattning, kan också detta förklaras med att Hitler liksom sin kejserlige föregångare pratade ivrigt och upphetsat och alltid hade lätt att finna ord för sina lösa och stora perspektiv. De båda härskarna var, om deras gästers position motiverade en ansträngning, säkerligen "trevliga" i den meningen att de lidelsefullt, snabbt och med ett slags intimitet pratade om stora händelser och möjligheter; de hade visserligen inte den formuleringsförmåga som ger plattheten vingar, men de var drastiska och skojiga i förhållande till sin magnifika ställning.

Golo Mann synes benägen att översläta kejsardömets brott och misstag för att skärpa kontrasten mellan denna tid och den utan tvivel ojämförligt mera avskyvärda nazistperioden. Kanske finner man här en reflex av faderns utveckling från konservatism och chauvinism under kejsardömet till demokratiens förkämpe och den nya regimens angripare under Hitlertiden.

Naturligtvis kritiserar Golo Mann åtskilligt den vilhelminska perioden och inte minst "Kaisern".

Mann berör självfallet också kejsarens otroliga förlöpningar i tal och uppträdande. Men han fram-

för en del enligt min mening ohållbara ursäkter och förklaringar. "Kejsaren var fredsälskande. Den nation som han regerade över ägnade sig främst åt handel och industri, två näringsgrenar som hör freden till." Det är minst sagt en underlig tankegång; att ett folk till stor del ägnar sig åt handel och industri har inte varit någon garanti för deras fredlighet; skulle Tyskland ha blivit mera "fredligt" genom den relativa tillbakagång av jordbruket som utmärker alla kulturstater? Förvisso var kejsaren "fredsälskande" om man därmed menar att han hellre vann ett mål med fredliga än med krigiska medel, men på den punkten kan han inte rimligen ha skilt sig från andra monarker, politiker och diktatorer. Mann citerar också några uttalanden enligt vilka kejsarens oförskämdhet och fräckhet skulle ha berott på inre osäkerhet, vekhet och längtan efter ömhet; denna schablonmässiga djuppsykologiska tolkning måste generellt leda till att vi skall betrakta lymlar som "i grunden" särskilt ömsinta, medan vanliga hyggliga människor är tvivelaktiga själar. Kejsaren har också prisats för sin varma religiositet, och det är sant att han ofta använde gudsord både som sköld och tillhygge, men att "Den högste" (Gud) på allvar rådfrågades av "Den Allerhögste" (Kejsaren) är föga sannolikt.

Framför allt synes mig Golo Mann inte tillräck-

ligt framhäva den högfärd och den brutalitet som präglade kejsarens uttalanden i internationell och inomstatlig politik. Dessa uttalanden finner så vitt jag vet inte sin like hos monarker och statschefer sedan århundraden, och de bidrog till den fruktan och den spänning som förde till ententens bildande, de ständiga diplomatiska kriserna och slutligen till världskriget.

I annat sammanhang åberopar Golo Mann träffande och klarsynta uttalanden av Max Weber:

"Han (kejsaren) ser politiken uteslutande ur en extravagant löjtnants synvinkel... Den tjurskallighet som han dessutom visar och den skrämmande maktkänsla som fyller honom, medför en så oerhörd desorganisation inom de högsta instanserna att dess inverkan på hela förvaltningen inte kan utebli... Allt det förakt med vilket vi som nation behandlas i utlandet, i Italien, i Amerika, överallt — med rätta, det är det avgörande! — emedan vi finner oss i denna regim, i denne mans sätt att regera, det har blivit en maktfaktor av allra största världspolitiska betydelse. Vi isoleras därför att denne man regerar oss så som han gör och därför att vi tillåter och förskönar det." (På en punkt torde Max Weber överdriva; inom vissa konservativa överklassgrupper, så i Sverige, var man ofta benägen att godtaga eller till och med beundra kejsarorden.)

Jag skall här blott citera några få av kejsarens mest brutala och vettlösa uttalanden. Det bör erinras att dessa uttalanden jämväl utgick från falska föreställningar om monarkens makt; såsom konung av Preussen var Vilhelm II visserligen utrustad med stora befogenheter men han var långt ifrån enväldig, och hans befogenheter som tysk kejsare var starkt begränsade.

I staden Münchens gyllene bok: "Den högsta lagen är monarkens vilja" (suprema lex regis voluntas). — Tal: "Det finns blott en herre i riket. Någon annan tål jag inte." — I tal till trupperna: "Då er kejsare befaller, måste ni skjuta — även på er far och er son!" — I telegram till brodern prins Heinrich, uppläst för manskapet på prinsens fartyg, kallade kejsaren de riksdagsmän som röstat mot vissa flottanslag "vaterlandslose Gesellen" (1897). Då vissa tidningar milt och respektfullt kritiserade detta uttalande, förklarade kejsaren: "Det är mig fullständigt likgiltigt vad pressen skriver om mig. Jag undanber mig emellertid varje inblandning i mina personliga angelägenheter" (Eyck, Wilhelm II). — Med anledning av järnvägsstrejken år 1900 och de därav framkallade oroligheterna sände kejsaren följande telegram till gardeskommandot: "Jag väntar mig att när trupperna sätts in minst 500 människor fälls till marken." — Inför de med anledning av

boxarupproret i Kina till detta land avsända trupperna uttalade kejsaren: "Nåd skall inte ges, fångar skall inte tagas. Den som faller i edra händer, han är utlämnad åt er! Liksom för tusen år sedan hunnerna under sin konung Attila gjorde sig ett namn som än i dag lever i saga och tradition, så må namnet tysk genom er under tusen år framåt så kraftigt inpräntas i medvetandet att en kines aldrig mer skall våga så mycket som snegla åt en tysk." Kejsarens uttryckssätt förklarar att tyskarna ofta, särskilt i Frankrike och England under första världskriget, kallades hunner.

SEDAN NÅGRA DAGAR KÄNNER JAG ett behov av att göra upp ett kort balanskonto över mitt personliga läge och att ta upp möjligheterna av en förbättring. Orsaken är kanske att jag haft en tid av särskilt svår pina i början av april 1972, efter hemkomsten från en tre veckors resa till Stockholm. Möjligen beror detta på att nya nervpiller, som jag prövat, tycks ha framkallat en ovanlig trötthet och en sämre sömn än vanligt utan att minska ångesten.

Alltså, hur är det med mig? Enligt läkarundersökningar är jag för min ålder, nyss fyllda sjuttiosex år, i stort sett frisk, men mina krämpor har skärpt och systematiserat olyckskänslor, som framträtt under hela mitt liv, men långa tider varit relativt svaga och hållits i bakgrunden av arbete, upphetsning för dagen, glädje i nuet, kärlekens gemenskap. Trångmålet har på några år blivit hårdare och ger en känsla av kringränning och förgiftning, med mordet — döden allt närmare. Oförmåga att läsa, hatet mot den dimma som aldrig kan lätta, svårigheten

att gå, den försvagade hörseln, mardrömmarna, de stelnande fingrarna, ätandet utan hunger.

Dessa nya angrepp tycks inte ha förslöat mig, tvärtom har de friskat upp de gamla djävlarna. Samvetskval och självförebråelser, hetsighet följd av förkrosselse, funderingar som nästan aldrig blir kontemplation utan ett tandvärkens malande. Jag tycker synd om mig själv, men också om min omgivning. Lidandekonkurrensen har fått en tryggad plats inom mig själv: skall jag ömka mig direkt, eller främst ömka Gerd som lider med mig och för min skull? Lidandet blir en synd genom att förenas med mer eller mindre subtil och reflekterad utpressning.

Det finns inte grönskande och doftande oaser men väl vilostunder av stillhet och glömska i denna sista resa. Vid läsning och bandspelning blir jag nästan alltid upptagen av vad jag hör, och följer med, utan att skuggan bakom mig överskyler rösten vid min sida. Samtal med vänner — liksom de få debatter jag deltagit i under de sista åren — fängslar mig oftast lika mycket som förr och jag talar ibland med en iver som om det gällde att överrösta mig själv. Det mest perfekta gömstället är skrivningen: när det går att skriva, låt oss säga var fjärde dag, står jag över allt elände. Stunder med Gerd kan ge en trygghet vars bräcklighet inte genast blir medveten.

Alla dessa förströelser — för att använda ett hårt uttryck — har ett gemensamt: de är lyckade flyktförsök från ett ont. Jag är borta, nästan borta, från fängelset och tortyren. Att vara glad, upprymd, festligt överlägsen djävulen händer mig inte såsom förr. Jag känner mig som en illustration till Schopenhauers storslagna och tokiga lära om att livet, när det är som bäst, är lika med noll, innebär frihet från lidande, men inte lycka. Ett rejält plus når jag inte, det ligger på andra sidan stranden.

Livet är den ena plågoanden, döden den andra. Då det är särskilt besvärligt har jag visserligen ibland positiva fantasier om att dö och tänker med mitt vanliga pedanteri ut metoder att omärkligt och smärtfritt hjälpa till med saken, men det är här snarast fråga om en dyster lek, och jag tror aldrig på min förmåga till självförintelse. Men en kort tid av relativt lugn, en dag eller några timmar, framkallar dödsskräck. Att livet är uthärdligt blir signalen för den gamla ångesten att rycka fram; att vara utplånad tycks mig då vara en fasa, ojämförligt större än de lidanden jag eljest förföljs av. Den gamla tröstegrunden, att den döde inte oroar sig för något, ter sig löjlig — vilket den väl liksom andra flyktförsök gjort och gör det för nästan alla människor.

Då jag någon gång hoppas på ett slags frälsning — i ordets mest diminutiva mening — är det dock

genom en begränsning av dödsfruktan. Jag tänker mig en trötthet så djup att försvinnandet blir bara pricken över i. Någon gång tror jag mig komma närmare denna resignation i dvalans tecken, men nästan alltid håller jag på mitt ynkliga jag och avskyr kapitulationen likaväl som dödandet.

NOTISER OM LIV OCH DÖD

Andra upplagan · Fjortonde tusendet

"Herbert Tingsten fortsätter nu på ett spår från memoarerna. *Notiser om liv och död* är en dialog han för med sig själv om kärleken, döden och åldrandet. Det är problem som måste knäckas så långt det går . . . Denna nyhetsförmedling i det privatas sfär lyckas så bra, därför att hans umgänge med de svåra tingen är alldeles okonstlat. Han är lika oförmögen till pyntade formuleringar som till högtidsklädda tankar. Notiserna om liv och död är nakna och direkta, ett hål i tillvarons förställning."
Harald Wigforss i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning

"Notiser om liv och död innehåller verkligen reportage om en människas hållning inför bäggedera, reportage utan like så vitt jag vet, väckande, skakande, eggande — och oemotståndligt roligt."

Ivar Harrie i Expressen

SÄLLSKAP FÖR MINA TANKAR

Andra upplagan · Tolfte tusendet

"Som kritiker är Tingsten ett bildande tankesällskap inte minst genom de historiska utblickar över det omgivande samhället som åtföljer hans analys. Men framför allt är han en essäistisk entertainer av mått."

Lars-Olof Franzén i Dagens Nyheter

"Tingsten skriver lika briljant nu som någonsin. I den svenska kulturdebatten är han ett omistligt salt. Läsaren fängslas av hans lärdom, vett och umgänge med de svåra tingen . . . nästan vid varje sida i hans bok får man en känsla av att den egna horisonten vidgas."

Jean Braconier i Sydsvenska Dagbladet

"Allt som allt — en överväldigande lärd och mångsidig bok som ger stimulans åt varje läsare långt in i framtiden."

Olof Hägerstrand i Horisont

Herbert Tingsten
FLYKTFÖRSÖK
Notiser 1971—1972

Andra upplagan · Sextonde tusendet

"Att tala öppet om liv och död är för honom ett medel, det enda någorlunda effektiva medlet, att hålla livet och döden stången . . . Han skriver med en iver, en skärpa, en stilistisk finess och precision — kort sagt, med en briljans som kan te sig paradoxal i sammanhanget. Den intellektuella rustningen håller."

OVE SANDELL I ARBETET

"Vissa sidor i dessa tankeböcker lär redan ha blivit en oumbärlig uppbyggelselitteratur för människor utan tro — liksom självfallet för människor med en sådan . . . Den aggressive, högröstade och briljante chefredaktören för tjugo år sedan har i en tid av senhet . . . blivit en människa som många håller av."

LEIF CARLSSON I SVENSKA DAGBLADET

"De som inte får tillfälle att träffa honom kan få en liknande stimulans genom hans årligen återkommande anteckningsbok. Årets heter FLYKTFÖRSÖK. Att läsa den är som att träffa den levande människan . . . Finns det egentligen något mer stimulerande än att prata med en människa som minns bra, som är kvick och snabb i repliken, har väldiga och välordnade kunskaper — och dessutom är ute efter godhet? Att läsa Tingstens notisböcker är som att samtala, han tar ideligen upp synpunkter, frågor och tankar som man just tänkte."

INGMAR STRÖM I EXPRESSEN

"Genom sin nya bok ger Tingsten besked om oförminskad andlig vitalitet, bredd och kraft . . . först och sist en bekännelsebok, en bikt . . . Herbert Tingstens författarskap i dess senaste fas är genom den förbehållslösa ärligheten och det nakna självut- [illegible] uppbyggelselitteratur i ordets rätta mening, som [illegible] många läsare styrka och förtröstan."

LENNART HIRSCHFELDT I UPSALA NYA TIDNING

30 20.00

ISBN 91-1-725682-8

MÅNADENS BOK